OPZIJ

GLOPINIE – FEMINISME 4.0 augustus/september • 50ste jaargang • € 7,99

WIE ZAG ME?
'Het is zo fijn ongelimiteerd vertrouwen van iemand te krijgen'

Het schaamteloze marktdenken achter de PRO LIFE zorgverzekering

GOED MET GELD
Onderhandelen doe je zo

ROBBERT DIJKGRAAF
'Mijn moeder geloofde heel erg in vrijheid'

CORRY TENDELOO
BEVRIJDSTER VAN DE HUISVROUW

De schilderende schrijver Etel Adnan:
'Ik schrijf wat ik zie, schilder wie ik ben'

ANGELIQUE BERG
Na 120 jaar eindelijk
een vrouw
aan het hoofd **van het CBS**

Colofon

OPZIJ

GLOPINIE – FEMINISME 4.0
augustus/september 2022 • 50ste jaargang • € 7,99

Redactieadres
Witte Singel 103
2313 AA Leiden
redactie@opzij.nl

Hoofdredacteur Marianne Verhoeven
Editor at large Alies Pegtel
Art director Emmely Pardon
Eindredacteur Felix Huygen

Medewerkers
ANP, Irene Berbee, Corbino, Carin Gaemers, Van Gogh Museum, Marleen Hogendoorn, iStockphoto, Nina Klaassen, Remi de Ligny, Noémi Prent, De Reismeiden, Marije van Rest, Sheila Sitalsing, Gwyneth Sleutel, Fieke Tissink, Marjolijn Uitzinger, Etchica Voorn.

Coverfoto Corbino

Uitgever Hans van Brussel
Distributie Betapress
Druk HaboDaCosta

COPYRIGHT
Niets uit deze uitgave mag op welke wijze dan ook worden overgenomen zonder voorafgaande toestemming van de auteurs of rechthebbenden. De uitgever is niet aansprakelijk voor schade als gevolg van druk- en zetfouten. De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten van de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich wenden tot de uitgever.

ABONNEMENTEN
Een abonnement wordt tot wederopzegging aangegaan, tenzij anders vermeld. Opzeggingen kunnen UITSLUITEND schriftelijk worden doorgegeven per post naar OPZIJ B.V., Witte singel 103, 2313 AA Leiden. Of per email naar abonnementen@opzij.nl.

PERSOONSGEGEVENS
We maken u erop attent dat aan ons verstrekte persoonsgegevens zoals naam, (e-mail)adres en telefoonnummers worden opgenomen in het gegevensbestand van Opzij B.V.. Dit bestand is aangemeld bij het College bescherming persoonsgegevens door Opzij B.V., de verantwoordelijke voor uw gegevens. Uw persoonsgegevens worden gebruikt voor onze abonnement-enadministratie, voor de uitvoering van met ons gesloten overeenkomsten en om u op de hoogte te houden van interessante informatie en aanbiedingen van producten en diensten, eventueel ook na beëindiging van uw abonnement.

KLANTENSERVICE
Op opzij.nl/abonnementen kunt u zelf een abonnement nemen. Voor contact over abonnementen, bestellingen, wijzigingen en vragen kunt u mailen naar abonnementen@opzij.nl. Een jaarabonnement kost € 47,50 voor 6 nummers.

Achter de schermen

Vakantiewerken
Het is niet leuk om tijdens je vakantie te werken. Maar tijdens het schrijven van het portret over Corry Tendeloo, besefte Alies Pegtel zich dat alles beter is dan níet mogen werken. Zo zat ze met haar laptop en een Griekse frappé in het Vasilikos Beach Hotel, waar ze geholpen werd door de Nederlandse Quinty. Twee werkende vrouwen in Zakynthos; Tendeloo zou tevreden zijn!

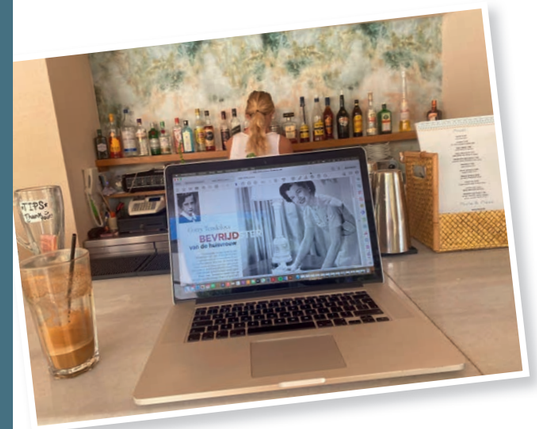

NIEUW!
In dit nummer introduceren we twee nieuwe rubrieken. En stoppen we er met één: 'De Kloof', Barbara van Beukering en Milou Deelen vonden dat ze voorlopig even uitgediscussieerd zijn.

Nieuw is de rubriek 'Wie zag me?' waarin vrouwen vertellen wie – dat kan een vrouw maar ook een man zijn geweest – hen op jonge leeftijd, in het begin van hun loopbaan, herkende als een talent en kansen gaf.

De tweede nieuwe rubriek is 'De Feitenfirma'. Nu we dagelijks worden overspoeld door feitenvrije meningen of – nog erger – als feiten gepresenteerde klinkklare onzin, probeert OPZIJ feiten, ontleend aan écht en dus betrouwbaar onderzoek, te presenteren en vooral ook: te duiden.

Geboren & opgetogen

Je zult wel denken: het is toch 'geboren en getogen'. Je hebt gelijk, maar ik ook. Want in de situatie waarin ik me bevind – je hebt er al eerder over kunnen lezen, maar zo niet: ik ben helaas in mijn laatste levensfase. Veel te vroeg. In het hospice kijk ik de hele dag naar de foto's van mijn twee zonen, Bob en Rik, foto's die ik zelf maakte toen ze nog klein waren.

In mijn situatie komen, al was het maar omdat ze me gesteld worden, vragen op als 'wat had je anders willen doen?'. Dat dwingt je daarover na te denken en natuurlijk zijn die zaken er, maar het zijn geen hoofdzaken. Ik ben zo blij met hoe mijn leven is gelopen dat ik er graag en makkelijk nog zo'n 30 jaar aan had willen toevoegen. Over wat ik heb gedaan en heb meegemaakt – dat noem je dan 'getogen' - ben ik opgetogen.

Twee prachtige zonen die inmiddels zijn uitgevlogen en hun partners ontmoetten, al meer dan 40 jaar met m'n man. Je hebt er niet veel fantasie voor nodig om te bedenken wat daar allemaal nog bij zou kunnen komen. Ik ga dat, verdrietig genoeg, niet meemaken. Maar toen ik in het december/januari-nummer al vertelde over die hersentumor moest ik er rekening mee houden dat het mijn laatste Editorial zou zijn. Inmiddels zijn we toch alweer drie nummers van OPZIJ verder.

Dat dat allemaal lukt komt ook door een hecht team van redactieleden met wie ik nu al vijf jaar samenwerk en die aan een half woord genoeg hebben, tezamen met hun eigen ideeënrijkdom.

In dit nummer twee nieuwe onderdelen die u vaker gaat zien: in 'Wie zag me?' het verhaal van een jonge vrouw aan het begin van haar loopbaan en degene die haar talent al vroeg onderkende en medebepalend werd in de jaren erna. Ook nieuw is 'De Feitenfirma' waarin we elk nummer een maatschappelijk thema op basis van data van het Centraal Bureau voor de Statistiek, het Sociaal en Cultureel Plan Bureau en andere instellingen inzichtelijker hopen te maken dan het nu al is. Zeker in deze tijd van quasiwetenschappelijke berichten en desinformatie op social media is dat hard nodig.

De Reismeiden gingen naar Trentino, we zien weer drie Vakvrouwen, vrouwen in Disney-producties worden geanalyseerd en in LaShop lees je wat je zou kunnen lezen, kopen, eten of wat je zou kunnen gaan doen. Er is nog veel meer, maar dat zie je vanzelf.

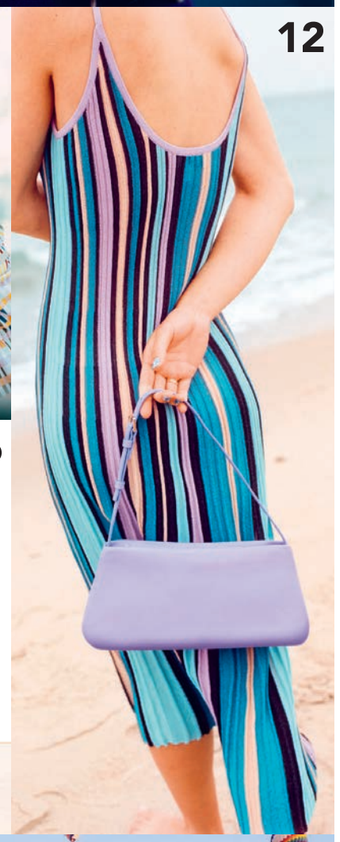

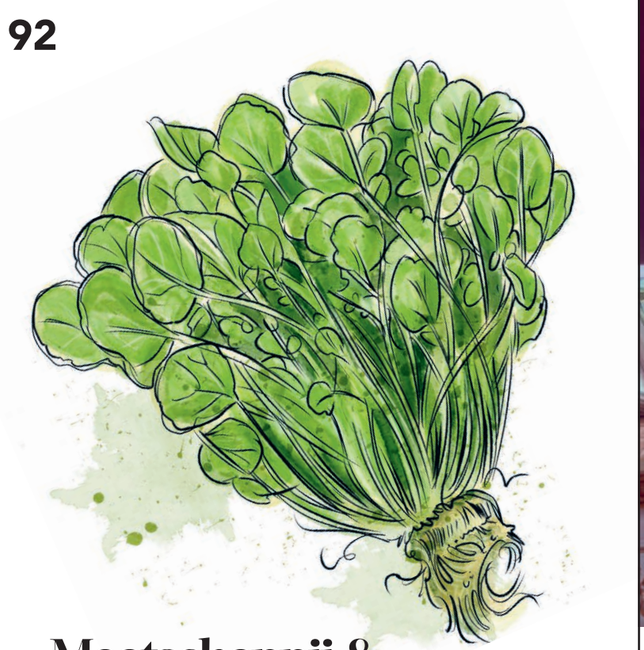

Maatschappij & Wetenschap

06 LA SHOP
07 **Zien**
09 **Bezoeken**
10 **Lezen**
11 **Fashion**

14 OPZIJ ACHTERGROND
Corry Tendeloo - bevrijdster van de huisvrouw

22 KOPSTOOT

24 DOSSIER
Pro Life Zorgverzekering

72 DE FEITENFIRMA
Huiselijk geweld

86 GOED MET GELD
Onderhandelen doe je zo

Mensen

24 COVERINTERVIEW
Angelique Berg - CBS

30 WIE ZAG ME?
Mijke Bol over Marianne Verhoeven

56 MAN OVER VROUW
Robbert Dijkgraaf

VAKVROUW

46 **Chantal Korteweg**
62 **Herma Kluin**
82 **Newsha Tavakolian**

Kunst & Cultuur

38 DE REISMEIDEN
Trentino

66 TENTOONSTELLING
Schilderende schrijver Etan Adnan

76 FILM
Disneyprinsessen

92 OPZIJ ACHTER HET AANRECHT
Clafoutis, kibbeh nayeh, parelhoen, groene linzen salade

Columns

03 **Editorial**
23 **Sheila Sitalsing**
37 **Etchica Voorn**
98 **Carin Gaemers**

Service

13/99 **Abonnee worden**
02 **Colofon**

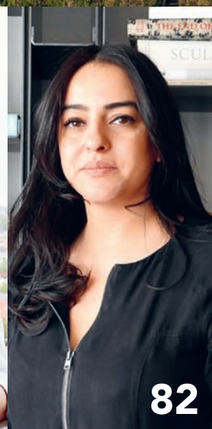

Heb jij een tip voor deze rubriek? Mail naar *lashop@opzij.nl*.

La Shop

RETRO afkoelen

Biertjes, frisjes of fruit moeten het liefst wel zo koel mogelijk geserveerd worden. De oplossing is een goede koelbox, zoals bijvoorbeeld deze *Polarbox classic*. Valt op door zijn retro geïnspireerde design. Er is keuze uit vier verschillende frisse pastelkleuren: aquamarijn, lila, roze en geel. De box kost € 32,95 en is te bestellen via o.m. *Sklum.com*.

BAMBOE Bestekset

De zomer is in volle gang en er wordt wat af gepicknickt. Dat betekent ook dat er heel veel plastic bestek doorheen gaat. Deze herbruikbare bamboe bestekset maakt plastic overbodig. Extra leuk: naast messen en vorken zitten er ook sushistokjes bij. Voor € 12,50 is de *Cutlery Bamboo Reusable* van jou.

La VITA è DOLCE

Laat je verleiden door fruiten, noten, room, chocolade of misschien wel iets met alcohol. *La Vita è Dolce* is een boek vol met zoete zaligheid, veelal geïnspireerd op de keuken van Sardinië. Banketbakker Letitia Clark geeft haar ongezouten kijk op Italiaans bakken in dit bijzondere kookboek. Aangevuld door anekdotes en prachtige fotografie is het net of je een reis maakt door Italië. €29,99 via bijvoorbeeld *Bol.com*.

Girls SNORE too

Een ecologische oorhit: de oordopjes van *Happy Ears*. Hun slogan 'girls snore too' spreekt boekdelen. Van de slaapkamer tot concertzaal, deze oordopjes zijn geschikt voor verschillende gelegenheden. De oordoppen zijn bovendien verkrijgbaar in verschillende maten, zodat je ze goed kunt afstemmen op jouw gehoorgang. *Happy Ears* werkt met op basis van FDA goedgekeurde materialen. Voor € 35 bestel je een setje *Happy Ears*. Via *happyearsplugs.com*.

Lekker MATTEN

Ken je dat? Strijk je neer op het strand of in het park met een goed boek, heb je geen zitje. En laten we eerlijk zijn: liggend lezen ziet er comfortabeler uit dan het is. Deze lichtgroene strandmat van HEMA is de gulden middenweg. Met de benen gestrekt, maar wel met een zitje in de rug. Leest toch net even wat lekkerder. De lichtgroene kleur staat nog gezellig ook. Het matje is gemakkelijk schoon te maken met een vochtige doek en je kunt hem meenemen in een draagtas. Voor € 15,- bij HEMA.

uitgelicht

BLONDE

Brunette Bond-girl
Ana de Armas kruipt in de rol van icoon Marilyn Monroe voor een gloednieuwe biopic . De Netflix-film *Blonde* beslaat het gehele leven van de Amerikaanse filmster. Het script van de film is gebaseerd op het gelijknamige boek van Joyce Carol Oates. Het belooft een mengelmoes te worden van feit en fictie, waarbij we Monroe van een andere kant leren kennen. Vanaf 23 september 2022 te zien op Netflix.

Zien

	WELKE **FILM** TE ZIEN	WELKE **TV-SERIE** TE ZIEN	WELKE **DOCUMENTAIRE** TE ZIEN
	Where the Crawdads Sing	Uncoupled	The Janes
WAAR GAAT HET OVER	**Een meisje dat eenzaam opgroeit in de moerassen van North Carolina wordt plots verdachte in een ernstige moordzaak.**	Een makelaar in New York wordt verlaten door zijn vriend. Hij ziet ertegenop om als veertiger weer opnieuw het dateleven van de stad in te stappen.	**Een historisch document over een gezelschap strijdbare vrouwen uit Chicago die een ondergrondse abortuskliniek runden in de jaren zeventig.**
MET **WIE**	Daisy Edgar-Jones, Garret Dillahunt, David Strathairn, Taylor John Smith, Harris Dickinson	**o.a. Neil Patrick Harris, Tisha Campbell**	Tia Lessin en Emma Pildes
WAAROM	**De film is geregisseerd door niemand minder dan Reese Witherspoon.**	Lekker luchtig, van de makers van Sex and the City.	**Het abortusdebat is met het terugdraaien van Roe vs. Wade actueler dan ooit.**
WANNEER	1 september 2022 in de bioscoop	**Augustus op Netflix**	Nu te zien op HBO Max
HOE ZIET IE ERUIT			

ESTRID

Scheren: hoeft niet, mag wel. Of zoals *Estrid* het verwoordt: Ontharen zou optioneel moeten zijn, maar goed ontharen niet. En dan kunnen we dat maar beter een beetje duurzaam maken. Scheermesjes van *Estrid* zijn 100% veganistisch en het merk doet niet aan de zogeheten 'pink taks'. Welke kleur je ook kiest, het kost altijd hetzelfde. Een starterkit met daarin een stalen handvat, wandhouder en twee scheermesjes kost € 9,95.

superZEEP

Ben jij al overstag en overgestapt op shampoo bars? Een van de spelers op deze markt is het merk *Kusala*. De aantrekkelijk uitziende shampoobars van dit merk zijn duurzaam, 100% plasticvrij en 46% circulair. Meer informatie vind je op *kusala.eco.*

Citrus SAVER

Ken jij ze al, de food huggers? Geen geklungel meer met plastic zakjes of aluminiumfolie als je met groenteresten zit. Met een food hugger, zoals deze citrus saver, kun je (halve) groenten en fruit optimaal bewaren. Deze set bevat twee huggers: een kleine en een middelgrote. Dit zijn de meest voorkomende maten voor citroenen, limoenen en komkommers. De huggers kunnen ook gebruikt worden voor het afsluiten van blikken en potten.

1000 stukjes FRIDA

Misschien heb je wat meer tijd zo in de zomervakantie. Tijd om te ontspannen en ontstressen. Bijvoorbeeld met deze *The World of Frida Kahlo* legpuzzel van Laura Callaghan. Alle 1000 stukjes samen vertellen het leven van de kunstenares. Op ieder stukje ontdek je weer iets nieuws over haar. Van Bis Publishers, voor € 19,90.

Duurzaam REIZEN

Er is steeds meer te doen om duurzaam reizen. Minder vliegen, meer treinen. Misschien een keer op fietsvakantie. We denken steeds meer na over onze voetafdruk. Het boek *80 Duurzame reizen* van Lonely Planet staat vol met concrete tips. Bomvol schitterende reisroutes door Europa die je met de trein, op de fiets of zelfs in de kajak kunt maken. € 25,- via onder meer Bol.com.

uitgelicht

BREDA PHOTO

Begin september verandert Breda in een levensgroot canvas tijdens het tweejaarlijkse festival BredaPhoto. Tijdens de tentoonstelling vind je verhalen die inspireren, ontroeren en confronteren. Er is werk te bewonderen van tal van fotografen, die laten zien dat fotografie bij uitstek het medium is om te illustreren wat er in de samenleving speelt. In dit nummer van OPZIJ lees je ook een interview met fotografe Newsha Tavakolian, de gastcurator van BredaPhoto. Van 8 september t/m 23 oktober 2022 in Breda. Meer informatie op *bredaphoto.nl.*

BeZoeken

	WELK **MUSEUM** TE BEZOEKEN	WELKE **TENTOONSTELLING** TE ZIEN	WELK **KUNSTEVENEMENT** MEE TE MAKEN
	Japanmuseum SieboldHuis	Living the landscape	Open Monumentendag
WAAR?	**Leiden**	Museum Belvédère in Heerenveen	**Overal in Nederland**
WAT IS ER TE ZIEN?	Het mooiste uit het oude en nieuwe Japan: prenten, lakwerk, keramiek, fossielen, herbaria, geprepareerde dieren, kleding, oude landkaarten en heel veel andere schatten. Alles is tussen 1823 en 1829 in Japan verzameld door de arts Philipp Franz von Siebold.	**Barbara Hepworth en Ben Nicholson trokken in 1939 naar het kustplaatsje St. Ives in Cornwal, Engeland, en maakten er, samen met collega's, een internationaal kunstcentrum van.**	Het thema is 'duurzaamheid'. Monumenten lijken duurzaam door hun leeftijd, maar in het gebruik zijn ze dat vaak niet. Om dit erfgoed door te geven aan volgende generaties, zijn 'groene' aanpassingen noodzakelijk. Er valt nog veel winst te behalen. Maar hoe?
WAAROM NU?	**Naast de vaste collectie is er nu een mooie prentententoonstelling, Shin hanga, wat nieuwe prenten betekent.**	In de vorige OPZIJ stond een stuk over Barbara Hepworth in de tuinen van het Rijksmuseum. Nu is in het Noorden van ons land ook werk van haar te vinden.	**Tijdens het weekend van 10 en 11 september zijn heel veel monumenten gratis te bezoeken. Er is bovendien een uitgebreid randprogramma.**
WANNEER TE ZIEN?	Van dinsdag t/m zondag van 10.00-17.00 uur	**T/m 25 september 2022**	Zaterdag 10 en zondag 11 september 2022
HOE ZIET IE ERUIT	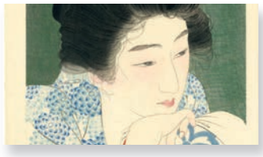		OPEN MONUMENTEN DAG

uitgelicht

RECITATIEF

De grande dame van de zwarte literatuur overleed in 2019. Maar Toni Morrisons woorden zijn nog een lang leven beschoren. Uitgeverij Orlando komt daarom met een heruitgave van *Recitatief*. Het korte verhaal gaat over Twyla en Roberta. Twee vrouwen die verschillen van huidskleur. Morrison laat de lezer gissen wie van de twee zwart of wit is. Zelf noemde ze *Recitatief* om die reden een 'experiment'. De heruitgave heeft een inleiding van auteur Zadie Smith.

Toni Morrison – *Recitatief*
€ 21,99 paperback, € 13,99 e-pub (Uitgeverij Orlando)

LeZen

	WELKE **LITERATUUR** TE LEZEN	WELKE **NON-FICTIE** TE LEZEN	WELKE **BIOGRAFIE** TE LEZEN
	Veertien dagen	Mijn boekhandel in Caïro	Het Kwartet
WAAR GAAT HET OVER	**Het is een literaire ode aan inwoners die New York niet konden ontvluchten toen de pandemie toesloeg in 2020.**	Auteur Nadia Wassef startte samen met twee andere vrouwen in 2002 een boekhandel in Caïro. Egypte bevindt zich op dat moment in een crisis en er lijkt allesbehalve een markt voor boeken. Toch zetten de vrouwen door.	**Over vier vrouwelijke filosofen die tijdens WO II studeerden aan Oxford. Ze veranderden de wereld van filosofie en vormden een nieuwe traditie.**
DOOR **WIE** GESCHREVEN	Margaret Atwood (redactie) met bijdragen van diverse auteurs	**Nadia Wassef**	Rachael Wiseman, Clare Mac Cumhaill
WANNEER BESCHIKBAAR	**Verschijnt in september 2022 bij De Arbeiderspers**	Verschijnt in september 2022 bij Uitgeverij De Geus	**Verschijnt in september 2022 bij Ambo | Anthos**
HOE ZIET IE ERUIT			

Pasteltrip

1 Bobby undyed € 120, *Kuyichi*
2 Alexia Tee pastel yellow € 56, *Filippa K*
3 Pointed-Toe Sling-Back Heels € 113,52, *Vivaia*
4 Leather Shoulder Bag € 99, *& Other Stories*
5 73% PLANT POWER Nagellak € 8,95, *Nails Inc*
6 Sunside Trolley mintgroen € 136,45, *American Tourister*

1

5

2

3

6

4

Safari Sjiek

1 Heaven sandals € 189, *Vamsko*
2 Jumpsuit Agata € 99,90, *Thinking Mu*
3 Earrings Tube Purple € 30,-, *MIAB Jewels*
4 Simple Backpack S € 109,-, *Souleway*
5 Assymetische trikini € 45,99, *Oysho*
6 Linen Sunhat € 59, *Arket*

AANBIEDING

JAARABONNEMENT
OPZIJ
+
BOEK CADEAU
Saskia Noort - *Hoe nu verder?*

voor maar
€47,50

Over het boek

Over liefde, feminisme, single-zijn en andere ontboezemingen

Zeventien jaar lang schreef Saskia Noort columns over liefde, moederschap, daten en seks - maar ook over het kronkelige pad van het single-leven, ouder worden en seksisme. In haar columns neemt ze bored couples en single mannen van middelbare leeftijd op de hak en schrijft ze onder andere over feminisme en daten na het #MeToo-tijdperk. En natuurlijk spaart ze zichzelf ook niet.

'Intelligent, scherp, gevat, open en eerlijk over onderwerpen die vaak in de taboesfeer zitten. Wat een dijk van een schrijfster. Genoten van elke column. Zowel tranen gelaten als regelmatig enorm hard gelachen.'

GA NAAR OPZIJ.NL

Deze aanbieding is geldig zolang de voorraad strekt. Het abonnement is tot wederopzegging en wordt na de actieperiode (6 nummers) verlengd met een jaar. Er geldt een opzegtermijn van drie maanden. Betalingsvoorwaarden en overige informatie zijn opgenomen in het colofon.

Corry Tendeloo

Corry Tendeloo: BEVRIJDSTER van de huisvrouw

Feministen onder leiding van Madeleijn van den Nieuwenhuizen ijveren voor een standbeeld van Corry Tendeloo. Dankzij de motie die haar naam draagt, worden gehuwde vrouwen in overheidsdienst vanaf 1956 niet langer automatisch ontslagen. Maar nee, Tendeloo heeft niet de handelingsonbekwaamheid afgeschaft. Hoogste tijd voor een portret.

DOOR **ALIES PEGTEL**

BEELD ISTOCKPHOTO.COM

Onder rechtse partijen is het gewoonte om in te spelen op gevoelens van nostalgie naar de jaren vijftig. Toen Nederland 'nog gewoon' Nederland was - je hoort het Geert Wilders en Thierry Baudet zeggen. Maar voor vrouwen is er geen enkele reden om terug te verlangen naar die tijd. Corry Tendeloo, die op 59-jarige leeftijd overleed in 1956, zou zich vermoedelijk omdraaien in haar graf alleen al bij de gedachte. Zij was advocate, en wist als geen ander hoezeer vrouwen tot midden jaren vijftig werden gediscrimineerd en hoe ze daaronder gebukt gingen. Ook vanwege haar eigen ervaringen in haar jeugd wist ze hoe lastig vrouwen het konden hebben.

Nancy Sophia Cornélie Tendeloo werd geboren op 3 september 1897 in Sumatra, en had twee ouders die zelf ook in Nederlands-Indië waren geboren. Op haar vijfde stierf haar vader, een hoge bestuursambtenaar, aan tyfus. Haar moeder Jeanne Cornélie Tendeloo-Stamm'ler stond er plots alleen voor. Er zat niet anders op voor de 34-jarige weduwe dan om met Corry, en haar broertje en zusje te verhuizen naar het verre Holland. Ze was er nog nooit geweest, maar het was het beste voor haar kinderen, omdat de broer van haar overleden man in Leiden hun voogd was.

En zo groeide Corry 'Poppy' op met een moeder de werd verteerd door heimwee naar het bevoorrechte leven dat ze in de Tropen had achtergelaten. Ze deed er alles aan om in Nederland haar levensstijl voort te zetten. Maar haar weduwepensioen was niet waardevast en tijdens de Eerste Wereldoorlog raakte ze in de financiële problemen. Zo kwam Jeanne Tendeloo ertoe om bij te verdienen; ze ging staatsloten verkopen vanuit huis. Alles beter dan dat ze af moest zien van haar inwonende dienstmeisje en deftig opgedekte eettafel.
Corry kreeg dus al jong mee hoe kwetsbaar vrouwen waren. Zonder opleiding hadden ze amper middelen van bestaan als hun man iets overkwam. Van haar conservatieve oom, een hoogleraar ziektekunde, mocht ze naar de meisje-hbs. Maar zelf wilde ze liever naar het gymnasium. Na hevig aandringen bij oom Philip en veel 'familieproblemen' ging ze toch. Jaren later in 1935 betoogde ze in de *Groene Amsterdammer* dat onderwijs ontzettend belangrijk is voor vrouwen. 'Het kan niet genoeg gezegd worden dat geen enkel soort onderricht, geen enkele opleiding voor het meisje weggegooid geld zou zijn.'

Onderwerpingsverdrag

Na het gymnasium studeerde ze twee jaar Engels. Ze haalde haar MO-akte en werd lerares Engels aan een mulo. Een gepaste baan voor een keurige dame, maar haar ambities reikten verder. Ze schreef zich wederom in aan de universiteit van Utrecht en ging vanaf 1919 rechten studeren. Ze betaalde haar studie zelf met haar onderwijzersbaan. Terwijl de geneeskunde studie van haar broer Han vanzelfsprekend wel werd betaald door de familie.
Zelf trouwde Tendeloo nooit. Ze heeft nooit aangeven waarom niet. Kwam ze nooit de juiste tegen? Het is overigens heel goed denkbaar dat ze er net als andere geëmancipeerde vrouwen bewust voor koos om niet te huwen. Als single vrouw kon ze in ieder geval ongehinderd door een veeleisende echtgenoot of kinderen, haar leven lang blijven doorwerken.
En werken deed ze graag en veel. Na haar studie rechten, opende ze op haar dertigste in 1927 een advocatenpraktijk aan de Amsterdamse Herengracht. Ze was pas de vierde of vijfde vrouw die een eigen advocatenkantoor begon. Tendeloo was gespecialiseerd in echtscheidingszaken en zo kreeg ze een scherpe kijk op 'de wanverhouding' in het huwelijk, zoals zij het uitdrukte. Dit verhoogde haar feministisch bewustzijn, want wat ze zag, stemde haar niet vrolijk. Een getrouwde vrouw was destijds volgens het geldende burgerlijk wetboek van 1813 gelijkgesteld aan een 'onmondige' of 'geesteszieke'.
Met haar jawoord sloot een vrouw feitelijk een onderwerpingsverdrag, want hiermee plaatste ze zichzelf onder het wettelijk gezag van haar echtgenoot, die zij diende te gehoorzamen. De man was het hoofd van de echtvereniging (wettelijk tot 1970) en mocht als enige beschikken over de 'gemeenschap van goederen'. Een gehuwde vrouw had geen 'eigen wil of goed'. Ze woonde bij haar man in, in een huis dat alleen van hem was en nooit van haar kon zijn. Werken mocht ze alleen met zijn toestemming, maar zodra ze zwanger werd, verloor ze haar baan..
Naast handelingsonbekwaam, waren verreweg de meeste gehuwde vrouwen werkeloos. Lang niet altijd uit vrije wil. Maar in het ambtenarenreglement stond tot 1956 dat ambtenaressen automatisch hun ontslag ontvingen als ze trouwen.
De gedachte hierachter was dat getrouwde vrouwen al een fulltime bezigheid hadden: als huisvrouw. Zij moest zorgen dat het haar echtgenoot aan niets ontbrak. Koken, poetsen, verstellen, kinderen verzorgen; het onbetaalde huishouden kwam in de plaats van een betaalde baan.
Zo creëerde de politiek welbewust een gezins- en moederschapscultus, waarin de vrouw werd opgesloten in huis en financieel afhankelijk was van haar echtgenoot. De man was kostwinner en de hoogte van zijn salaris was afgestemd op het onderhouden van een gezin. Nog zo'n discriminerende regeling: werkende single vrouwen verdienden veel minder dan mannen, ook al verrichtten ze precies hetzelfde werk.

Waarschuwing!
HH. WINKELIERS.
Gelieve geen geld of goederen af te geven aan mijne Echtgenoote Mej. **C. L. KUYT,** aangezien deze **niet** betaald zullen worden.
C. H. GLANSDORP,
15549 10 45 Gaffelstraat 45.

Anti-feministische tijdgeest

Er waren in de wederopbouwjaren maar heel weinig vrouwen die protesteerden tegen de discriminerende wetten en regels van de patriarchale samenleving. Het feminisme kwam en ging in golven, en na iedere hervormingsgolf kwam er een krachtige tegenbeweging die de gezinscultus in ere herstelde.
Twee jaar na de invoering van het vrouwenkiesrecht in 1919, had de populaire schrijfster Ina Boudier-Bakker in 1921 haar afkeer geuit van de 'op den spits gedreven emancipatie' van de eerste feministische golf.
Slechts een handvol feministen ging tijdens het interbellum in tegen de anti-feministische tijdgeest, onder wie de jonge Tendeloo. Terwijl haar medestudenten in de *roaring twenties* in hemdsjurken met korte kapsels en sigarettenpijpjes dansten en plezier maakten, was zij aan serieus aan het werk en verdiepte ze zich in vrouwenrechten.
Op haar 29ste verliet ze haar moeders huis en vertrok naar Amsterdam als advocaat. Ze betrok een appartement op de vijfde etage in 'Het Nieuwe Huis', een roodbakstenen nieuwbouwcomplex aan het Roelof Hartplein. Het was een moderne serviceflat voor vermogende vrijgezelle vrouwen. Geen wonder dat Tendeloo het liefkozend 'mijn heerlijke flatje' noemde; kamermeisjes maakten schoon en deden de was, maaltijden werden bezorgd of konden genuttigd worden in het restaurant.
Ze was een workaholic, en had zo haar handen vrij voor haar vele bezigheden. Het besef dat vrouwen juridisch uiterst zwak stonden in rechtszaken, deed haar besluiten

Met haar huwelijkse jawoord sloot een vrouw een onderwerpingsverdrag, want hiermee plaatste ze zichzelf onder het wettelijk gezag van haar echtgenoot, die zij diende te gehoorzamen.

om zich ook naast de advocatuur te gaan inspannen om de rechtspositie van de vrouw te verbeteren, want nu was de gehuwde vrouw volgen haar 'een slavin'.
Echtscheiding werd op zeer beperkte grond toegestaan en echtparen moesten aantonen dat hun huwelijksleven onhoudbaar was. Scheidingsverzoeken stonden boordevol scheldwoorden die echtlieden elkaar toeslingerden, mishandelingen en overspel werden breed uitgemeten. Over haar kinderen hadden vrouwen weinig te zeggen,

OPZIJ achtergrond

Corry hing een spandoek op in de Kalverstraat:
‘Waardeert vrouwenarbeid’

want alleen de vaderlijke macht telde. Een man kon een ‘onwillige’ vrouw gemakkelijk chanteren en dreigen dat hij haar kinderen bij haar weg zou nemen als zij niet deed wat hij verlangde.

‘Schandalige huwelijkswetgeving’

Een paar jaar na de start van haar advocatenpraktijk sloot Tendeloo zich aan bij verschillende vrouwenorganisaties. Als vanzelf belandde ze in bestuursfuncties, en ontmoette ook feministen van het eerste uur. Diep onder de indruk was ze van het 23-jaar oudere Kamerlid Betsy Bakker-Nort - een pupil van Aletta Jacobs. Bakker-Nort was in 1914 gepromoveerd op de rechtspositie van gehuwde vrouwen en had zeven jaar later in haar maidenspeech in de Kamer geageerd tegen de ‘schandalige’ huwelijkswetgeving. De liberale Tendeloo sloot zich aan bij dezelfde politieke partij: de Vrijzinnige Democratische Bond (VDB). Ze zou Bakker-Nort later nadrukkelijk eren als haar ‘voorgangster’ die de geesten had ‘wakker gemaakt’ voor opheffing van de handelingsonbekwaamheid.
In de crisisjaren dertig maakte ze zich overigens drukker om de kwetsbare positie van vrouwen op de arbeidsmarkt dan om opheffing van de handelingsonbekwaamheid. Bron van woede onder feministen waren de talloze regeringspogingen om vrouwelijke werknemers zoveel mogelijk te vervangen door mannen. In 1934 nam de Tweede Kamer de wet aan om gehuwde onderwijzeressen te ontslaan. De katholieke minister Carl Romme wilde in 1937 zelfs alle gehuwde vrouwen het werken verbieden. Zijn conceptwet – die indien aangenomen, uniek zou zijn geweest in de wereld – was symboolpolitiek. Een verwaarloosbare 2 procent van de gehuwde vrouwen werkte in de jaren dertig in dienst van derden.

Tendeloo vond het een ‘aantasting van de persoonlijke vrijheid’ dat de overheid zich bemoeide met de individuele keuze van een vrouw. Ze leidde in die jaren de protesterende jonge feministen, die een spandoek ophingen in de Amsterdamse Kalverstraat: ‘Waardeert vrouwenarbeid’ . Met de eerste gepromoveerde vrouwelijke econoom **Willemijn Posthumus-van der Goot**, - een van de grondleggers van het huidige kennisinstituut Atria - bespeelde ze de pers. Ze regelden een vrouwenpagina in de *Groene Amsterdammer* en bij de Avro een radioprogramma ‘Korte gesprekken van vrouw tot vrouw’.

Politca tegen wil en dank

In 1938 belande Tendeloo op haar 41ste in de Amsterdamse gemeenteraad. Haar inspanningen voor de vrouwenbeweging waren opgevallen in haar partij de VDB, die haar had gevraagd om zich verkiesbaar te stellen. Ze vertelde nadien aan de *Haagse Post* dat ze nooit bewust voor de politiek had gekozen. Buiten haar wil was ze erin gerold, zei ze. ‘Het was blijkbaar mijn lot.’ Ze sprak zelfs over ‘het noodlot’, maar dit lijkt valse bescheidenheid omdat het voor vrouwen niet normaal was om ambitie te tonen. Ze was geknipt voor de politiek, had grondige dossierkennis, een goed strategisch inzicht en was niet bang om het woord te voeren.
Tendeloo stond bekend als een zakelijke vrouw, maar zij had zeker ook een empathische kant. Als enige Amsterdams raadslid stuurde zij haar joodse gemeenteraadsleden een blijk van medeleven nadat deze in november 1940 door de Duitse bezetters uit de gemeenteraad waren verwijderd.
Na de bevrijding nam zij voor de VDB, en later voor de PvdA - de fusiepartij waarin de VDB met de SDAP opging - zitting in het Noodparlement. Dit parlement moest de democratie tot de eerste verkiezingen in 1946 bewaken. Met Hilda Verwey-Jonker was ze de enige vrouw tussen twintig heren die het beginselprogramma van de kersverse PvdA opstelden. Tendeloo zorgde er persoonlijk voor dat er een paragraaf over vrouwen werd opgenomen; de partijheren waren dat vergeten.
De PvdA was een echt machobolwerk, waarin ook de vrouwen werden aangesproken als ‘Waarde makkers’. De autonome Tendeloo die als oud-liberaal van de VDB ietwat hooghartig stond tegenover de socialisten van de oude SDAP, was geen partijdier. Haar achterban waren kiezers uit de vrouwenbeweging, geen PvdA-aanhangers.

Wapenfeiten

Met Jeanne Fortanier-de Wit, freule Wttewaall van Stoetwegen was de enige vrouw die in 1946 in de Kamer kwam. Tendeloo was de enige vrouw in de 29 koppen tellende PvdA-fractie. En ook de enige uitgesproken feminist. Het was op het Binnenhof voor haar onmogelijk om níet op te vallen.
Zelden gaf ze uiting aan persoonlijke emoties, want zoals haar partijgenote Verwey-Jonker opmerkte, waren mannen ‘zeer bang’ voor vrouwelijke emotionaliteit en werden ze daarom ook gretig gediskwalificeerd. Eén keer brak ze toch bijna. In 1947 diende ze een motie in om een moeder ook zeggenschap te geven over haar eigen kinderen. De confessionelen beten haar toe: ‘U maakt het huwelijk kapot.’ Regel werd dat de ouderlijke macht door beide ouders werd gedeeld, maar zodra het erop aankwam, bij verschil van inzicht, had de vader toch altijd gelijk. Tendeloo kon haar teleurstelling amper onderdrukken. Haar PvdA-fractiegenoot Koos Vorrink rekende haar daar genadeloos op af: ’Moet je Corry Tendeloo nu zien zitten in de zaal, ze huilt bijna.’
Ondanks de vrouwvijandige sfeer bleef Tendeloo scherp op de vrouwenzaak. Ze werd in de media gekarakteriseerd als ‘militant’, maar ze wist heel wat te bereiken. Dankzij haar inspanningen kreeg een deel van de vrouwen in de kolonie Suriname in 1948 ook kiesrecht. Zij diende een voorstel in om het woord ‘mannelijk’ uit de Staatsregeling van Suriname te schrappen. En het was ook aan haar te danken dat het ambt van burgemeester, notaris en de rechtelijke macht in 1947 toegankelijk werd voor ‘het zwakke geslacht’, zoals de *NRC* destijds vrouwen noemde. Met haar VVD-collega Jeanne Fortanier-de Wit diende ze in 1955 een motie in om mannen en vrouwen gelijk te belonen. Een arbeidster kreeg 60 procent van het loon van haar mannelijke collega, je reinste discriminatie. Ze wezen op het Internationale verdrag gelijke beloning, dat in 1951 was gesloten. De motie werd aangenomen,

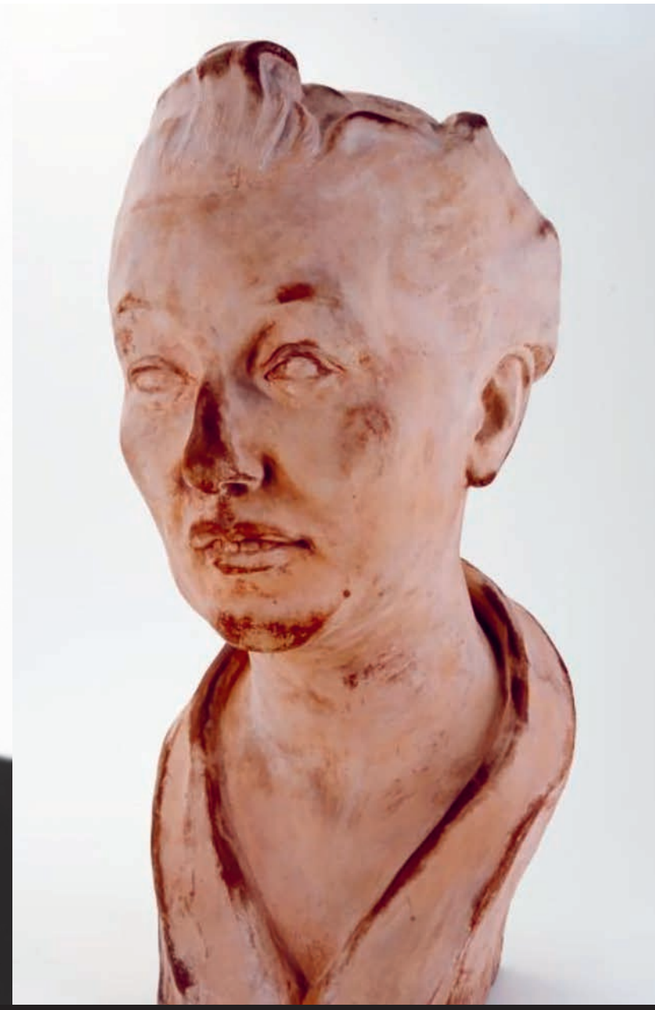

De eerste gepromoveerde vrouwelijk econoom Willemijn Posthumus-van der Goot, één van de oprichtsters van kennisinstituut Atria. Ze was in de jaren dertig medestrijdster van Corry Tendeloo.

Dankzij haar inspanningen kreeg **een deel van de vrouwen in de kolonie Suriname in 1948 ook kiesrecht.**

maar de equal pay werd niet geregeld. Het kabinet legde de motie gewoonweg naast zich neer. Pas in 1975 kwam de Wet Gelijke Beloning tot stand, maar wel onder grote druk van de Europese Commissie die had gedreigd Nederland voor het hof van Justitie te slepen.

Standbeeld

Tendeloo was de vijftig al ver gepasseerd, en had er al jaren van onvermoeibare politieke strijd opzitten, toen ze in 1955 haar beroemde motie-Tendeloo indiende tegen de discriminatie van vrouwelijke werknemers. In haar pleidooi in de Kamer betoogde ze dat de regering een 'klapstoeltjes-strategie' hanteerde: gehuwde vrouwen werden in dienst genomen wanneer men ze nodig had, en ze werden ontslagen wanneer men ambtenaren kwijt wilde. Ze benadrukte dat in geen enkel ander Europees land 'beperkende bepalingen gelden voor de arbeid van de gehuwde vrouw'. Haar verhaal mondde uit in een motie met de tekst: 'Het ligt niet op de weg van de staat de arbeid van de gehuwde vrouw te verbieden.' De kwestie stelde de parlementaire verhoudingen op scherp, de confessionelen voelden er niets voor. Maar uiteindelijk werd de motie-Tendeloo nipt aangenomen met 46 stemmen voor en 44 tegen.

Het is pas sinds kort dat Tendeloo uit de vergetelheid is gehaald, mede dankzij **Madeleijn van den Nieuwenhuizen**, van het kritische Instagram-account *Zeikschrift* met 84 duizend volgers. In een tijd waarin witte mannen van hun sokkels worden getrokken, startte zij juist een petitie om een standbeeld voor

Madeleijn van den Nieuwenhuizen, van het feministische Instagram-account *Zeikschrift*. Zij pleit voor een standbeeld van Corry Tendeloo.

Tendeloo op te richten. Ook is ze een oral-historieproject gestart over de handelingsonbekwaamheid.
Misschien is Van den Nieuwhuizens bekommernis een van de redenen waarom de afschaffing van de handelingsonbekwaamheid tegenwoordig ook op het conto van Tendeloo wordt geschreven. Maar dit is ten onrechte. Hoewel de twee vrouwonvriendelijke regelingen vlak na elkaar werden opgeheven, staan ze los van elkaar.
Om het werkverbod van vrouwen in overheidsdienst op te heffen, zoals Tendeloo met haar motie in 1955 bedong, kon er worden volstaan met het schrappen van een bepaling in het ambtenarenreglement.
Maar voor de opheffing van de handelingsonbekwaamheid kwam er meer bij kijken. Er moest nieuwe wetgeving komen, die de toenmalige PvdA- minister van justitie Julius van Oven niet alleen schreef, maar binnen een paar weken bekwaam door beide Kamers loodste. Hij stelde in zijn wetsontwerp voor dat de man niet langer het hoofd zou zijn van de echtvereniging, de vrouw handelingsbekwaam was, en dat man en vrouw gelijke rechten en plichten hadden ten aanzien van het gemeenschappelijke vermogen. Tendeloo had er weliswaar zeer geestdriftig voor gestreden maar haar partijgenoot Van Oven, komt de eer toe dat hij met de naar hem genoemde Lex-Van Oven de Nederlandse vrouwen bevrijdde uit de archaïsche huwelijkswetgeving van 1813. Het wordt wel eens vergeten, maar er waren ook mannelijke feministen. De links-liberale rechtshistoricus Van Oven, was een van hen.

Kroon op haar werk

Niettemin heeft Corry Tendeloo haar krachten nog moeite gespaard om tot haar laatst snik te ijveren voor afschaffing van de handelingsonbekwaamheid. Tot 1952 had ze naast haar Kamerwerk haar advocatenpraktijk aangehouden, want het Kamerlidmaatschap was destijds geen fulltime baan. Maar toen openbaarde zich kanker, en kreeg ze, zoals ze het verhaal naar buiten toe bracht, 'een flinke breakdown'. Tendeloo stopte met de advocatuur en verhuisde naar een 'half villaatje' in Wassenaar omdat het reizen naar Den Haag haar te veel werd. Ze deelde haar huis met haar poezen, deed aan tuinieren, - weliswaar met behulp van een tuinman – en aan handwerken. Ze had een huishoudster, maar die at gewoon met haar mee aan tafel, zeer ongebruikelijk in haar kringen.
Op 27 april 1956 hield ze haar allerlaatste betoog in de Tweede Kamer over haar bezwaren tegen de handelingsonbekwame vrouwen. Op 2 mei werd het wetsontwerp van Van Oven tot opheffing van de handelingsonbekwaamheid aangenomen. Op 3 mei ging zij het ziekenhuis in. Ze had een belangrijke operatie uitgesteld om toch deel te kunnen nemen aan de Kamerdebatten.
Een paar maanden nadat de handelingsonbekwaamheid was afgeschaft, overleed ze op 18 oktober 1956. Onder groot eerbetoon werd ze begraven in Bilthoven. De wet op de afschaffing van de handelingsonbekwaamheid betekende voor haar 'de kroon op een streven dat haar sinds haar eerste activiteit als jong advocate had bezield,' schreef het *Vrije Volk*, de grootste krant van het land, in een In memoriam.

standbeeldvoorcorrytendeloo.petities.nl

KOPSTOOT

‘En nu is Mariette Hamer aan zet....’

Column **Sheila Sitalsing**

Econoom Sheila Sitalsing (1968) is freelance journalist en columnist bij *de Volkskrant*. Ze woont met haar man en twee kinderen in Delft.

Ramvast regelen, en snel

Een hele donderdagmiddag gezocht naar een radiofragmentje waarvan ik zeker wist dat het bestaat. Omdat ik het gehoord heb, live in de auto, een paar jaar geleden. Het was zo’n onbenullig lulprogramma in de vooravond. Drie mannen aan het woord. Bezorgd omdat er te veel oude mensen zijn in Nederland en te weinig jonge. Al snel hadden ze de oplossing: meer baby’s! Liefst autochtone, want met immigranten voorzagen ze allerhande problemen. Ik weet het nog zo zeker omdat ik bijna de berm in was gereden.
Het fragment kon ik niet meer terugvinden, want welke zoektermen moest ik aan Google voeren? ‘Mannen bemoeien zich alweer ongevraagd met andermans baarmoeder?’ ‘Mannen (die een beetje stinken) willen vrouwen bestijgen om te bezwangeren?’ ‘Mannen willen dat vrouwen zich godverdomme gewoon weer van hun biologische taak kwijten?’
Ook zonder radiofragmentjes met drie verwarde, weinig relevante mannen weten we heus wel dat het zaak is altijd waakzaam te zijn. Je hoeft maar even te verslappen of er staat weer ergens iemand met macht te frunniken aan abortusrechten, drempelloze toegang tot anticonceptie of andere zwaarbevochten vrouwenverworvenheden. Achteruitgang is altijd mogelijk. Overal. Zie Roe v Wade.
In Nederland is onlangs de verplichte nadenktermijn van vijf dagen uit de abortuswet geschrapt, wat een mijlpaal is, want het is de eerste (!) grote aanpassing van de abortuswet in veertig (!) jaar tijd. Wat blijft: dat abortus in het Wetboek van Strafrecht staat, dat abortus formeel pas uitgevoerd mag worden na een hoop gezwatel over ‘verantwoorde voorlichting’.
Zo hebben vrouwen anno 2022 in Nederland nog steeds níet de volledige zelfbeschikking over hun lichaam. De veelbezongen ‘progressiviteit’ in dit land is slechts een dun laagje chroom over een muf-conservatief land waar je op tv ongestraft grapjes mag maken over verkrachtingsfantasieën en waar nog nooit een vrouw in het Torentje heeft gezeten.
Het is zaak die zelfbeschikking snel ramvast te regelen. Want door de oprukkende vergrijzing is personeel schaars, rijden er geen treinen, staan er Efteling-achtige rijen bij Schiphol en wacht je drie kwartier op een biertje. Tot dusver was het antwoord altijd: arbeidsmigratie. Zonder Polen, Roemenen, Spanjaarden en illegalen van over de hele wereld zou er hier geen asperge meer worden gestoken, en geen muurtje meer worden gemetseld.
Maar migratie willen de mensen niet meer. Het is daarom een kwestie van tijd voordat het een serieus gespreksonderwerp wordt: waar blijven de baby’s? Je hoeft niet *The Handmaid’s Tale* te hebben gelezen om te beseffen welke doos van Pandora dan opengaat. O

De veelbezongen ‘progressiviteit’ in dit land is slechts een dun laagje chroom over een muf-conservatief land waar je op tv ongestraft grapjes mag maken over verkrachtingsfantasieën en waar nog nooit een vrouw in het Torentje heeft gezeten.

ANGELIQUE BERG

‘We krijgen enorme hoeveelheden data en ik vind dat die veel toegankelijker moeten zijn, het is een PUBLIEK GOED.’

Vrouwelijke ministers, vrouwelijke staatssecretarissen, vrouwelijke directeuren bij tal van overheidsinstellingen: da’s al heel lang geen nieuws. Maar nu is, voor het eerst in het ruim 120-jarige bestaan van het CBS, de leiding in handen van een vrouw. Angelique Berg, die de titel van Directeur-generaal voert. Maar ook kijkend naar het organogram van het CBS valt het grote aantal vrouwen in leidinggevende posities op. Tijd voor een kennismaking.

DOOR **HANS VAN BRUSSEL** BEELD **CORBINO**

U werkt al zo'n 30 jaar bij de Overheid, zo te zien uw enige werkgever tot nu toe. Waarom?
"Vanwege de maatschappelijke relevantie, werk moet er voor mij toe doen en bij de Overheid weet je dat dat zo is. Ik begon al als stagiaire bij Verkeer en Waterstaat en merkte dat ik me snel mocht ontwikkelen, best bijzonder. Al rond m'n 30ste was ik beleidsadviseur op 'Financiën', werkte met Wim Kok en later Gerrit Zalm. Zalm is bijzonder genoeg nu ook weer mijn baas, via de Raad van Advies."

Waarom zou ik als jonge vrouw kiezen voor een baan bij het CBS?
"Ten eerste, omdat het heel belangrijk werk is. Leuk werk. En misschien wel om dezelfde reden die ik had: omdat je dan kiest voor een baan met heel veel maatschappelijke relevantie. Dat horen we ook steeds van de vrouwen die hier al werken, het is een heel belangrijk argument bij het maken van de keuze. En vervolgens heb je hier dan direct grote mogelijkheden om inhoudelijk te gaan bijdragen, je voegt je eigen kennis toe aan al die kennis die er al is want we hebben al heel veel vakmensen. Je hebt hier flexibele werktijden, thuiswerken maakten we hier al lang voor Covid mogelijk, we willen een goede balans tussen werk en privé en als je je door studie verder wilt ontwikkelen, dan bieden we daarvoor heel veel mogelijkheden."

U kwam hier eind 2020, dan tref je een Meerjarenprogramma aan waar je zelf niet aan hebt bijgedragen maar wat je wel moet gaan uitvoeren. Is dat niet lastig?
"Helemaal niet, aan de ene kant weet je van tevoren dat dat zo is, aan de andere kant is zo'n Meerjarenprogramma een 'foto' van de toestand van toen en in het gunstigste geval de vooruitzichten van dat moment. Het huidige Meerjarenprogramma beslaat de periode 2019 – 2023, dat geeft een goed beeld van de betrekkelijkheid. Wie had er toen gehoord van Covid? Van de oorlog in Oekraïne? Van de huidige zeer forse inflatie en oplopende rentes? Natuurlijk maak je een programma voor de komende jaren, steeds, want je wilt de financiering geregeld hebben, de capaciteit, de voorzienbare investeringen. Maar daar tussendoor gebeuren er vervolgens allemaal zaken die je én niet kon weten én waarvoor je óók klaar moet zijn om te op te pakken. Het is echt niet zo dat elke medewerker hier het Meerjarenprogramma op z'n bureau heeft liggen en er elke dag in kijkt met de vraag 'zo, wat moet ik vandaag weer eens gaan doen'. Zo werkt dat niet."

Het is nu 2022, dit Meerjarenprogramma loopt af in 2023 dus neem ik aan dat er al volop wordt nagedacht over het volgende programma. Kan een directeur-generaal daar eigenlijk een stempel op drukken? Is er ruimte voor persoonlijke inbreng?
"Zeker kan dat. Natuurlijk ligt er heel veel vast, zo'n 75 procent van ons werk bestaat uit bijdragen aan Europese statistieken maar binnen het restant kunnen we prioriteren. En dat doen we ook. Ik denk dan aan thema's als de woningmarkt – daar had ik eerder bij het ministerie al mee te maken. En emancipatie, gelijke behandeling van mannen en vrouwen, om er een paar te noemen.
We hebben nu een lijstje van zo'n negen onderwerpen die we voortdurend en vooral ook op andere – meer toegankelijke – manieren onder de aandacht willen brengen. Dat laatste is vooral een punt van aandacht, het blijkt ook uit het imago-onderzoek dat mensen een heel positief beeld hebben van het CBS maar dat met de name de presentatie van onze gegevens en conclusies nog wel wat laagdrempeliger mag. We hadden tot nu wat we noemen een 'indirecte mediastrategie' maar mensen zelf uit laten opzoeken op onze site of in Statline, dat kan beter. We krijgen enorme hoeveelheden data, van bedrijven, van de burgers, en ik vind dat die eigenlijk veel toegankelijker moeten zijn, het is een publiek goed."

Kan dat met de dezelfde financiële middelen? Want EZ betaalt en die bijdragen liggen vast. Als je het een prioriteert komt iets anders misschien in de knel…
"Dat is in theorie mogelijk maar op dit moment zie ik het nog niet gebeuren. Door zaken anders aan te pakken, processen te verbeteren, efficiënter te werken kun je met dezelfde middelen meer doen. Daar zien we zeker nog wel mogelijkheden, daar moeten we onze innovatiekracht op zetten en laten zien: dit kunnen we."

De Belastingdienst roept steeds vaker: 'dat gaan we niet doen' en 'dat kan met de huidige systemen niet'. Het CBS heeft de afgelopen decennia voortdurend 'taakstellingen', een eufemisme voor bezuinigingen, van EZ gekregen. Is het denkbaar dat u dat namens het CBS op enig moment ook roept?
"Dat is zeker mogelijk maar het is op dit moment niet aan de orde, we hebben zelfs extra geld gekregen om noodzakelijke investeringen in IT-systemen te doen, dat moest ook echt wel gebeuren en dan ziet EZ de noodzaak ook. Maar als we dingen moeten die niet meer kunnen met de middelen die we hebben, dan is dat een moment om dat ook te zeggen."

Het CBS is misschien wel de meest IT-gerichte organisatie binnen de Overheid en we horen eigenlijk nooit over problemen met systemen, wat er speelt lijkt te worden opgelost. Als je dan tegelijk hoort van al die uit de hand gelopen IT-projecten – in geld en tijd - bij nogal wat Overheidsinstellingen, is het dan niet eens tijd voor een centrale aanpak op basis van best practises die misschien wel bij het CBS aanwezig zijn?
Angelique Berg kijkt OPZIJ minzaam glimlachend aan maar houdt de lippen stijf op elkaar…

Heeft het CBS de hele IT-infrastructuur eigenlijk nog in eigen beheer?
"Ja, dat is nogal principieel, we hebben het over heel gevoelige informatie, privacy. Die willen we zo breed mogelijk toegankelijke maken maar wel op onze manier. Als het gaat om toegang tot microdata hebben we de eisen zelfs nog verder aangescherpt als ministeries, universiteiten en instellingen daar toegang toe willen. En recent hebben we zelfs een samenwerking met een universiteit uit Hongkong opgezegd, dat soort dingen kunnen gewoon niet meer. Het zijn Nederlandse data, waarom zou je daar een Chinese instelling toegang toe geven? Want waarom zou een Chinese instelling er toegang tot willen hebben?"

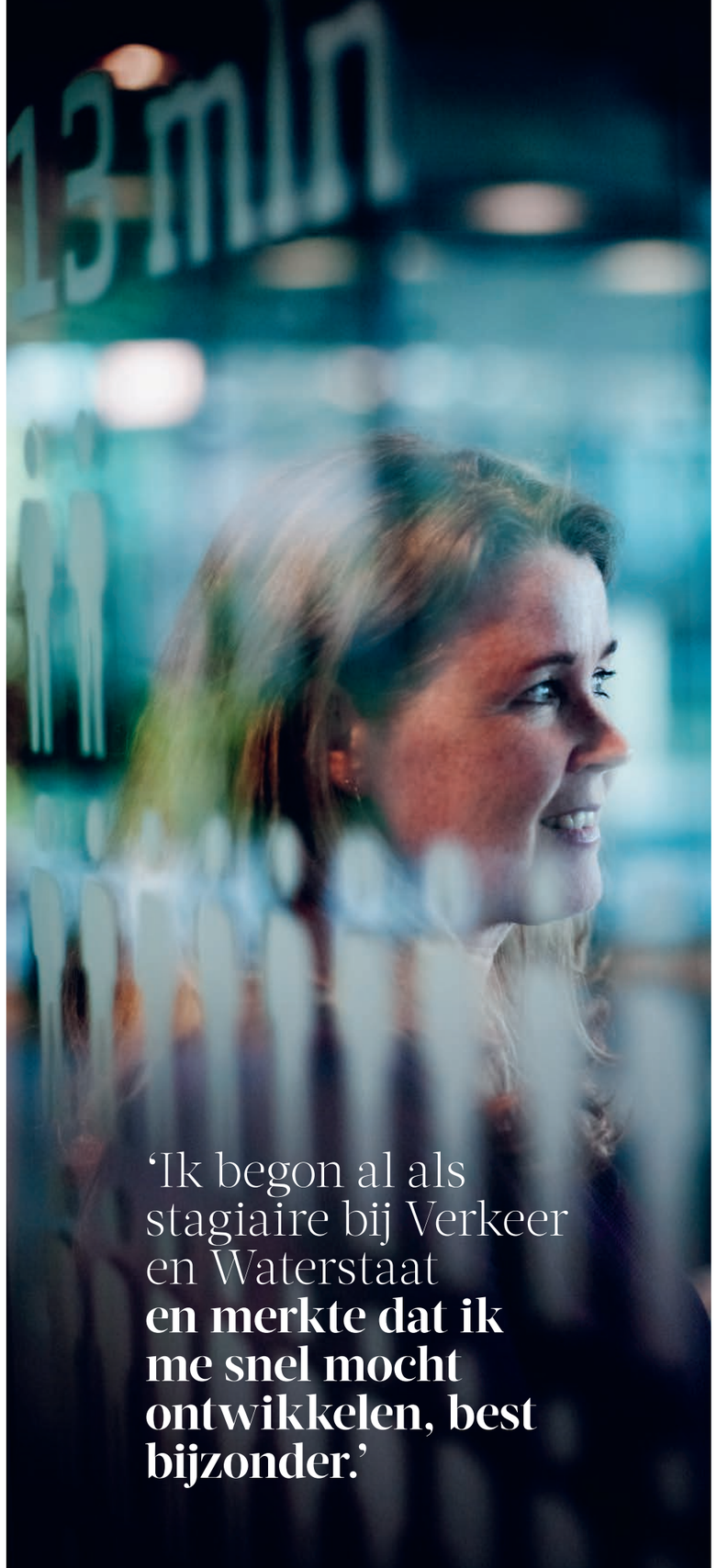

‘Recent hebben we zelfs een samenwerking met een universiteit uit Hongkong opgezegd, **dat soort dingen kunnen gewoon niet meer.’**

We hadden het over de bijdragen aan de Europese statistieken die inmiddels de bulk van het werk van het CBS vormen, zo’n 75 procent. Schuilt daarin niet een gevaar van schuivende criteria en definities? Het CBS publiceert bijvoorbeeld nog altijd naast de Europese inflatie- en werkloosheid- en banencijfers cijfers volgens de NL-definitie.
“Als je samenwerkt met 27 landen dan is het onvermijdelijk dat je concessies doet om te komen tot Europese cijfers en definities. Maar in een aantal gevallen proberen we toch steeds uit te leggen en te laten zien hoe het volgens de aloude Nederlandse definities klinkt. Als je de verschillen maar goed uitlegt, dan kan dat. Want die verschillen zijn er en als we ze echt relevant vinden, dan benoemen we ze. Maar ik ben er een voorstander van dat dit zo dicht mogelijk bij elkaar komt… Maar kijk je naar de ontstaansgeschiedenis van al die statistieken, dan moet je voortdurend blijven evalueren. Neem als voorbeeld inflatie en dan daarbinnen de energieprijzen. Wij nemen in Nederland daar de prijzen van nieuwe contracten als basis maar in andere landen doen ze dat niet op die manier, er zijn natuurlijk ook steeds heel veel mensen met doorlopende contracten met oude, lagere en vaste prijzen. Als je dan alleen de prijzen van nieuwe contracten meeweegt – die zijn fors hoger – kan dat, in Nederland maar ook in vergelijking met de rest van Europa, een scheve vergelijking opleveren. En zo moeten we voortdurend blijven kijken naar andere en nieuwe omstandigheden die we misschien wel blijvend zouden moeten meenemen. Hoe we energie meenamen was altijd goed, met redelijk stabiele prijzen. Maar dat is nu wel anders. We hebben het ook aangekaart bij Eurostat en daar wordt naar geluisterd maar dan blijkt dat de helft van de landen de ene definitie heeft en de andere helft dus niet. En dan kan een definitie wel geharmoniseerd zijn maar als de prijzen van oud en nieuw zou uit elkaar lopen, dan krijg je toch een vertekend beeld. Maar de vraag om dingen te kunnen blijven vergelijken is natuurlijk groot, ook in en met andere landen. Dus, als je dan helemaal niets hebt… Maar je moet altijd blijven vertellen wat het wel is en wat het ook niet is.”

Maar kun je dan zeggen dat de kwaliteit van de statistiek in al die Europese landen goed is?
“Ja, ja, beslist. En we kijken voor kwaliteit ook naar elkaar, we nemen elkaar de maat. We hebben als CBS net zo’n peer-review gehad en daarvan was ik echt onder de indruk. Ze kijken echt naar alles! Enerzijds wordt onze hoge standaard herkent maar er komen toch altijd weer aanbevelingen uit. En dat doen de Europese partners dus voortdurend met elkaar.”

Maar wij zijn een fruitvliegje in Europa, dus dat verliezen we met onze argumenten altijd…
“Nou, nee hoor, we zijn in statistische termen in Europa zeker geen fruitvliegje, we staan heel hoog aangeschreven, er wordt goed naar ons geluisterd.”

Hoe is het eigenlijk met de verhouding vrouwen-mannen onder de werknemers van het CBS?
“Dat is nu ruwweg 40/60 en we werken er hard aan dat 50/50 te maken, vooral ook in de mede-beleidsbepalende functies. De kans is er ook, je kunt zelfs zeggen: versneld, nu we weten dat er de komende jaren relatief veel mensen het CBS vanwege hun leeftijd zullen verlaten en dat zijn overwegend mannen, die waren destijds overtegenwoordigd. Dat proces is al enige tijd aan de gang en het geeft ons de kans om aan de verhouding te werken. Tegelijk hebben we natuurlijk last van de krappe arbeidsmarkt maar we hebben een heel goed recruitmentteam en we hebben als werkgever veel te bieden.” O

Drs. Angelique Berg werkt al zo’ 30 jaar bij de Overheid. Nu als directeur-generaal van het Centraal Bureau voor de Statistiek, daarvoor als directeur-generaal Volksgezondheid bij het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Maar ook was ze directeur-generaal voor Fiscale Zaken bij het ministerie van Financiën. Daarvoor was zij bij Financiën een jaar directeur Algemene Fiscale Politiek. In 1993 startte Berg haar loopbaan ook bij het ministerie van Financiën. Zij bekleedde verschillende functies tot zij in 2001 werd benoemd tot raadadviseur bij het ministerie van Algemene Zaken (portefeuille Economische Zaken, Verkeer & Waterstaat en Landbouw). In 2007 maakte Berg de overstap naar het toenmalige ministerie van VROM. Daar werkte zij respectievelijk als directeur Lokale Milieukwaliteit en Verkeer en directeur Klimaat en Luchtkwaliteit. Angelique Berg studeerde bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

CBS
Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) werd in 1899 opgericht, min of meer als ‘productiebedrijf’ van de Centrale Commissie voor de Statistiek (CCS) die al in 1892 ontstond. Het CBS is een Zelfstandig Bestuursorgaan (ZBO) met zelfs een eigen wet om – ondermeer – de onafhankelijkheid te bewaken. De financiering en de ministeriele verantwoordelijkheid berusten bij het Ministerie van Economische Zaken (‘EZ’).

Het was destijds vooral een mannenaangelegenheid met hooguit wat vrouwelijke ondersteuning bij eenvoudig werk en dat bleef heel lang zo. In aantal moesten vrouwen ondergeschikt blijven, in de crisisjaren voor de Tweede Wereldoorlog was niet meer dan eenvijfde van de werknemers vrouw. Op de lonen van vrouwen werd als eerste bezuinigd toen er weer eens – dat zou later vaker gebeuren – gereorganiseerd werd. Zelfs was het een tijdje zo dat vrouwen überhaupt geen betaald werk binnen het CBS mochten verrichten. Maar ook toen dat anders werd moesten ze het Bureau verlaten zodra ze trouwden, heel veel ervaring ging steeds weer verloren. Hoe anders is de situatie nu.

Wie ZAG ME?

‘Het is zo fijn ongelimiteerd vertrouwen van iemand te krijgen’

Kansen, daar gaat het vaak over. Maar kansrijk ben je niet alleen als je zeven vinkjes hebt, ook zonder die zeven kun je op basis van je karakter, persoonlijkheid en opleiding je doelen bereiken. Wat altijd helpt is als je in het leven iemand ontmoet – het liefst vroeg maar later kan ook – die direct of in elk geval snel ziet dat je potentieel hebt. Onontdekt potentieel is misschien wel het grootste maatschappelijk verlies dat geleden kan worden, het overkomt te veel mensen. Daarom in OPZIJ een serie over vrouwen die door iemand in hun omgeving werden gezien en van die vrouw of man snel flinke kansen kregen. Terugkijkend kunnen ze zeggen dat de ontmoeting met die persoon een zeer bepalend moment was. Als eerste **Mijke Bol** (39) over **Marianne Verhoeven**, de hoofdredacteur van OPZIJ. “Ik gun iedereen een Marianne bij de start van hun loopbaan. Het is zo fijn ongelimiteerd vertrouwen van iemand te krijgen.”

DOOR **MARLEEN HOGENDOORN**

“Ik ben Mijke Bol, 39 jaar oud en woon in Delft. Ik ben getrouwd met Raoul en samen hebben we twee kinderen: Mirte van negen jaar en Siem van zes. Ik kom oorspronkelijk uit Monster, het prachtige dorp aan de kust in het Westland. Ik studeerde Communicatie op het HBO en deed daarna een master Media en Journalistiek aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam.”

“Momenteel werk ik als woordvoerder bij de Immigratie- en Naturalisatiedienst. Vanuit een communicatiepool van de Rijksoverheid doe ik elk jaar een andere communicatieklus. Mijn eerste opdracht was drie jaar geleden bij het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit net toen de stikstofcrisis uitbrak. Tijdens corona was ik communicatieadviseur bij Economische Zaken, daar hield ik me bezig met voorlichting voor ondernemers. De anderhalve meter samenleving speelde net en we hadden toen te maken met financiële steunpakketten. In 2021 zat ik in het Nationaal Kernteam Crisiscommunicatie Covid-19 en werkte mee aan de vele persconferenties. En nu bij de IND hebben we de asielcrisis. Dus bij elke post waar ik werk, was er een crisis. Gelukkig houd ik van een dynamische werkomgeving, ik zit er goed op mijn plek.”

Wie zag me?

“In 2002 zocht ik een stageplek tijdens mijn studie Communicatie. Ik had wat afwijzingen ontvangen, maar toen wees mijn vader me op

de Nederlandse Hartstichting. Ik schreef een brief en werd uitgenodigd voor een gesprek. Daar ontmoette ik Marianne Verhoeven, ze was het hoofd communicatie. Ze was destijds bezig om het jubileumjaar van de stichting, ze bestonden toen bijna veertig jaar, voor te bereiden

en leuke evenementen en acties te organiseren. Ze had een goed team om haar heen nodig en daarvoor zocht ze mensen. Ze vertelde dat ze veel ervaring had met stagiaires en met sommigen zelfs nog contact had. We hadden een leuk gesprek en goede klik, we waren het er allebei over eens dat ik na de zomer daar zou beginnen met mijn stage. In totaal heb ik acht jaar lang met haar gewerkt bij verschillende organisaties en is ze echt mijn vliegwiel geweest.
"Die stage was heel leuk. Ik hielp dus mee met de voorbereidingen van het jubileumjaar. We bedachten: wat willen we doen, hoe gaan we dat aanpakken en wie hebben we daarvoor nodig? Marianne zorgde ervoor dat ik altijd wat te doen had en liet me naast het jubileum ook filmpjes maken en onderzoek doen . Ik las laatst mijn stageverslag door, daarin schreef ik: 'dit half jaar heeft mij gevormd voor de toekomst. Dit was helemaal geen stage, ik heb als gewone medewerker meegedraaid. Veel gedaan, veel vrijheid en verantwoordelijkheid gekregen.'
Het jaar na mijn stage zocht ik een afstudeerplek. Marianne stelde voor: doe dat dan ook hier. Ik hield het eerst een beetje af, maar ben toen wel gezwicht. Het was leuk om te zien hoe de voorbereidingen die ik tijdens mijn stage deed vorm kregen in het jubileumjaar. Ik was weer echt een onderdeel van het team. Marianne verwachtte ook van me dat ik volledig meedraaide. Ik wilde een master doen en Marianne vroeg of ik bij de Hartstichting bleef werken. Dat deed ik, naast mijn voltijd master werkte ik er twee dagen per week . Het afstuderen en de periode daarna waren nog boeiender, dan mijn stage. Ik deed mijn eerste crisiservaring op, want de Hartstichting lag zwaar onder vuur vanwege het salaris van de directeur. En we bleven mooie evenementen en acties organiseren.
Na een tijdje ging Marianne naar de KNMP. Ik was op zoek naar een nieuwe baan. Ze belde: 'Ik wil de apothekers een beetje meer sjeu geven en kan je hulp daarbij goed gebruiken. Kom jij bij me werken, Mijke?' Dat was mijn eerste fulltime baan. Na twee jaar kon ze directeur van het Prinses Beatrixfonds worden. We liepen een rondje tijdens de lunchpauze toen ze me dat vertelde. 'Jij gaat toch ook mee?' Het was geen vraag, maar meer een conclusie of een vanzelfsprekendheid. Eigenlijk twijfelde ik een beetje. Moest ik niet eens op eigen benen gaan staan? Maar Marianne bood me altijd mooie kansen, dus ik besloot het weer te doen. In 2010 ging ze daar op een vervelende manier weg en niet veel later stopte ik ook. Onze wegen werden hier gescheiden, alleen op professioneel vlak. Persoonlijk hielden we altijd contact. Nog steeds."

'Jij gaat toch ook mee?' Het was geen vraag, **maar meer een vanzelfsprekendheid.**

In het diepe

"Ik was dan wel stagiair in het begin, maar zo voelde ik me nooit. Ik hoefde niet van die rotklusjes te doen. Ik was soms wel een beetje haar personal assistent, zo moest ik een keer naar Den Bosch om een nieuwe tas van Fred de la Bretonière voor haar te halen. Maar dat voelde niet als een vervelende klus. Ze nam me altijd mee op pad, wat heb ik veel kilometers naast haar gezeten in de auto en gezien hoe zij gesprekken aanging om zaken voor elkaar te krijgen.

We vulden elkaar bij elke organisatie goed aan. Zij als de ideeënmachine met een creatief brein en ik degene die het uitvoerde. Zij had een duidelijke mening over mensen, uitte die ook en was nooit bang om de confrontatie aan te gaan. Ik ben meer de harde werker op de achtergrond, die graag aardig gevonden wil worden.
Marianne had altijd de wildste ideeën. Niets was te gek voor haar. Soms vroeg ik me af: is dit wel haalbaar? Eigenlijk ging ik altijd mee in haar enthousiasme en lukte het nog ook. Een dierbare herinnering is de reis naar Kaapstad die we maakten om een commercial op te nemen. Er zijn zoveel meer hoogtepunten in jaren dat we samenwerkten. Van een stappentelleractie in supermarkten waar ik ter promotie langsging bij BN'ers om foto's te maken, de landelijke bloedsuikertest bij apotheken, het portretteren van mensen met een spierziekte als patiëntambassadeur van het Prinses Beatrix Fonds. En ze bedacht de KiX Vrijmarkt op het Malieveld in Den Haag. Een grote vrijmarkt op Koninginnedag.
Ze wilde meteen voor het grote Malieveld gaan en niet klein beginnen op een pleintje in Den Haag. Ze kende nog wel een wethouder die vast wilde helpen. Zo deed Marianne dat."

Ik las laatst mijn stageverslag door, daarin schreef ik: **'Dit half jaar heeft mij gevormd voor de toekomst'**

Disputen

"We hebben nooit ruzie gehad. Dat komt denk ik doordat we elkaar zo aanvullen. Ik de grote confrontatiemijder en zij niet bang voor stevige discussies. Ik zat weleens met schaamrood op mijn kaken als ze de confrontatie aanging tijdens een gesprek. Hoe langer we met elkaar werkten, hoe eerlijker ik tegen haar kon zijn. Is dit echt haalbaar? Is dit de beste aanpak? Ik vormde met haar een pact, dat wisten onze collega's. Maar ik kon ook goed met anderen omgaan en dus hoorde ik bijvoorbeeld weleens van iemand de andere kant van het verhaal waar Marianne een mening over had. En dan kon ik haar daar subtiel op wijzen."

Persoonlijke momenten

"Ik leerde Marianne kennen toen ik 19 was, in de tijd dat ik volwassen werd. Ik kreeg een relatie, ging samenwonen en trouwen. Ik ging mijn huis inrichten en daar had zij goede tips voor. Bij de dingen die ik deed, dacht ik vaak: Wat zou Marianne hiervan vinden? Of wat zou zij zeggen? Of soms zei ik wat en dan dacht ik: dat had Marianne ook zo kunnen zeggen. Ik keek tegen haar op, wat dat betreft is ze echt een groot voorbeeld geweest.
"Marianne heeft me wereldwijs gemaakt, door haar leerde ik veel interessante mensen kennen. Ik kwam op plekken waar ik nooit was geweest. We kwamen bij veel restaurants. Ik lustte vroeger niet zoveel, maar bij een duur restaurant ga je niet zeggen: oh, dat lust ik niet. Ik leerde door haar eten en drinken te waarderen.
"Ik maakte Marianne mee in de tijd dat haar zoons nog op de basisschool zaten. Ze werkte veel en hard, maar de woensdagmiddag was voor haar heilig. Dan waren haar zoons vroeg klaar op school en was ze thuis met hen. En het maakte niet uit in wat voor vergadering ze zat, als een van haar zoons belde, dan nam ze op. Destijds bedacht ik me dat ik ook zo'n moeder wilde zijn.

Als ik Marianne niet had leren kennen, had ik vast de naam van mijn man aangenomen toen we gingen trouwen.

"Als ik denk wie mij in mijn leven hebben gevormd, dan is dat naast mijn ouders zeker Marianne geweest. De laatste tijd heb ik daar veel over nagedacht omdat ze ziek is. Maar eigenlijk zou je je daar vaker bewust van moeten zijn en dat ook moeten uitspreken. Voor haar verjaardag schreef ik een kaart met alle dingen waar ik haar dankbaar voor ben. Ik hoor weleens van andere mensen dat ze veel over me hebben gehoord. Ze praat over me. Laatst ontmoette ik haar broer, ze zei: 'Dit is nou Mijke – ooit de stagiaire van het jaar.'"

Levenslessen

"Marianne heeft me laten zien hoe je hard kunt werken, maar tegelijk ook volop kunt genieten. Dat je met de juiste mensen hele mooie dingen kunt bereiken. Door haar ga ik uit van kansen en niet van beperkingen. En ik heb geleerd om goede ideeën te herkennen. Door Marianne ben ik niet gevoelig voor hiërarchie, ik spreek de baas net zo makkelijk aan als een naaste collega. Van haar leerde ik niet ziek te zijn. Ze kwam gerust naar borrels op krukken of zat achter de computer met een duim in het gips. Wanneer kun je immers echt niet werken?
En als ik Marianne niet had leren kennen, had ik vast de naam van mijn man aangenomen toen we gingen trouwen. Ze zei: 'Jij bent Mijke Bol toch? Je gaat toch geen andere achternaam nemen?'"

Wie zie jij?

"Ik gun iedereen een Marianne bij de start van hun loopbaan. Het is zo fijn ongelimiteerd vertrouwen van iemand te krijgen en de vrijheid om te ontdekken wat je kunt en leuk vindt. Je moet natuurlijk ook zelf hard werken, het is een wisselwerking. Ik had door haar een vliegende start en pluk daar nog de vruchten van. Het is niet vanzelfsprekend dat iemand je zo helpt. Ik denk dat het een combinatie van het lot en toeval is.
"Ik las onlangs het boek van Eva Jinek, waarin ze haar voorbeelden interviewt. Het boek kreeg ik als afscheidscadeau bij mijn vorige opdracht met daarbij de boodschap: 'Weet dat collega's naar je kijken, dat je een voorbeeld bent '. Ik ben me daar steeds bewuster van. Ik heb niet een specifiek iemand die ik zie zoals Marianne mij zag. Maar ik neem wel jonge mensen mee, ga met hen in gesprek over wat ze doen en wat ze willen leren. We waren een leuk duo en dat zijn we nog. Als we bellen, dan heeft ze nog steeds ideeën over hoe ze het bij de Hartstichting zou aanpakken. Typisch Marianne."

Marianne over Mijke

Ik herinner me dat er zo'n vijf à tien sollicitanten waren, het ging om de vacature van stagiaire op de Afdeling Communicatie van de Hartstichting.

Ik werkte er nog niet zolang en was nog niet bijgekomen van een in mijn ogen heel bijzondere managementvergadering: er werd vergaderd over een peperduur rapport van een extern adviesbureau over de evaluatie van een project. Niet over het project zelf dus, alleen over de evaluatie van dat project. Heel bijzonder. Dat zou anders moeten worden, besloot ik.

Wat al op voorhand speelde was dat het bij Goede Doelen niet erg gebruikelijk was om een grote afdeling Communicatie te hebben en al helemaal niet om daar ook stagiaires voor aan te nemen.

Toen Mijke binnenkwam zag ik iets 'onverschrokkens' in haar ogen en het was direct duidelijk: die moet het worden. Uiteraard heb ik alle sollicitanten keurig te woord gestaan maar mijn besluit stond al vast: Mijke wordt het.

We werkten direct heel goed samen, ze was de eerste van het team – naast een enkeling die er al was en wat mensen die ik intern van andere afdelingen oppikte – die van buiten kwam en waarmee ik nog kortgeleden uitgebreid herinneringen ophaalde, we hebben daar prachtige dingen gedaan. Ik moest nog een flinke workaround bedenken toen haar stageperiode voorbij was en we eigenlijk niet afscheid wilden nemen. Omdat Mijke inmiddels een tweede studie aan de Erasmus Universiteit was begonnen konden we dat als excuus voor een volgende stage gebruiken.

Na het destijdse gedoe over de directiesalarissen bij de Hartstichting besloot ik een andere richting te kiezen, ik stapte over naar het KNMP en vroeg Mijke mee te gaan, dat werd een echte baan, geen stages meer. Ook daar vormden we een hecht team, in die fase van haar carrière was Mijke een kei in de uitvoering. Ze begreep blind wat ik bedoelde en maakte alles beter en groter dan ik kon bedenken.

Tenslotte werd ik directeur van het – toen nog – Prinses Beatrixfonds (nu Beatrixfonds) en werd eindverantwoordelijk voor een hele organisatie, niet alleen meer de communicatie.

Niets was te gek voor haar. **Soms vroeg ik me af: is dit wel haalbaar?**

Ik wilde Mijke wéér graag meenemen maar ik heb flink moeten praten om haar zover te krijgen want inmiddels wist ze natuurlijk zelf ook wel wat ze waard was. Maar ze ging mee, steeds een flinke stap in haar carrière.

Toen ik daar vertrok had ze er ook niet veel zin meer in om te blijven en fluisterde ik haar in – voor wat het waard was – de Overheid te overwegen. En daar duurt haar carrière sindsdien flink voort, in een zo te zien mooie balans van werk en privé. O

Advertentie

NEEM NU EEN ABONNEMENT

10 edities, elke twee maanden

+ VOOR MÉÉR DAN € 40,- AAN CADEAUS

voor € 74,95

*** het boek *Het blijft nog steeds familie* van Theodor Holman**
*** gratis toegang tot ons culinaire YouTubekanaal met meer dan 50 kookvideo's**

U ontvangt de welkomstcadeaus binnen 10 werkdagen.

GA NAAR PINDAH-MAGAZINE.NL

Column **Etchica Voorn**

Etchica Voorn (1963) won in juni 2018 de OPZIJ literatuurprijs voor haar autobiografie *Dubbelbloed.*
Ze is werkzaam als docent burgerschap bij ROC Flevoland Almere als zij-instromer.

Op een dag zijn we allemaal dubbelbloed

Op 21 juli is mijn nichtje Noué geboren, ze kwam uit de veilige buik van haar mama de zomerse hitte in gegleden. Twee dagen voordien tikte de thermometer veertig graden aan, ijzingwekkend heet voor Nederlandse begrippen. De gevolgen van de klimaatverandering zijn het laatste waar je aan wilt denken bij de geboorte van zo'n lief, pril wezentje. Ik wil voor mijn nieuwe nichtje natuurlijk het allermooiste leven van de hele wereld. Al is die wereld een puinbak, zij heeft hem nu al mooier gemaakt.
Het is dag twee van haar eerste levensjaar, ik stroom over van liefde en bel mijn zoon om het eerste fotootje van haar en de blijdschap te delen.

"Hé kind, wat een wonder, weer een nieuwe liefde in de familie."
"Wat is ze mooi hè mam en haar neus!"
"Ja," zwelg ik, "zo'n neusje had jij óók. Het was het eerste wat je vader en ik tegen elkaar zeiden toen je geboren was; 'Kijk z'n neus!"

Verliefd staar ik naar het fotootje op mijn telefoonscherm. Een koppie met donker haar, de oogjes dicht, het mondje een kleur rood die aan onrijpe kersen doet denken. Twee knuistjes zacht tegen haar wangetjes. Haar neusje heeft ze onmiskenbaar van haar vader, mijn neef is Surinaams Nederlands. Het uiterlijk van haar moeder tekent zich nog niet af. Zij is afkomstig van het eiland Korčula in Kroatië en heeft prachtige ijsblauwe ogen. Dat gaat vast voor schitterende effecten zorgen later.

Onze familie dijt uit, met telgen uit verschillende windstreken; Marokko, Kroatië, Indonesië, de Antillen, Suriname en Nederland. En daar gaan vast nog windstreken bij komen. Dat kan haast niet anders met al die honderden nationaliteiten in ons land, die kwamen uit nood of uit verlangen. Laatst was er opeens een kans op Ivoriaanse uitbreiding in de familie, jammer genoeg was dit van korte duur. Misschien mengt onze familielijn zich met Ghanees, Senegalees, Braziliaans of Syrisch bloed. Ik hoop dat onze kinderen veelkleurig mengen en 'dubbelbloeden'. Dat ze de naam van Noué eer aandoen; haar naam betekent 'verenigd',

Er is een gezegde in Suriname: 'opu yu kloru'. Dat betekent 'je kleur ophalen'. Je kleurt op als je met een lichtere partner trouwt en kinderen krijgt. Dat gold voor mannen én voor vrouwen. Het is een diep spoor uit onze koloniale geschiedenis. Al schijnt het vandaag de dag een stuk minder voor te komen in Suriname, omdat de elite in meerdere bevolkingsgroepen vertegenwoordigd is. Dit in tegenstelling tot Curaçao, waar de rijken praktisch allemaal wit zijn.

Maar niet alleen in Suriname of Curaçao telt dat je beter af bent met een lichte huid. In onze Nederlandse en andere samenlevingen hebben mensen van kleur het zwaar te verduren. Dat kan gaan over bij voorbaat verdacht zijn van diefstal (mijn studenten vertellen regelmatig dat ze weer eens gevolgd werden door de bewaking als ze een winkel in gaan) tot niet toegelaten worden in een ziekenhuis terwijl je moet bevallen. En dat gebeurt op dit moment in Oekraïne met zwarte vrouwen!
Sinds het begin van de oorlog in Oekraïne worden mensen van Afrikaanse komaf en mensen van kleur onevenredig hard getroffen, niet alleen door de oorlogssituatie, maar ook door het aanhoudende racisme en discriminatie. Tijdens een debatavond in Pakhuis de Zwijger in Amsterdam ontmoette ik Fairuz Sewbaks, een strijdvaardige vrouw die zich sterk maakt voor de zwarte gemeenschap. Ze is verbonden aan de stichting PAD Link (People of African Descent). PAD zet zich in om de zwarte gemeenschap in Oekraïne te ondersteunen, voert actie, geeft juridische hulp en zorgt voor eten en medicijnen. Fairuz vertelde dat zwarte vrouwen in Oekraïne nauwelijks aan babyvoeding kunnen komen, omdat dat is voorbehouden aan zogenaamd autochtone Oekraïners.
Mijn scherm licht op.
De kersverse moeder appt of ik kom kennismaken met m'n nieuwe nichtje. Een uurtje later ligt ze in mijn armen. Geen gebrek aan babyvoeding, ze heeft alles wat ze nodig heeft, gelukkig.
Welkom lieve Noué in onze veelkleurige familie. Op een dag zijn we allemaal dubbelbloed, allemaal één, allemaal verenigd. O

De Reismeiden

Sprookjesachtig TRENTINO

Adembenemende bergpanorama's, kasteelbezoeken, en mooie wijnen: de Italiaanse bergstreek Trentino mikt op sportieve bezoekers met gevoel voor raffinement en smaak.

DOOR **DE REISMEIDEN**

Gruzza, Castel Ivano

Op onze allereerste dag in de Noord-Italiaanse provincie Trentino, zitten we om 11.30 uur op een terrasje op het piazza Degasperi in Borgo Valsugana. Kloeke glazen Aperol Spritz in onze hand, de ijsklontjes rinkelen bij iedere slok. Amper gearriveerd zijn we dan al een beetje verliefd geraakt op dit Italiaanse berglandschap. We hebben net 20 kilometer gefietst door de brede Valsugana-vallei, net ten zuiden van de Dolomieten. Vanaf het meer van Levico, waar we verblijven, naar het stadje Borgo. Deze schilderachtige plaats aan de voet van castello Telvana staat bekend als 'klein-Venetië'. Dit komt door de bruggetjes over de doorkruisende Brenta-rivier en de architectuur die in de verte doet denken aan de beroemde gondelstad.
We genieten van de verstilde atmosfeer. Op deze hete maandagochtend is het plein uitgestorven. De meeste luiken zijn gesloten, de winkels zijn dicht. Wij zijn als luidruchtige toeristen neergestreken op een terrasje, en steken onze bleke armen en benen in de voorjaarszon. Dit berglandschap is met 8000 kilometer fietspad het natuurlijke walhalla voor mountainbikers en racefietsers, dit jaar liep de Giro d'Italia erdoorheen. Maar de gewone sterveling is niet vergeten. Pakweg tien jaar geleden werd een tachtig kilometer vrijliggend fietspad aangelegd tussen het meer van Caldonazzo en het middeleeuwse stadje Bassano del Grappa.

Aperol Spritz

Deze ochtend legden we een deeltje van het voornamelijk vlakke pad af. Als Hollanders die gewend zijn om tegen hoosbuien in te trappen, hadden wij op deze windstille trip al snel de batterij van onze e-bikes uitgeschakeld. Op ons gemak fietsten we langs appelbomen en door wijngaarden, langs de loop van de Brenta-rivier. We bewonderen de kastelen die verstrooid liggen over de bergen. We passeerden dorpjes, boerderijen en een Vogelverschrikker-museum, dat voor zover wij weten enig is in zijn soort. Onderweg kwamen we bijna geen mens tegen. Kom uit je hoofd, zak eens in je lijf; ja, dit lukt hier verbazingwekkend goed.
Eenmaal op het terras in Borgo voor onze welverdiende 'riposo' aarzelen we geen seconde: nee, geen koffie per favore, maar liever een Aperol Spritz. Inmiddels is deze cocktail ook helemaal trendy in Nederland, maar het drankje komt oorspronkelijk uit deze contreien. Aperol wordt in Padua gemaakt. De dame in de bediening vertelt hoe ze de oranje mix hier maken: één deel Aperol, één deel bruiswater en één deel prosecco, witte mousserende wijn. We maken een foto met z'n allen, glazen in de hand, hoofden bij elkaar. Zo, als ze onze Instagram-stories bekijken, zien ze op kantoor vast groen van jaloezie.

Met paard en wagen

Na de Aperol zouden we gerust een siësta kunnen houden. Maar daar komt niets van in, de dag is immers nog jong. We reizen door naar openluchtmuseum Arte Sella, dat op een klein half uurtje rijden ligt van Borgo in de Val di Sella. Onze gids Patricia, die heel stoer ook dienst doet als onze chauffeur, parkeert ons autobusje een kilometer vanaf de entree van het park. We wandelen door groene golvende weides, terwijl ze meer over zichzelf vertelt.
Die ochtend toen ze ons kwam halen, begroette ze ons in onvervalst Nederlands. Geboren in Utrecht, is ze tegelijkertijd ook een beetje getogen aan het meer van Caldonazzo, waar ze als meisje jaarlijks op vakantie ging met haar ouders.
Patricia's opa en oma behoorden tot de allereerste Nederlandse toeristen die naar Trentino reisden. De Italiaanse bergen en meren trokken als een magneet, en daarom stapten ze avontuurlijk in de trein met kinderen en een zwaargewicht tent. Vanaf het station reisden ze verder met paard en wagen naar camping Penisola Verde. Patricia werd daar als tiener tijdens een zomervakantie verliefd op een leuke Italiaanse jongen, en bezegelde zo haar leven. Op haar achttiende trouwde ze, en verhuisde ze naar Valsugana. Ze kreeg twee dochters en sinds een jaar heeft ze een kleindochter.
Hoezeer ze is ingeburgerd blijkt wel doordat haar schoonmoeder haar het allergrootst denkbare compliment heeft gegevn: Patricia's '*canederli*', de typische Italiaanse broodballen van deze streek, beoordeelde ze als 'uitmuntend'.
Net als de meest Italiaanse vrouwen heeft Patricia altijd gewerkt. De toeristenindustrie heeft ze onder haar ogen zien groeien. Vroeger kwamen de toeristen twee keer per jaar: 's winters om te skiën in de Alpen, 's zomers om te kamperen bij een van de diepblauwe meren. Maar inmiddels komen bezoekers het hele jaar door. Het zijn vooral sportieve Duitsers en Nederlanders die houden van wandelen en fietsen, en er valt voor hen cultureel tegenwoordig ook van alles te beleven.

Arte Sella

We zijn aangekomen bij Arte Sella, een openluchtmuseum waarin cultuur en natuur samensmelten. Al snel staan we voor een boom die omstrengeld lijkt door twijgen. Maar is het eigenlijk wel een boom? Of is dit een installatie die is geconstrueerd door mensenhanden? Zo volgt een wonderbaarlijke tocht door het natuurpark dat

Valsugana lago Levico - foto C. Baroni

Lago di Caldonazzo, Valsugana - foto C.Baroni

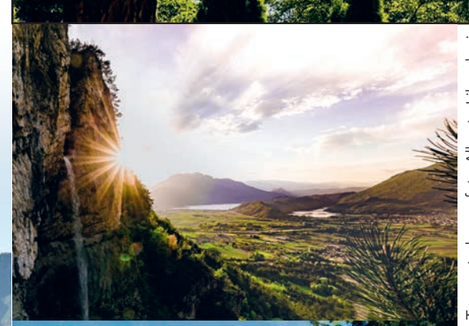

Tramonto lago - foto Alberto Libardoni

Fietsroute Valsugana - foto C. Baroni

Lago di Levico, Strada Pescatori - foto Stefano Slompo

Arte Sella, Valsugana, Val di Sella - foto Pierluigi Orler Dellasega

Lago di Caldonazzo

36 jaar geleden werd geopend. We lopen langs beelden en objecten van internationaal befaamde kunstenaars die op uitnodiging speciaal werk maakten voor dit terrein van natuurlijke materialen.
De gelauwerde Daan Roosegaarde maakte *Liquid Landscape,* een soort gigantisch waterbed van gras, dat sterk doet denken aan *Floating Field* van de veel minder bekende Nederlander Zoro Feigl. De hedendaagse kunstwerken staan in het park bloot aan de elementen, en zullen in de loop der tijd transformeren door wind, regen, zon, hagel en sneeuw. Zo gaat de kunst soms volledig op in de natuur, maar wordt de natuur omgekeerd soms ook deel van de kunst.
Als we aan de oever van het Levico-meer terugkeren in ons Parc Hotel du Lac, duiken we daar meteen de sauna in. Het uitzicht vanuit de whirlpool op het dakterras is van een magnifieke ansichtkaart-achtige allure. De meeste hotels in Trentino hebben een wellness-centrum of spa, waarmee ze met name tegemoetkomen aan de wensen van de Duitse toerist die nu eenmaal graag kuurt in de bergen. Het stadje Levico Terme, staat op zichzelf bekend als kuuroord vanwege de in Italië unieke arseen- en ijzerhoudende wateren.
In de eetzaal 's avonds in het hotel wordt duidelijk dat er gemikt wordt op bezoekers met een geraffineerde smaak. De tafels zijn gedekt met wit gesteven linnen, de flessen lokale wijn staan in de koeler en worden ingeschonken door een vriendelijke ober. Met moeite kunnen we kiezen tussen spaghetti vongole of sepia. We proeven met graagte van elkaars borden, en prikken samen ook een dessert weg.

Culinaire hoogstandjes

In Italie op vakantie betekent dagenlang smullen. En zeker in deze Noord-Italiaanse streek. Ze blijken niet terug te deinzen voor culinaire, hoogstandjes, ook op onvermoede locaties.
In de gemeente Castel Ivano in het pas gerestaureerde agriturismo Blum, bijvoorbeeld, dat in the middle of nowhere ligt bij de fruitboerderij van Giovanna's ouders. Hier wordt met producten van eigen land avontuurlijk gekookt, met name vegetarisch. De jonge Giovanna studeerde aan de kunstacademie, maar ze keerde na afloop met man en kind terug naar haar boeren-roots. Ze bekommert zich om de boerderij maar ook om het behoud van het lokale schapenwol, haar man Stefano staat in de keuken.
Aan de kop van een paraglide-vertrekplaats in Vetriolo ligt familiehotel NIF: Alpine Taste.
De zes luxueuze kamers zijn net smaakvol gerenoveerd, met veel hout, glas en design meubilair. Sommige hebben een eigen sauna. Vanzelfsprekend met view.

Arte Sella, Lee Jaheo - foto Giacomo Bianchi

Het berghotel huisvest ook een verrassend ambitieus restaurant. De jonge kok kookt experimentele gerechten; risotto met venkel en dropsmaak, buikspek gelakt met cola. Vanzelfsprekend is er ook een prachtige wijnkaart met lokale wijnen.
Het is een goed vertrekpunt voor een tocht door het relatief ongerepte Lagorai-gebergte.
Boven op de hoogvlakte hebben we een waanzinnig panoramisch uitzicht over de Valsugana-vallei, waar we gisteren nog zo vrolijk doorheen fietsten. We kijken uit over de Dolomieten en het meer van Caldonazzo en het kleinere Levico-meer. De meren zijn diepblauw, maar ondanks de diepte zijn het de warmste van Noord-Italië. Op het water van het Caldanazzo-meer kan je zeilen, suppen, waterskiën of een fluisterbootje huren.

Voormalig Oostenrijk

We dalen af van de hoogvlakte en belanden na een paar haarspeldbochten bij fort Busa Granda, dat dateert uit de Eerste Wereldoorlog. Het werd in 1915 in slecht drie maanden gebouwd door Russische en Servische krijgsgevangenen, als deel van de frontlinie die dwars door het gebergte loopt. De toegangsweg dateert van 1911 en werd ook voor militaire doeleinden aangelegd.
Het fort is van buitenaf vrijwel onzichtbaar omdat het diep in de berg ligt verscholen. Het werd gebouwd om de Valsugana-vallei te verdedigen. In de immense bunker werden duizend granaten bewaard, maar de ruimte herbergde ook een onderaardse keuken, slaapzalen, ziekenboeg, latrines en een officiersmess. De soldaten en dwangarbeiders leefden onder barre omstandigheden; zelfs nu het 24 graden is, is het binnenin de vochtige aardsdonkere bunker maar een paar graden boven nul.
Ook voor wie niet bijster geïnteresseerd is in oorlogsgeschiedenis, is een rondleiding door een gids toch

boeiend. Zo horen we dat deze streek tijdens de Eerste Wereldoorlog nog tot Oostenrijk behoorde. De mannen moesten naar Rusland om daar te vechten. Hun huizen werden vaak leeggeplunderd. Toen de oorlog voorbij was, behoorde dit voormalige Oostenrijkse Alpengebied plots bij Italië. De 'trentini' die als inwoners van de Oostenrijks-Habsburgse monarchie bondgenoten waren geweest van de verliezende Duitsers, werden door hun nieuwe Italiaanse broeders met de nek aangekeken. Ze werden beschouwd als *traditori*, verraders.

Die avond heeft het decor zich verlegd van een naargeestige oorlogsbunker naar een middeleeuws sprookjeskasteel. In de feeërieke tuin van het robuuste Castello di Pergine drinken we een aperitivo, met een olijf en een stukje parmezaan. Hier kan je slapen in een van historische stijlkamers om het kasteel-leven aan den lijve te ervaren. In de tuin rondom worden net als bij andere kastelen en forten in de omgeving geregeld tentoonstellingen gereorganiseerd, tuinconcerten of wijnproeverijen. Dit gaat allemaal met een zekere smaak en elegantie gepaard. Nee, voor all-you-can-eatrestaurants en all inclusive hotels voor de massa ben je in Trentino niet op de juiste plek.
Een vergelijkbare conclusie trekken we ook bij Castello Ivano, dat langs het Valsugana-fietspad ligt en waar veel huwelijken plaatsvinden. Het heeft een zwembad, en hoe kan het ook anders in Zuid-Tirol, een adembenemend uitzicht.
In een van bijgebouwen van het kasteel schenken een paar jonge sympathieke wijnboeren hun Terre del Lagorai-wijn, die hier in de kelders liggen te rijpen. De wijnranken staan om de hoek tegen de hellingen. Zo in het avondzonnetje met een glas wijn in de hand, prakkiseren we: is de Franz-wijn nu lekkerder of toch de Karl? Toegegeven, het is een minuscuul eerste-wereldprobleempje.

Slapen

Parc Hotel Du Lac
Località al Lago 2 Viale Segantin,
Levico Terme
dulachotel.com/it/hotel-a-levico-terme

Camping Penisola Verde
Via Penisola Verde 5
38050 Calceranica al Lago (TN)
nl.penisolaverde.it

Castel Pergine
Via al Castello, 10
38057 Pergine Valsugana (TN)
Tel. +39 0461 531158
castelpergine.it

Agriturismo Blum
Località Scondani Tomaselli
38059 Castel Ivano
agriturblum.com

Castel Ivano
Via al Castello, 1
38059 Castel Ivano TN Italy
Tel +39 0461 76 22 23
castelivano.it
terredellagorai.it

Eten

Nif Alpine Tasting
Località Vetriolo 11, 38056 Levico
Terme TN
nifalpinetaste.it

Arte Sella ristorante
Corso Ausugum, 55 - 38051 Borgo
Valsugana (TN)
artesella.it

Locanda Ca Stalla
Via al Castello, 10/a, 38057 Pergine
Valsugana TN, Italië
osteriastoricamorelli.it/ca-stalla

Hoe kom je er?

Met de auto is Valsugana 1080 kilometer rijden vanaf Utrecht. Vliegen kan rechtstreeks vanuit Amsterdam naar Verona met Transavia (transavia.com). Dan is het nog een uur rijden naar Valsugana (*visitvalsugana.it* en *visittrentino.it*).

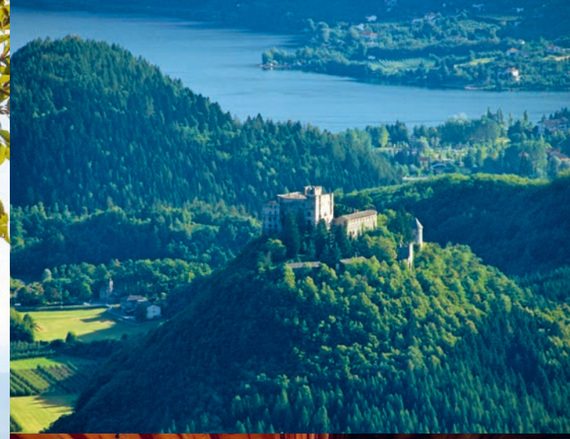

Castello di Pergine, Lago di Caldonazzo

De Amerikaanse kasteelvrouwe van Pergine

Het was een droom over een vorig leven, die de Amerikaanse Annie Halderman in 1923 naar het kasteel van Pergine in Trentino voerde. Ze was 45 jaar, single en had geen kinderen. Geboren in 1878 in Kansas, als jongste van drie dochters uit een rijke plantersfamilie, had ze geen dwingende verplichtingen. Ze kon haar leven wijden aan reizen en haar interesses.
Ze was vernoemd naar haar puissant rijke moeder Annie, een zakenvrouw, die niet bepaald van onbesproken gedrag was. In 1901 werd Annie senior gearresteerd en in de bak gezet op verdenking van moord van een zakelijk contact. Met haar Griekse schoonzoon was ze bij hem langsgegaan, en de Griek had toen een oor van het slachtoffer afgebeten. De misdaad stond uitgebreid in de kranten beschreven. En ook dat echtgenoot John Halderman vermoedelijk van niets wist, omdat hij vanwege zijn politieke carrière in Washington DC verbleef.
Dochter Annie bevond zich op dat moment op 'het continent'. Zoals meer welgestelde burgers in haar tijd was ze aanhanger van de opkomende theosofie, de leer die stelt dat alle religies en filosofieën voortkomen uit een overkoepelende wijsheid. Het gaf haar een doel in het leven, een bestemming. Ze verbleef geregeld in Europa en het Midden Oosten, vaak om theosofen te ontmoeten.
Annie was spiritueel aangelegd en had ook paranormale visioenen. In 1918 droomde ze voor het eerst over een Italiaans kasteel op een berg tussen de 'angstaanjagende' bossen. Ze herkende het als een belangrijke locatie uit een vorig leven, zo schreef ze aan een bevriend uitgever van theosofische tijdschriften. Gaandeweg de jaren kreeg ze in haar dromen specifiekere informatie 'door'. Ze begreep dat het kasteel in Trentino lag en dat het 'Pergine' heette, noteerde ze in haar dromendagboek.
Met deze concrete aanknopingspunten kon ze het kasteel daadwerkelijk opsporen. Op 26 juli 1923, toen ze Italië bezocht vanwege een theosofen-congres, zag ze het voor het eerst. Ze was meteen verrukt bij de aanblik, tegen haar meereizende vriendin zei ze dat het voelde alsof ze thuiskwam. Tot haar grote geluk kon ze het huren van de gemeente, mede dankzij haar vriendschappelijke contact met de antroposofische burgemeester, in wie zij een geestverwant zag.
In de zomer van 1930 betrok Annie Castel di Pergine. Ze nodigde vele buitenlandse vrienden uit, onder wie de Indiase spiritueel leider Krishnamurti. En zo verruimde ze de horizon van de kleine Italiaanse boerengemeenschap ver voordat het massatoerisme op gang zou komen na de Tweede Wereldoorlog. In 1933 bracht Annie haar laatste zomer door in Pergine. Het is denkbaar dat ze door toedoen van de economische depressie verhinderd was om nog langer te komen. Ze stierf in Genève in 1955.

Vakvrouw

Banken moeten inclusiever en toegankelijker worden en meer inspelen op de specifieke wensen van vrouwen en andere klantgroepen. Dat is de missie van **Chantal Korteweg** (43) bij ABN Amro. Als Director Inclusive Banking hoopt ze dat haar werk over een tijd niet meer nodig is en dat het onderdeel is geworden van alles wat we doen. ‘Ik geloof in een hefboom: als die eenmaal omhooggaat, gaat het vanzelf. Het is nu even *heavy lifting*.’

DOOR **MARLEEN HOGENDOORN**

Jarenlang werkte Chantal Korteweg voor FMO, de Nederlandse Financierings-Maatschappij voor Ontwikkelingslanden die investeert in banken en bedrijven aldaar. “Ik sprak daar veel met banken over hun rol als *‘agent of change’* richting vrouwelijke klanten, en dan vrouwelijke ondernemers in het bijzonder. Veel vrouwen in Afrikaanse landen zijn heel ondernemend; ik kwam bijvoorbeeld een vrouw tegen die een papierfabriek had. Of drie zussen die in Ghana de accubatterijen van auto’s maakten. En weer andere vrouwen die werkzaam waren in de textielindustrie. Er is daar niet zoveel, dus je gaat zelf iets creëren.” Ze merkte dat de klantbehoeften van vrouwen bij een bank overwegend anders zijn dan die van mannen. “Vrouwen willen natuurlijk financiering, maar daarnaast hebben ze ook behoefte aan meer begrip over financiën en zoeken ze naar een netwerk, een coach of een rolmodel.” Terug in Nederland dacht ze: hé, hier wordt weinig specifieks gedaan door banken voor vrouwelijke ondernemers. Ze begon daarom het Fempower Your Growth-programma dat zich richt op groei, ambitie, persoonlijke ontwikkeling en financiële kennis voor

bankiers en vrouwelijke ondernemers om opnieuw deze twee werelden te verbinden. Een inhoudelijk programma van twee dagen met inspirerende sprekers. “In het begin heerste het gevoel bij de bankiers dat ze de vrouwen gingen helpen, terwijl ik juist erop hamerde dat het een programma op basis van gelijkwaardigheid is. Die bankiers kunnen net zo veel of misschien wel meer leren over hoe ze hun klanten inclusiever zouden kunnen bedienen.” In die hoedanigheid leerde ze ABN Amro kennen. “We kwamen in contact met elkaar en ik zei: er is echt een wereld mee te winnen.” En dat steunde de bank ook, ze werd vorig jaar benoemd tot Director Inclusive Banking en richtte een team Inclusive Banking op.

Hoe ben je begonnen?
“Ik ben naar de data in onze portefeuille aan het kijken. Hoeveel vrouwen heeft ABN AMRO als klant en welke en hoeveel producten hebben zij? Daar blijkt een *gender gap* te zijn. Daarmee spreekt de *businesscase* voor zich. Het is dus een hele interessante markt om op in te spelen.”

Met haar team deed ze onderzoek naar vrouwen in vier focusgroepen. In januari van dit jaar werd het rapport *The value of inclusivity in banking. A study on how women and men experience banking and finances uniquely* gepubliceerd. Ze vertelt: “We gingen na welke barrières vrouwen ervaren ten aanzien van bankieren en financiën. We hebben vragen gesteld aan mannen en vrouwen, zodat we de uitkomsten konden vergelijken. De vier focusgroepen waren: een groep met een krappe beurs, een groep *young professionals* tussen de 18 en 35 met een *bachelor’s degree*, een groep ondernemers en een groep vermogende vrouwen.” De uitkomsten waren heel verrassend. Chantal legt uit: “Bij de groep *young professional* vroegen we bijvoorbeeld: voel je je verantwoordelijk voor de financiën thuis? 86 procent van de mannen voelde zich verantwoordelijk en slechts 56 procent van de vrouwen. Dat is een groot verschil op die leeftijd.” Ook bij vermogensopbouw zie je flink wat verschillen tussen de genders: €55.000 euro bij vrouwen en €110.000 bij mannen. “Je zag ook verschil tussen sparen en beleggen. Vrouwen zijn over het algemeen meer aan het sparen, en mannen veel meer aan het beleggen. Ik geloof echt wel dat vrouwen minder affiniteit met beleggen hebben, maar dat betekent niet dat ze daar minder goed in zijn. We leven nu in een wereld waar we (nog) lage rente hebben en hoge inflatie. Het is financieel verstandig om na te denken over manieren om je vermogen in stand te houden of te laten groeien. Beleggen kan daar een manier voor zijn.”
Gebrek aan financiële kennis en ervaring zijn bij alle onderzochte groepen een grote barrière. Verder kwam onder meer naar boven dat vrouwelijke ondernemers het lastig vinden om kapitaal aan te trekken en zich vaak niet begrepen voelen door de bank of bankier. De groep vermogende vrouwen voelt zich minder betrokken bij het beheer van beleggingsportefeuilles, terwijl ze evenveel interesse hebben als mannen om er een te starten. En de *young professionals* ervaren gebrek aan beschikbaar financieel advies bij de bank. Daarnaast is duurzaamheid een belangrijker thema voor vrouwen. Zij willen eerder duurzaam beleggen en denken na over de lange termijn en hoe ze deze wereld achterlaten voor de volgende generatie.

Wat doen jullie met deze resultaten?
“De financiële sector is door mannen en voor mannen opgericht. Inmiddels is de wereld erg veranderd. We hebben op basis van dit rapport vijf aanbevelingen gedaan. We moeten kijken naar onze campagnes; hoe kun je een divers beeld laten zien. Een ook de woorden die je kiest bij het uitleggen van het product. Inclusieve communicatie, dus niet deal of transactiegedreven, maar gericht op verbinding. Verder is persoonlijk contact en toegankelijk zijn belangrijk. De derde verbetering zit op het aanpassen van producten en diensten afgestemd op de behoefte van vrouwelijke klanten, bijvoorbeeld door het organiseren van workshops en webinars. Daarnaast moeten we onze adviesstijl aanpassen, collega’s trainen en leren hoe je een inclusiever gesprek voert. En als laatste data verzamelen zodat we de voortgang kunnen meten.”

Ik had zelf een keer een gesprek bij de bank samen met mijn man voor onze hypotheek. De bankier, een vrouw nota bene, sprak alleen mijn man aan. En aan het einde vroeg ze aan mij: Zo, snap je het een beetje?
“Ik schaam me gewoon dood als ik zoiets hoor. Dat is waar we staan in 2022. Het is een hypotheek voor jullie allebei. Als dat gesprek fijn was verlopen voor jou, dan had jij vast gedacht als zelfstandige om ook de bankzaken voor je eigen bedrijf te regelen bij die bank. Maar nu ben je zeker afgehaakt.”

Inderdaad. Hoe train je de medewerkers van een bank om inclusiever te worden?
“Bankiers kunnen een *unconscious bias* hebben, onbewuste vooroordelen, en dan ongetwijfeld niet uit onwil. We zijn bij alle klantsegmenten van de bank gesprekken aan het voeren. Hier is ons rapport, herkennen jullie hier iets van? Hoe kunnen wij jullie ondersteunen bij het inclusiever maken van producten en diensten? Waar begin je, wat is het plan? Het kan mij niet snel genoeg gaan. Het is belangrijk om dat draagvlak te creëren in de business zelf. Ook hebben we een *learning program* ontwikkeld voor onze collega’s. Om hen te wijzen om hun eigen blinde vlekken en ze te helpen het beter te doen.”

Word je overal met open armen ontvangen?
“Ja, gelukkig wel. Ik krijg veel reacties in de trant van: waarom deden we dit nog niet? Ik vroeg laatst in een workshop aan bankiers hoe hun klantenbestand eruitziet. Zo’n tachtig procent van de klanten zijn mannen van boven de vijftig waar ze gesprekken mee voeren over hun inkomen en vermogen. Ik vroeg: nodigen jullie hun partners dan ook uit? Dat bleek niet standaard de gang van zaken te zijn. Je ziet dan echt een lampje aangaan. Dingdong! Als de man komt te overlijden, vrouwen leven immers meestal langer, en zijn vrouw heeft geen goede relatie met de bank, dan gaat ze weg.
“En ik opperde dat je kunt kiezen of je wordt geholpen bij de bank door een man of een vrouw. Ik kan me zo voorstellen dat je als vrouw soms een betere klik hebt met een vrouwelijke bankier. Het zijn van die kleine dingen. Het is ook moeilijk om hiertegen te zijn, het komt de bank alleen maar ten goede. Er wordt binnen de bank veel over gepraat, maar ik ben wel echt van de actie. Ik geloof in een hefboom: als die eenmaal omhoog gaat, gaat het vanzelf. Het is nu even *heavy lifting*.”

Old habits die hard.
“Dat klopt. Het zal niet met één workshop lukken. Je moet mensen bewust maken met een masterclass, een e-learning en een terugkomdag. Je moet zorgen dat het onderdeel wordt van het DNA. Een blijvende gedragsverandering en echte transformatie, die nodig is, is in een grote organisatie een flinke uitdaging.”

Maar ben je optimistisch?
“We hebben nog een lange weg te gaan, maar ik heb nu wel het gevoel dat het in een soort stroomversnelling komt. Ik zie een kans, daar krijg ik gewoon heel veel energie van dus ik ga nu niet loslaten. *I’m on a mission*.”

CHANTAL IN 100 WOORDEN

Naam Chantal Korteweg **Is** Director Inclusive Banking bij ABN Amro **Werkt** 40 uur **Daarvoor werkte ze** 13 jaar bij FMO, vooral in Afrika **In haar vrije tijd** zeilt ze graag in Friesland en op de Waddenzee, gaat ze hardlopen met de hond of uit eten met vriendinnen. **NB** Is bezig met drie andere vrouwen aan een boek over women at work. “We behandelen eigenlijk allerlei thema’s waarvan wij vinden dat het belangrijk is om iets te zeggen over de man-vrouwverhouding. Het gaat over *networking, rolemodels, vulnerability, leadership, conflict* en *guilt*.” Via *crowdfunding* moet het boek uitkomen.

HET SCHAAMTELOZE marktdenken ACHTER DE Pro Life zorgverzekering

Een zorgverzekering die zegt geen abortus, IVF of transgenderzorg te vergoeden. Je zou zeggen: dat mag helemaal niet. Maar het mag wel. Sterker nog: de mogelijkheid hiertoe is in Nederland zelfs wettelijk vastgelegd. Hoe zit dat precies?

DOOR **MARIJE VAN REST** BEELD **LOTTE DALE**

De pro life polis: **een politieke *gentlemen's agreement*** in het volle licht

Nederland kent sinds 2006 de Zorgverzekeringswet (Zvw). Dit is de wet waarin is vastgelegd dat iedereen in Nederland verplicht is een basiszorgverzekering af te sluiten. Deze Zorgverzekeringswet introduceerde een systeem van gereguleerde marktwerking en verving de oude ziekenfondswet, waarin er onderscheid werd gemaakt tussen ziekenfonds en particuliere verzekeringsmaatschappijen.

Bij behandeling van het wetsvoorstel in de Tweede Kamer in december 2004 bleek dat de heren Rouvoet (ChristenUnie) en Van der Vlies (SGP) zich zorgen maakten om één specifiek punt: mensen die gewetensbezwaren hadden bij behandelingen als abortus of IVF dreigden met het ingaan van de wet principieel in de knel te komen. Het systeem van particuliere zorgverzekeringen zou immers verdwijnen, en zo ook de mogelijkheid om specifieke 'pro life' polissen aan te bieden.

Onwenselijk, vonden de gereformeerde heren. Zij dienden daarom een amendement op de wet in, dat stelde dat een zorgverzekeraar polissen mag aanbieden waarin "bepaalde om ethische of levensbeschouwelijke redenen controversiële prestaties buiten de dekking van de zorgverzekering blijven." Dit had onder meer betrekking op abortus, euthanasie en kunstmatige voortplantingstechnieken, waarbij embryo's tot stand worden gebracht en/of waarbij geslachtscellen van anderen dan de partner worden gebruikt.

Als je zoiets leest denk je: dat zal niet zonder slag of stoot zijn gegaan. Progressieve partijen in de Tweede Kamer zullen moord en brand hebben geschreeuwd over deze inperking van vrouwenrechten en de verdere stigmatisering van thema's als abortus, euthanasie en IVF.

Maar wie opgroeit in een land dat gebouwd is op een "joods-christelijke traditie" mag niet te veel verontwaardiging verwachten als basale mensenrechten de verdomhoek van het zorgsysteem in dreigen te worden gedwongen.

Toegeven: er werd in het Kamerdebat eind 2004 wat gemitst en gemaard door Kamerleden van de SP en D66 over die kwestie van 'gewetensbezwaren'. Waarom is het ene geweten anders dan het andere, zo wilden Bert Bakker (D66) en Agnes Kant (SP) bij de behandeling van het amendement weten? "Wat als mensen principieel van mening zijn dat je geen kinderen op deze wereld moet zetten en daarom geen polis willen die kraam- en kinderzorg dekt?" Waarop André Rouvoet (CU) aangaf dat hij zich niet kon voorstellen dat dergelijke bezwaren opeens zouden bestaan, terwijl zijn principiële bezwaren al veel langer bestonden. Daarmee was de kous af.

De toenmalig Minister van VWS, Hans Hoogervorst, toonde zich uiterst bereidwillig. Er was hem "veel aan gelegen" als hij "de problemen van de heren Rouvoet en Van der Vlies op een fatsoenlijke manier zou kunnen oplossen." De neo-liberale wind waaide binnen kabinet Balkenende II al stevig. Een club die met een "opgeschoonde polis" een specifiek deel van de markt wilde aanspreken? Dat was alleen maar goed nieuws. SGP-Kamerlid Bas van der Vlies toonde zich verheugd dat zorgverzekeraars "actief de markt op zouden kunnen" met een eigen pro life polis.

Frappant detail: het was naar aanleiding van een suggestie van het – toen nog onbekende – CDA-Kamerlid Pieter Omtzigt dat de minister zich bereid toonde

"om de zwangerschapsafbreking (abortus) in een subsidieregeling te handhaven, zodat die niet in het verzekeringspakket komt en geen verzekerde aanspraak wordt." Volgens de minister "maakte dat allemaal niet vreselijk veel uit, maar voor de heer Van de Vlies en de heer Rouvoet wel."

De algemene toegang tot zorg en de onaantastbaarheid van vrouwenrechten: zomaar uitgeruild tegen de gewetensbezwaren van een kleine orthodoxe minderheid. Een minderheid die graag de eigen 'markt' wilde bedienen. Het was een politieke gentlemen's agreement in het volle licht. Het woord 'vrouwenrechten' viel tijdens het debat niet één keer.

Aldus werd het amendement door een brede Kamermeerderheid aangenomen. Naast de christelijke partijen stemden onder meer de VVD, de SP, de PvdA en D66 vóór. Artikel 11 lid 5 van de Zorgverzekeringswet was een feit.

Waarom linkse partijen als PvdA en SP – die toch niet gebonden waren aan coalitie-discipline en tégen de Zorgverzekeringswet als geheel stemden – vóór dit specifieke amendement stemden? Toenmalig PvdA-woordvoerder Frank Heemskerk kon zich het precieze amendement niet herinneren. "Het moge duidelijk zijn dat dit niet mijn persoonlijke opvatting of de visie van de PvdA is, maar omdat de optie in het vorige stelsel al bestond, vermoed ik dat we hebben geredeneerd dat we het niet schadelijk vonden voor het stelsel als geheel. Omdat het feitelijk de keuzevrijheid voor het grootse deel van Nederland niet op de tocht zette. Ik trok in die tijd ook redelijk veel op met André Rouvoet, omdat ik op sociaaleconomisch terrein goed met hem kon samenwerken."

Heren die elkaar wat gunden dus. Collega's onder elkaar. Misschien is dit gewoon wat je krijgt als je overwegend mannen laat beslissen over de gelijkwaardige toegang tot zorg.

'Je kunt als zorgverzekeraar niet zeggen dat je abortus niet vergoedt.'

Interview met Corinne Ellemeet
Tweede Kamerlid GroenLinks

Ze is het boegbeeld van de liberaal-progressieve meerderheid in de Tweede Kamer. Een feminist pur sang. Mede op haar initiatief sneuvelde eindelijk de verplichte 5-dagen bedenktermijn èn is binnenkort de abortuspil gewoon bij de huisarts te verkrijgen. Corinne Ellemeet – Tweede Kamerlid van GroenLinks – besloot na lezing van het regeerakkoord de gelijkwaardige toegang tot zorg tot haar speerpunt te maken. Ze is kritisch op verzekeringen als Pro Life die doelbewust propageren bepaalde zorg niet te vergoeden.

First things first: hoe kijk je naar de abortus-ontwikkelingen in de VS?
"Ik vind het ongelooflijk zorgelijk. De gevolgen voor Amerikaanse vrouwen zijn heel groot. Het is ook nog eens super opportunistisch, het gaat puur om macht. De Republikeinen hebben gewoon gekeken: welke thema's mobiliseren bepaalde kiezers? Die kleine groep conservatieven in de VS zijn trouwe stemmers, daarom is het abortus-onderwerp zo gepolitiseerd geraakt. Terwijl: een grote meerderheid van de Amerikanen is vóór het recht op abortus. Waarom hebben Barack Obama – en andere Democratische presidenten voor hem – het recht op abortus niet in de wet vastgelegd? Ruth Bader Ginsburg heeft hier nog voor gewaarschuwd. De Democraten hebben liggen slapen. Het is doodeng en we zijn nog niet aan het einde van de rit, ben ik bang. Wat gaat deze uitspraak betekenen voor zaken als anticonceptie? Voor gelijke rechten van homo's?"

"Het laat maar zien hoe belangrijk het is dat wij in Nederland wèl vooruitgang boeken op het gebied van abortus. Op dit moment werk ik aan een wetsvoorstel om abortus uit het Wetboek van Strafrecht te krijgen. Het vertrekpunt voor abortus moet zorg zijn. Niet strafrecht. Je ziet aan de VS wat er kan gebeuren als je het niet goed hebt geregeld."

Je hebt in het najaar van 2021 schriftelijke vragen gesteld aan toenmalig Minister van VWS, Hugo de Jonge, over de Pro Life zorgverzekering. Wat is volgens jou het grootste probleem met deze verzekering?
"De basis van de Nederlandse zorg moet zijn: solidariteit en toegankelijkheid. Deze zorgverzekeraar perkt die toegankelijkheid bewust in. Ze zeggen bepaalde zorg – zoals abortus – niet te vergoeden. Je zou daarover kunnen zeggen, zoals Kees van der Staaij van de SGP dat doet: dat is toch ook keuzevrijheid? Maar de aanname daaronder klopt niet. Abortus wordt namelijk gefinancierd vanuit een aparte subsidie, niet vanuit de zorgverzekering. Dus je kunt als zorgverzekeraar niet zeggen dat je abortus niet vergoedt. Dat bepalen de zorgverzekeraars niet. De informatie op de website van Pro Life klopte dus niet. Naar aanleiding van onze schriftelijke vragen heeft Pro Life de informatie over abortus op hun website aangepast. Dat is mooi, maar het bestaan van deze verzekering vind ik nog steeds problematisch. Het raakt niet alleen aan abortus, maar ook aan andere terreinen, zoals transgenderzorg."

Pro Life is een dochter van Zilveren Kruis. Zou Zilveren Kruis zo'n verzekering wel moeten aanbieden?
"Ik vind dat zorgverzekeraars te weinig ethisch besef hebben. Je hebt als verzekeraar toch een zekere taak om na te denken over jouw rol in de maatschappij. Daar vind ik dit een onderdeel van. De zorg draait nu erg om marktdenken. Je ziet dat Pro Life voor Zilveren Kruis gewoon een manier is om een bepaald marktsegment aan te spreken. Zilveren Kruis zal misschien zeggen: het mag van de wet. Maar ik vind dat een heel minimalistische kijk op je eigen verantwoordelijkheid. Dat is iets waar zorgverzekeraars vaker in teleurstellen. Je kúnt je rol ook op een ándere manier invullen."

Toch zijn er circa 115.000 mensen verzekerd bij Pro Life. Dat de markt er is, klopt dus wel.
"Het heeft te maken met identiteit. Verzekeraars en consumenten gaan dan een zorgverzekering inzetten om de eigen identiteit te versterken. De vraag is: hoe ver wil je daarin gaan? Dat vind ik ook een vraagstuk bij bijvoorbeeld een club als Promovendum, een zorgverzekeraar die doelbewust adverteert op hoger opgeleiden. Dat vind ik heel kwalijk, omdat je daarmee zegt geen lager opgeleiden te willen verzekeren. Dat komt puur voort uit marktdenken en heeft niets te maken met solidaire en toegankelijke zorg. Zulke aparte verzekeringen hebben ook helemaal geen toevoegde waarde. Je kunt als verzekerde namelijk altíjd kiezen om géén abortus te ondergaan. Die vrijheid heb je in Nederland, hoe dan ook."

Voorstanders van marktwerking en deze Pro Life verzekering zullen inderdaad zeggen: iets níet willen is ook keuzevrijheid.
"Kijk, je kunt als volwassene voor een verzekering bij Pro Life kiezen. Maar als kind heb je die keuze niet. Daar maken wij ons bij deze verzekering grote zorgen over. Je bent als kind namelijk meeverzekerd met je ouders. Onder de Pro Life Zorgverzekering heb je geen recht op meerdere vormen van anticonceptie (dat in het basispakket zit tot 21 jaar), geen recht op transgenderzorg. Terwijl: als

je transgenderzorg wilt doorlopen, dan doe je dat als puber. Dat vind ik eigenlijk nog het meest kwalijk, dat je hiermee kinderen die zorg onthoudt. Het zou heel goed kunnen dat jij als jongen in een gereformeerd gezin opgroeit, maar dat je eigenlijk een meisje wilt zijn. Of dat jij wèl seks wilt voor het huwelijk, maar dat je vervolgens moeite hebt met anticonceptie vergoed krijgen. Als mensen ècht voor keuzevrijheid zouden zijn, zouden ze hun kinderen niet deze mogelijkheden ontnemen."

Het bestaansrecht van een zorgverzekering als Pro Life is wettelijk verankerd in de Zorgverzekeringswet (artikel 11, lid 5). Vind jij dat die passage in de wet aangepast moet worden?
"Mijn probleem met die passage is dat niemand in Nederland bepaalde vormen van zorg wordt opgelegd. Je hóeft geen abortus of IVF te laten uitvoeren als je daar zelf niet achter staat. Voor mij is het belangrijkste vertrekpunt voor de zorg: solidariteit. Dat betekent dat je met elkaar de zorg financiert en organiseert, of je nu gezond bent of niet, ongeacht welke levensbeschouwing je aanhangt. Verder laat je iedereen vrij om zijn eigen keuze te maken."

"Voor kinderen vind ik deze wetspassage het meest kwetsbaar, want die hebben geen keuze. Wij zouden de wet dus willen veranderen. Volwassenen mogen hun eigen keuzes maken, maar bepaalde zorg moet er gewoon voor iedereen zijn. Als jij als puber gaat kijken bij jouw verzekering en er staat dat je ergens geen recht op hebt, terwijl dit eigenlijk via een aparte subsidie loopt en helemaal niet via de zorgverzekering, dan is dat misleidend. Je hebt als zorgvrager gewoon een informatieachterstand. Als verzekeraar is het je plicht om goed te informeren."

Hugo de Jonge vond het beleid van Pro Life niet discriminerend voor homostellen. Op de website van Pro Life staat letterlijk dat zij geen IVF- en KID-behandelingen vergoeden waarbij geslachtscellen worden gebruikt die niet van de wettelijke partner zijn.
"Dus kennelijk mag ei- en zaadcellen gebruiken van heterostellen wel. Dat is wel degelijk discriminerend. Je sluit homo- en lesbische stellen dan uit, op basis van het feit dat ze geen traditioneel huwelijk hebben. Feitelijk klopt de informatie op de website van Pro Life dan overigens wel: geen enkele verzekering vergoedt namelijk kunstmatige inseminatie (KID) voor lesbische stellen, omdat dat óók via een aparte subsidieregeling loopt. Die subsidie wordt door Pro Life alleen niet vermeldt, dus dat is misleidend. Ze zeggen nu: wij doen dit niet. Maar: ze gaan er ook niet over."

"Er zit ook iets mis in ons stelsel. Zwanger kunnen worden via IVF is voor heterostellen goed geregeld. IVF-kosten zijn voor hen bijvoorbeeld af te trekken van de belastingen. Voor lesbische vrouwen is er die KID-subsidie, maar voor homomannen is zo'n subsidie er niet. Daar heb ik ook een punt van gemaakt in de debatten met de minister: dit is dus geen gelijke toegang tot goede zorg. De minister ging dat onderzoeken, maar heeft nog geen toezeggingen gedaan."

Er is dus ook in Nederland nog werk aan de winkel.
"Ik zou Nederland op geen enkele manier met Amerika willen vergelijken, maar wat mij opvalt is dat ons zelfbeeld soms niet klopt. Ons zelfbeeld is dat wij alles goed op orde hebben, dat wij heel erg zijn voor gelijke rechten, voor gelijke toegang zorg. Maar als je ietsje verder kijkt, is er nog behoorlijk wat te winnen. Als er geen subsidies zijn voor homostellen met een kinderwens, terwijl dit voor heterostellen allang geregeld is, dan is die gelijkheid er dus nog niet."

Marije op veldonderzoek

Oké. De misleidende informatie over de vergoeding van abortus is van de Pro Life website verdwenen. Maar hoe zit het met andere zogenaamd "controversiële prestaties" die Pro Life zegt niet te vergoeden? Wat gebeurt er als ik als potentiële klant lastige vragen ga stellen?

Ik besluit er een belletje naar de klantenservice aan te wagen en doe me voor als een lesbische vrouw, Marije de Boer. Mijn familie wil graag dat ik overstap naar Pro Life. Maar: ik woon samen met een vrouw en wij willen op termijn een kindje. Hoe zit het nu precies met vergoedingen voor KID (kunstmatige inseminatie met donorzaad) en IVF?

Ik krijg een alleraardigste vrouw aan de telefoon, die mijn vragen vriendelijk beantwoordt. Op dit moment vergoed Pro Life IVF alleen als er geen sprake is van rest-embryo's, zo vertelt ze me. Maar: "dat gaat in de toekomst veranderen! Het beste kunt u medio november opnieuw op onze website kijken. Dan staan onze voorwaarden voor volgend jaar op de polis."

Dat is interessant. Hebben de Kamervragen van Corinne Ellemeet en de media-aandacht voor Pro Life dan toch iets opgeleverd? Ik vraag nog even verder: "Maakt het nog iets uit dat een kind krijg met een *vrouw*? Wij zullen het met donorzaad moeten doen." Waarop ik verneem dat Pro Life *op dit moment* geen kunstmatige inseminatie met donorsperma vergoedt.

Dat is best een frappante uitspraak. Immers: de vergoeding van kunstmatige inseminatie voor lesbische stellen loopt helemaal niet via de zorgverzekering, maar via een aparte subsidieregeling. Ik weet dat toevallig, maar de gemiddelde Nederlander niet. Ook wordt mij niet verteld dat Zilveren Kruis de mogelijkheid biedt om tussentijds over te stappen naar een andere zorgverzekering.

Het lijkt er dus op dat er bij Pro Life wel iets in beweging komt. Tegelijkertijd is de aan mij verstrekte informatie nog steeds niet volledig en daarmee misleidend. Een bewuste strategie van Pro Life? Dat is op basis van één zo'n gesprekje moeilijk te zeggen.

Reactie Zilveren Kruis

Opzij heeft Zilveren Kruis om een reactie gevraagd. Daarbij hebben we specifiek gevraagd naar het waarom van de Pro Life Zorgverzekering en de wijze waarop Zilveren Kruis invulling geeft aan haar maatschappelijke verantwoordelijkheid. Zilveren Kruis laat weten de afgelopen tijd verschillende vragen te hebben gekregen over de polis van Pro Life:

"Samen met Pro Life en een aantal klanten zijn wij bezig te reflecteren hoe de verschillende uitsluitingen zich verhouden in een veranderende maatschappelijke context. Daarbij hanteren we twee gidsende principes: iedereen mag er zijn én er is vrije keuze, waarbij niemand wordt beperkt door de keuzes van anderen. Wij staan – zowel bij Zilveren Kruis als bij Pro Life - voor een inclusieve samenleving, waar iedereen welkom is en zichzelf kan zijn. Maar tegelijkertijd leven we in een pluriforme samenleving. Waarin er verschillende opvattingen zijn over soms heel fundamentele vragen. Zodra we klaar zijn met deze reflectie, zullen wij uiteraard onze klanten informeren over eventuele aanpassingen."

Op specifieke vragen van Opzij naar de potentieel kwetsbare positie van kinderen en de resterende misleidende informatie op de Pro Life website (bijv. over KID-behandelingen voor lesbische stellen) ging Zilveren Kruis niet in.

‘MIJN MOEDER GELOOFDE HEEL ERG IN VRIJHEID’

Robbert Dijkgraaf (1960) is nu zo’n zeven maanden minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Hij liet er een glansrijke baan bij het Institute voor Advanced Study bij Princeton University in New Jersey voor achter. Zonder de steun van zijn vrouw en kinderen had hij dat nooit gedaan. Hij kon op dezelfde steun verwachten toen hij vertelde dat hij minister zou worden. Zijn dochter sprak dat jubelend toe. “You go girl!”

DOOR **NINA KLAASSEN**

U groeide als enig kind op met twee ouders. Hoe was uw jeugd?
“Ik kom eigenlijk uit een heel gewoon gezin. We woonden in een buitenwijk in een flatje. Ik had wel een hele bijzondere jeugd omdat mijn moeder heel erg geloofde in vrijheid. Ik werd daardoor heel erg vrij gelaten om mijn eigen wereld te creëren. Ik leefde in een soort fantasiewereld waarin ik alles zelf maakte, van m’n kleren tot speelgoed. Ik zat weliswaar op school, maar voor mij begon het leven altijd na school. Dan ging ik met mijn vriendjes van alles maken. We maakten tekenfilms, bouwden poppentheaters of we runden een schoolbibliotheek met stripboeken. Ik denk heel vaak dat dat misschien wel de gelukkigste tijd in mijn leven was, omdat ik volledig vrij was. Beide ouders hadden niet gestudeerd en hadden eigenlijk ook geen idee van wat een universiteit was. Ze wisten niks van wetenschap. Ze hebben mij daardoor ook nooit een bestemming meegegeven. Dat heeft me ontzettend geholpen. Ik ben altijd maar gewoon vooruit blijven lopen en dan kom je soms op gekke plekken terecht zoals waar ik nu zit.”

Op welke manier voedde uw moeder uw fantasie dan?
“Mijn moeder was heel creatief, die faciliteerde eigenlijk alles wat ik wilde doen. Ik had allerlei wilde ideeën over wat voor kleren ik aan wou. Dan gingen we oude leren lapjes kopen waar ik dan met haar samen een leren motorjack van ging maken als jongetje van 10. Ik had mijn eigen wereld waarin alles klopte. Wat ik heel bijzonder vind is dat mijn moeder zich heel goed kon inleven in de wereld van een kind en heel erg vanuit het kind dacht. Ik heb dat altijd proberen mee te nemen. Ik denk daar wel heel erg veel aan in deze rol.”

Die vrijheid die u zelf vond in uw jeugd, neemt u die zelf ook mee in de opvoeding van uw drie kinderen?
“Mijn vrouw, Pia en ik zijn allebei altijd heel zelfstandig

FOTO ANP

geweest, ook als kind. Eigenlijk hebben we ons beiden altijd heel weinig aangetrokken van onze ouders. Toen we elkaar vonden hadden we ook direct zoiets van: we zitten op direct dezelfde lijn. Dat geldt ook voor onze opvoedkundige strategie. Onze kinderen waren heel erg op zoek naar warmte. Toen zij klein waren sliepen we met z'n vijven in één bed. Iedereen zei: dat moet je niet doen, want daar worden je kinderen heel erg afhankelijk van. Ik kan zeggen dat exact het tegenovergestelde gebeurde. We hebben hele avontuurlijke kinderen. Wat ik geleerd heb is dat als je een hele veilige omgeving creëert op jonge leeftijd, dat ze op een gegeven moment ook wel een soort intern anker hebben en ook wel vrij makkelijk en avontuurlijk het leven in gaan."

Ik las dat u uw vrouw al leerde kennen tijdens uw studententijd. Zat u altijd al zo op één lijn?
"We ontmoetten elkaar toen we 21 en 22 waren. We kennen elkaar nu dus al 40 jaar. We hadden een enorme klik, maar het was wel dat we ons misschien allebei een soort buitenstaander voelden. We herkenden dat ook heel erg in elkaar. We proberen ons leven altijd heel klein te houden, vooral heel veel tijd besteden door over dingen te praten. Wie ben je zelf nou? Wat zit er in jouzelf? Dat was een enorm sterke klik. Ik denk dat dat is wat we wel in elkaar herkenden, ook al zijn we als personen heel erg verschillend. Ik ben toch wel heel rationeel en zij is veel emotioneler. Toen we elkaar ontmoetten was zij heel extravert en ik was heel erg introvert. Ik was echt de introverte nerd. Nu zegt ze: goh, onze rollen zijn omgekeerd. Want zij schrijft en is vooral in haar binnenwereld en ik heb nu natuurlijk een veel publiekere rol."

U besloot nadat u Pia had ontmoet om te stoppen met uw studie natuurkunde en naar de Rietveld Academie te gaan. Had u dat denkt u ook gedaan als u haar niet had ontmoet?
"Nee, zeker niet. Dat was echt een hele grote interne verstoring. Ik zat in een soort groef. Dat was achteraf ook niet de goede groef, denk ik. Een soort groef waar ik in was gekomen dat ik m'n studie en m'n school heel erg serieus nam. Ik zag het ook meer als een opdracht, dat ik overal een 10 voor moest halen. Ik had alleen echt geen idee waarom ik de studie deed. Pia trok toen de stekker eruit. Ze ging me vragen stellen. Wie ben je en wat wil je nou doen? Dat moment heeft iedereen denk ik nodig in z'n leven. Ik was dat moment op de een of andere manier gepasseerd zonder daarbij stil te staan. Dat was misschien wel de belangrijkste interventie in mijn leven. Het had als onmiddellijk gevolg dat ik stopte met mijn studie en naar de Rietveld ging, maar eigenlijk had het een heel ander gevolg. Ik stopte eigenlijk met mijn leven en ik begon opnieuw. Met een leeg blad papier. Van daaruit ging ik

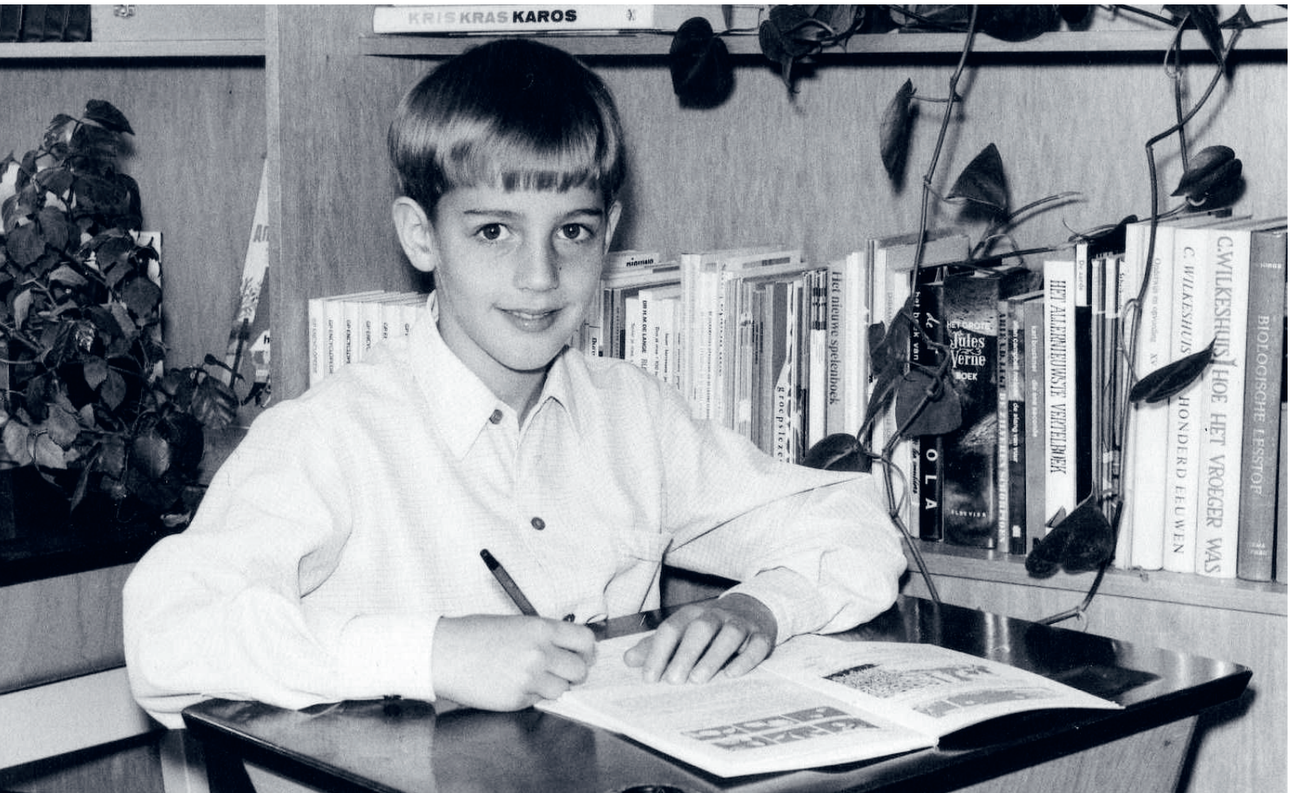

weer opbouwen. Toen bleek dat het verhaal dat op papier kwam, niet eens zo veel afweek van waar ik zat. Ik ben uiteindelijk wel weer doorgegaan met andere grote passie van mij om in de wetenschap wat te betekenen, maar vanaf dat moment was het mijn eigen verhaal. Het gaat ook eigenlijk niet om wat je doet, maar vooral over waarom je het doet. Dat waarom was ik eigenlijk helemaal kwijtgeraakt. Als het niet bij jezelf begint, dan heb je ook niet de motivatie om het vol te houden, denk ik."

Wat vond uw moeder van uw keuze?
"Mijn moeder snapte dat direct. Het was altijd haar droom geweest als meisje om iets met de kunstopleiding te doen, maar ja, dat was vlak na de oorlog en dat was totaal onmogelijk in die tijd. Binnen in haar zat wel een hele vrije geest. Maar ik ging ook weer terug naar de wetenschap, dus op een gegeven moment hadden mijn ouders zoiets van: laten we maar niks vinden van het pad dat Robbert aflegt, dat gaat toch alle kanten uit."

Vond uw moeder dat lastig? Dat zij zelf nooit die kansen had gekregen?
"Het grappige is dat haar tante Sis Heyster, een van de eerste vrouwelijke docenten was aan Universiteit Utrecht. Zij was een hele bekende pedagoog die ook heel veel boeken schreef. Dat was best wel bijzonder in die tijd. Het was de jaren vijftig en zij was echt een soort public figure. Ik heb vaak met mijn moeder het gesprek gehad van: 'goh, was dat nou niet inspirerend voor je dat je zo'n tante had die eigenlijk door allerlei glazen plafonds heen brak? Maar zij vertelde vooral over het logeren bij haar tante en hoe ze daar graag kwam. Het waren ook gewoon andere tijden. Misschien is het nu anders bij onze dochter."

In 2012 werd u gevraagd om naar de Princeton Universiteit in Amerika te komen om te werken als directeur van het Institute for Advanced Study. Welke rol heeft uw gezin gespeeld in deze keuze?
"Ik had eigenlijk zoiets van: ik kan dit niet doen. We zitten met drie tieners in Amsterdam. Ons leven klopte helemaal. Waarom zou ik dat gaan verstoren? Ik was heel bang dat ik het leven van mijn kinderen volledig zou verstoren, maar de kinderen wilden juist gaan. Laten we ons hele leven overhoop gooien en en helemaal opnieuw beginnen in een nieuw land, met een nieuwe taal, binnen een nieuw schoolsysteem met nieuwe vrienden, met een nieuw huis. Alles was nieuw. Maar het ging eigenlijk enorm vlekkeloos. Ik werd meegesleurd door hun enthousiasme. Ik was daar heel erg door geraakt en ik was ook wel onder de indruk van het soort gemak waarmee ze dat deden en het plezier dat ze daarin hadden. Ik liep, toen we wisten dat we naar Amerika gingen, met mijn dochter door Amsterdam. Ze was toen denk ik 11. Toen zag ze die kleine huisjes langs de gracht en zei ze: 'Amsterdam is toch wel een stad voor kabouters', voor kleine mensen haha. Groot dromen, dat kan ze wel. Zij is van ons gezin degene die het dapperst is. Die grote stappen vooruit maakt."

Deelde uw vrouw het enthousiasme van uw kinderen?
"Het was een enorme stap. Sommige mensen zeiden ook tegen haar: ga je nu met je man mee? Wat rolbevestigend. Het is ook wel moeilijk. Als je schrijver bent, kun je zeggen je kan overal schrijven, maar je mist wel je taalgebied. Het

'Ik was echt **een introverte nerd.**'

bleek uiteindelijk voor haar toch ook wel weer een gelegenheid om weer op papier te zetten wat we allemaal meemaakten. Ik heb er wel heel veel respect voor. Je maakt wel een bewuste keuze. Voor je het weet, is het weer zo'n stereotypisch beeld. Ik voel wel heel erg dat we die beslissingen met z'n allen hebben genomen. Ik denk dat het van ons vijven voor haar wel het lastigste was."

Vond u het lastig dat andere mensen dat stereotypische beeld erbij hadden?
"Ik vond het heel lastig. Mensen hebben allerlei ideeën over hoe je dat moet doen. Ik denk dat het een individuele keuze is. Het ouderschap brengt ook enorme krachten met zich mee. Daar moet je ook een weg in zien te vinden. Dat is voor elk jong gezin denk ik wel een worsteling. Het is het spitsuur van je leven waar je dan in zit. Er zijn altijd onvoorziene omstandigheden. Dat was ook zo toen onze dochter werd geboren met een zeldzame ziekte. Het was wel een heel moeilijke tijd. We hadden echt zoiets van: laten we alle dingen die niet noodzakelijk zijn, alle denkbeelden die mensen hebben, gewoon loslaten. Het is gewoon heel makkelijk als we met z'n vijven in één

‘Laten we niet in een soort valkuil vallen dat we denken dat altijd iedere stap, een stap vooruit zal zijn.’

bed slapen. We hadden een groot bed getimmerd en daar vinden mensen dan maar van wat ze vinden.”

U heeft er uiteindelijk voor gekozen om uw dochter niet te behandelen. Gelukkig bleek dat de juiste keuze. Was het voor u, als man van de wetenschap, een moeilijke beslissing om niet verder te behandelen?
“Achteraf denk ik dat we die keuze heel makkelijk hebben gemaakt. Pia en ik zaten ook totaal op dezelfde lijn. Ik denk alleen wel op een andere manier beredeneerd. Voor mij was het vooral: het is een hele zeldzame ziekte, ik weet het gewoon niet. Dat gaf mij enorme vrijheid. In zo’n situatie, dat doe je als wetenschapper ook, beroep je je op je interne intuïtie. De intuïtie van Pia was exact hetzelfde. We hadden, dat was heel vreemd, het gevoel: zij bepaalt zelf hoe dit gaat aflopen. Dat kleine beetje hoop, dat is toch een vlammetje dat je probeert brandend te houden. Om dat vlammetje brandend te houden, moest het helemaal windstil zijn. We moesten het heel klein houden. We hadden ook op geen enkele manier recht op die goede afloop. Het is ook niet onze verdienste, maar we voelden wel dat we het aan haar verplicht waren om haar die kans te geven.”

Dan heeft u een hele tijd in Amerika gewoond en toen kwam opeens het ministerschap om de hoek kijken. Hoe reageerde uw gezin daarop?
“Iedereen reageerde op een andere manier. De reactie die mij het meest is bijgebleven is die van onze dochter. We hadden even ieder van onze kinderen apart genomen om het persoonlijk te vertellen. Haar directe reactie was: ‘You go girl!’ En daarmee was het ook klaar. Ik heb een paar keer in dat soort situaties gezeten en dan heb ik eigenlijk altijd ja gezegd. De wereld die we nog niet kennen, zo veel groter dan de wereld die we wel kennen. Het is zo veel groter en bij vorige sprongen was het altijd een enorme verrijking om in dat onbekende te springen.”

U heeft ook emancipatiebeleid in uw portefeuille. Wat zijn uw plannen hiermee?
“Het is binnen mijn portefeuille het kleinste budget, maar de grootste opdracht. Het past natuurlijk in een veel breder verhaal. Willen we gewoon een gelijkwaardige, rechtvaardige samenleving waar ruimte is voor iedereen? We hebben ons de eerste paar maanden best wel sterk gemaakt voor wettelijke regelingen dat er betere man-vrouwverhoudingen komen in de organen die zichtbaar zijn, of het nu raden van commissarissen zijn of commissies. Een ander belangrijk punt wat natuurlijk ook al enorm naar boven gekomen is, is seksueel grensoverschrijdend gedrag. We hebben regeringscommissaris benoemd, Mariëtte Hamer, om dit aan te pakken.

Het is natuurlijk mooi dat die hoge organen worden aangepakt om meer diversiteit te creëren, maar hoe zit het met de gewone mensen? Moet je niet juist beleid inzetten om die grote groep te bereiken?
“Je moet beiden doen. Via onderwijs, via beeldvorming maar ook gewoon via beleid, want het helpt gewoon. We gaan bijvoorbeeld de kinderopvang bijna gratis maken, we hebben de verlofregeling. Daarnaast denk ik dat als er in de top een betere verdeling is, dat ook de lagen daaronder diverser worden. Je kunt het bottom-up doen en top-down. Ik merk dat ook gewoon zelfs in zoiets als een kabinet. Als daar gewoon betere man-vrouwverhoudingen zijn dan worden gesprekken toch ook anders. Het gaat ook over wat voor samenleving we willen zijn. Ik voel ook dat het doel van de beweging is dat de samenleving fundamenteel verandert. Dat is een moeizaam proces, maar wel een proces dat gaande is. Daar kun je zeker als minister een rol in spelen maar je hebt ook wel echt ieder ander nodig. Ook alle thema’s die hier in huis zitten, dan heb je een paar grote dingen te pakken. We proberen in al het beleid die emancipatoire kijk vast te houden.”

Ik wil het toch ook nog even hebben over het afschaffen van het federale recht op abortus in de Verenigde Staten. Hoe kijkt u hiernaar?
“Wat er in Amerika gebeurt, raakt me heel diep, omdat het gaat over verworven burgerrechten. Het gaat niet alleen over abortus, maar ook de rechten van lhbti staan ter discussie. Het heeft zo veel praktische gevolgen. Je trekt gewoon de bodem weg onder het bestaan van heel veel mensen. Het geeft enorm veel onzekerheid. Ik ben er echt door verbouwereerd. We moeten ook zorg dragen dat wat we hebben bereikt stevig verankerd is en dat we dat veiligstellen. Laten we niet in een soort valkuil vallen dat we denken dat altijd iedere stap een stap vooruit zal zijn. Het is ook wel echt een wake-upcall dat iets wat zo vanzelfsprekend leek, tientallen jaren lang, ineens is weggevallen.”

Wat gaan we er hier in Nederland aan doen om het te verankeren? Ofwel, wanneer wordt abortus uit het Wetboek van Strafrecht gehaald?
“Voor mij als minister namens D66 is het zelfbeschikkingsrecht van vrouwen over hun lichaam en hun toekomst heel belangrijk. Gelukkig ligt in het coalitieakkoord vast dat dit kabinet toegankelijke abortuszorg garandeert. De huidige coalitie is echter niet voornemens om met een wetsvoorstel te komen om abortus uit het Wetboek van Strafrecht te halen. In het coalitieakkoord is ook vastgelegd dat elk Kamerlid een persoonlijke afweging kan maken over de initiatiefwetsvoorstellen die aanhangig waren. De coalitiepartijen laten elkaar hierin dus vrij. Dat heeft al opgeleverd dat de vijf dagen bedenktijd geschrapt zullen worden. Als de Eerste Kamer akkoord gaat, zal het ook mogelijk worden dat de huisarts de abortuspil verstrekt. De Tweede Kamer heeft hiermee al ingestemd. Dus op dit moment wordt de abortuspraktijk in Nederland niet strenger, maar juist vrijer.” O

FOTO ROGER NEVE

Vakvrouw

Als jong meisje hield **Herma Kluin** (58) al van spanning en sensatie en liep voorop bij een dropping in het donker. Toch koos ze voor een carrière bij de bank en later bij een verzekeraar. Op haar vijftigste gooide ze het roer om en begon haar eigen rechercheburo.

DOOR **MARLEEN HOGENDOORN**

Is dit wat ik de rest van m'n leven wil gaan doen? Dat dacht Herma toen ze na een eigen modezaak bij een bank en vervolgens bij een verzekeraar werkte. Het antwoord was nee. "Ik was vijftig en wilde iets anders. Een bekende zei tegen me: Jij wilde toch altijd privédetective worden? Dat klopt. Vroeger spaarde ik plaatjes van Ben Zuidema, dat was destijds een bekende privédetective. Ik zag stropers en tipte als jong meisje de politie, dat vond ik echt kicken. Als mijn ouders thuis bezoek hadden, sloop ik over de gang en probeerde onder het bed te kruipen van de logés. Dat vond ik reuze spannend. Ik belde Ben Zuidema en zei dat ik dit werk wilde gaan doen. We hadden een goed gesprek waarin hij alle nadelen van het vak opnoemde: relaties kunnen stuklopen en het is gevaarlijk. Desondanks wilde ik het doorzetten. Ik volgde de opleiding bij hem en begon in 2015 mijn eigen bureau. Wel grappig, hij was mijn voorbeeld en nu werken we nog weleens samen aan een zaak. Ik houd van mijn werk. Mijn man zegt altijd: als jij geen spannende moord hebt gezien, dan slaap jij niet. Misdaad trekt echt. Ik heb alle boeken op het gebied van misdaad gelezen en ben dol op de serie *Mocro Maffia*."

Wat was je eerste zaak?

"Je eerste zaak onthoud je altijd, ook al was het in mijn geval een kleintje. Een man wilde dat ik zijn huis checkte, hij dacht dat hij werd afgeluisterd. Voordat ik aan die klus begon, belde zijn broer die waarschuwde dat er een steekje bij hem los zat. Ik wilde het toch doen, want ik wilde de opdrachtgever geruststellen. Hij had me immers die

opdracht gegeven. We gingen het huis *sweepen* en er bleek wel degelijk iets aan de hand te zijn. Hij vroeg na afloop of ik een briefje wilde schrijven naar zijn broer, want er werd gedacht dat hij gek was. Die afluisterapparatuur kunnen we trouwens niet zomaar weghalen, het zou ook van de politie of de FIOD kunnen zijn."

Waarvoor ben je allemaal in te huren?
"Ik werk al meer dan vijf jaar met acht tot dertien rechercheurs, die ieder hun eigen specialisme hebben. De een is ICT-expert en helpt met digitale zaken. De ander is een forensisch rechercheur, dat is iemand die zoekt naar sporen zoals vingerafdrukken of genetisch materiaal. Alle mensen waarmee ik werk hebben een zogenoemde 'gele pas', dat is een diploma, ze zijn gecheckt door de politie en hebben een vergunning van het ministerie van Justitie om dit werk te doen.
"Wij doen onderzoeken voor bedrijven, dan moet je denken aan: fraudeonderzoek, interne diefstal, woonfraude, ziekteverzuimcontrole en screening. En als privédetective doen we zaken als afpersing, oplichting, overspel, stalking en alimentatieonderzoek. En vermissingen. Het is van belang om alert te reageren bij een vermissingszaak. Regelmatig wordt er te laat een atypische vermissing gemeld, omdat men denkt dat de politie niet eerder iets doet dan na 24 of 48 uur. Sommige mensen willen echter niet wachten als er iemand wordt vermist. We werden laatst gebeld door een verontruste vader die zijn dochter als vermist opgaf. Ik belde mijn compagnon, want ik zat in het buitenland, en die had haar vier uur later gevonden. Haar vader was gerustgesteld, hij dacht dat ze in handen was gevallen van loverboys."

Word je vaak ingehuurd voor overspelzaken?
"Dat wordt vaak gedacht ja. Zo van: 'Mijn man gaat vreemd, kan je helpen?' Dat valt mee. Tegenwoordig doen we veel alimentatieonderzoeken. Dan checken we of de partner van onze opdrachtgever echt niet samenwoont, dat is namelijk van invloed op de alimentatie die je moet betalen. Meestal blijkt het gevoel van de opdrachtgever te kloppen. Sinds corona doen we ook veel verzuimfraude. Dan zegt een werknemer dat hij of zij ziek is, maar dat blijkt niet zo te zijn."

'Tijdens observaties in de auto neem ik altijd **een tupperware-bak mee met deksel.'**

Wat voor zaken doe je zelf?
"Ik doe vaak de getuigenverhoren, haal opdrachten binnen en af en toe observeer ik, dat vind ik leuk. Het liefst maximaal vier uur lang vanuit de auto. Dan blijf je scherp. Mijn eerste keer observeren weet ik nog goed, want het ging helemaal mis. Ik had een afspraak met de observant midden in de nacht. Ik ging mijn bed uit, deed m'n haar en make up. Helemaal opgetut, zo ben ik. Ik kwam aan en de observant zei: 'Ga je zo mee?' Ik keek naar beneden, bleek ik mijn pantoffels nog aan te hebben. Roze pantoffels! Dat gebeurt je nooit meer. Mijn man en bonusdochter kwamen thuis niet meer bij. Ach, iedereen maakt weleens een foutje."

HERMA IN 100 WOORDEN

Naam Herma Kluin **Beroep** Directeur van Recherchebureau Incognito. Ze is particulier onderzoeker, in de volksmond ook wel privédetective genoemd. **Werkt** tussen de 40 en 50 uur. "Ik werk ook in de weekenden en dan kom je al snel aan die uren. Ik maak offertes, een plan van aanpak, observaties en gespreksverslagen. Bij mijn werk hoort ook acquisitie, zoals een borrel en andere netwerkevents. Zo'n 20 procent van mijn werk besteed ik aan pr-werkzaamheden." **Nota bene** heeft een opleidingstak voor particulier onderzoekers en houdt vaak lezingen in het land. Ze schrijft bovendien een boek over haar werk dat in 2023 uitkomt bij HarperCollins Holland. "Echt een unieke kans. Ik moet voor oktober 70.000 woorden inleveren bij de uitgeverij, dat is nog even spannend."

Hoe doe je dat eigenlijk als je vier uur lang in de auto aan het observeren bent en je moet plassen?
"Ik neem altijd een tupperware-bak mee met deksel. Een deksel is noodzakelijk, anders ruik je vier uur lang je eigen pieslucht."

Kan je wel dit interview doen, moet je niet onder de radar blijven?
"Ik kom bewust in de media en ben actief op social media. Ik kan gerust observaties doen, ik ga altijd vermomd. Maar ik heb genoeg observanten voor me werken die zich onder de radar bevinden."

Heb je als vrouw een voordeel in dit werk?
"Soms wil een klant een vrouw erbij, omdat vrouwen zaken soms beter aanvoelen. Ik kan me ook goed inleven in mensen. Ik heb niet zo snel een oordeel. Als iemand van een bedrijf steelt, kan daar veel leed achter zitten. Ik kan ook heel hard zijn hoor, als er over mijn grenzen heen wordt gegaan dan ga ik er met gestrekt been in.
"Een ander voordeel is dat als ik observeer, mensen mij niet snel verdenken. Er wordt sneller van mannen gedacht dat ze rechercheur zijn. Ik heb bijvoorbeeld in Amsterdam een keer een belangrijke foto kunnen maken terwijl ik gewoon op de fiets met een boodschappentas om mijn stuur kwam aangereden. Er was een contra-observatie gaande, waardoor observanten van de crimineel mensen tegenhielden, mijn mannelijke collega's was het niet gelukt."

'Het lukte mij om een belangrijke foto kunnen maken terwijl ik gewoon op de fiets met een boodschappentas om mijn stuur kwam aangereden. **Dat lukte mijn mannelijke collega's niet.'**

Heb je weleens iets gevaarlijks meegemaakt?
"Nog nooit iets heel gevaarlijks gelukkig. Ik ben wel een paar keer bedreigd. Een daarvan was bij een overspel-confrontatie. Zijn vriendin huurde ons in, hij bleek een vrouw te hebben en had de hele boel bij elkaar gelogen. De man zei dat hij voor de inlichtingendienst werkte en haar daardoor niet thuis kon ontvangen. De man ging uit zijn dak tijdens het confrontatiegesprek. Je moet dan aangifte doen bij de politie. Zoiets hoort bij het vak.
"En bij een observatie moet je een goed verhaal hebben als je wordt ontdekt. Gelukkig nooit nodig gehad."

Kom jij privé ook overal achter?
"Mijn bonusdochter probeert me altijd te laten schrikken, dan staat ze om een hoekje en roept 'Boe'! Maar ik schrik nooit."

‘**Ik schrijf** wat ik zie, ik schilder **wie ik ben**’

Het kleurrijke werk van de schilderende schrijver Etel Adnan knalt van de muren. Kleur als taal. Haar werk wordt gepresenteerd in het Van Gogh Museum, naast dat van Vincent. Een mooie, krachtige ontmoeting.

DOOR **FIEKE TISSINK**

1. Etel Adnan, ‘Mount Tamalpais’, 1985 © The Estate of Etel Adnan. The Nicolas Ibrahim Sursock Museum, Beirut (schenking van de kunstenaar, 2007)
2. Etel Adnan, ‘Landschap’, c. 1990,© The Estate of Etel Adnan. Private collection (KA Collection, Lebanon)
3. Etel Adnan, 2016. Courtesy Galerie Lelong. Foto Fabrice Gibert

Kleur

Pas op 87-jarige leeftijd, in 2012, kreeg Etel Adnan (1925-2021) wereldwijd erkenning voor haar beeldende kunst op de Documenta in Kassel, Duitsland. En nu, tien jaar later, is daar haar eerste overzichtstentoonstelling in Nederland. Helaas maakt ze die zelf niet meer mee, want ze overleed eind vorig jaar, 96 jaar oud. Ze laat een groot oeuvre achter, geschreven en geschilderd. Schilderijen, tekeningen, tapijten, vazen en papieren leporello's, steeds met kleur als expressiemiddel.
En is dat niet juist wat bij Vincent van Gogh ook zo'n belangrijke rol speelt? Van Gogh schreef in 1888: "Ik weet niet of je begrijpt dat je poëzie kunt maken door alleen maar de kleuren goed te schikken." Volgens Adnan was Van Gogh de eerste kunstenaar die zag wat de kracht van kleur in de natuur was en daarmee de weg vrijmaakte voor generaties kunstenaars na hem. Zoals Adnan zelf. "Toen ik Van Goghs werk voor het eerst zag, was dat een enorme schok voor mij. Het moet in Parijs zijn geweest, begin jaren vijftig. Ik kwam uit Beiroet en had zelfs nog nooit reproducties van kunst gezien – we hadden geen musea in Libanon (...). Ik herinner me zijn zelfportretten. Ik was onder de indruk dat iemand naar zichzelf kon kijken met zo'n precisie, zo'n intensiteit, bijna ondraaglijk. Die schok is nooit overgegaan."

Beiroet, Parijs, Californië

Etel Adnan werd geboren in Beiroet. Haar Grieks-orthodoxe moeder groeide op in Smyrna (nu Izmir, Turkije). Haar vader was een Syrische moslim uit Damascus. In Beiroet behoorden ze tot een minderheid – niet Frans, niet Arabisch. Ze spraken thuis Grieks en Turks en op de katholieke scholen die ze doorliep Frans, terwijl op straat Arabisch werd gesproken. Met een beurs ging Adnan in 1949 filosofie studeren aan de Sorbonne in Parijs. Ze vervolgde haar studie in Californië en aan Harvard, Massachusetts.
Haar gemengde culturele achtergrond, en het feit dat ze op veel verschillende plekken ter wereld woonde, speelt een belangrijke rol in Adnans kunst. Ze begint haar carrière als geëngageerd

Etel Adnan, 'Reis naar Mount Tamalpais', 2008, Leporello© The Estate of Etel Adnan. Museé de l'Institut du monde arabe, Paris (donation of Claude and France Lemand)

dichter en schrijver met haar geboorteland Libanon als onderwerp. Ze schrijft in eerste instantie in het Frans, maar als ze ontdekt dat die taal een koloniale achtergrond heeft –Frankrijk overheerste immers Libanon– houdt ze daarmee op. Dan gaat ze Arabische gedichten en verhalen overschrijven om zich te bekwamen in deze taal, vaak maakt ze daar dan tekeningen bij. Soms laat ze haar eigen teksten vertalen in het Arabisch, die ze vervolgens overschrijft, ook weer ter oefening van het moeilijke Arabische schrift. Dat Arabisch komt ook terug in haar leporello's, de als een harmonica gevouwen boekjes, die uit elkaar getrokken kunnen worden, die Adnan beschreef en beschilderde. Tekenen en schrijven komen hier heel dicht bij elkaar.
Rond haar 34ste, in 1959, begint Adnan met schilderen. Beeldende kunst blijkt voor haar een manier om zich vrijer uit te drukken, in tegenstelling tot de beladen context die taal kan hebben. Ze woont dan in Californië en geeft les in kunstfilosofie. En schrijft inmiddels in het Engels.

Tapijten

In Libanon waren geen musea toen Adnan daar opgroeide. Samen met haar vader bezocht ze tapijthandelaren. Hij bekeek die Perzische tapijten heel nauwkeurig. 'Zoals wij nu een Rembrandt bekijken', zegt Adnan daarover. Deze tapijten waren haar vroegste kennismaking met kunst. Voor haar bestond er geen verschil tussen een schilderij, een beschilderde vaas of een tapijt. In de jaren zestig maakt Adnan haar eerste eigen kleurrijke, abstracte weefsels. Deze tapijten vormen een brug tussen het schilderen en het schrijven. Bij het weven ontstaan de kleuren en vormen immers ook regel voor regel. Pas aan het einde zie je de samenhang en balans, net als in een gedicht.

Kleurrijke berg

In 1972 keert Adnan terug naar Beiroet en ontmoet haar levenspartner Simone Fattal. Samen verlaten ze eind jaren zeventig Beiroet

vanwege de Libanese Burgeroorlog en settelen zich in Californië, waar Adnan gestudeerd had. Daar wordt de berg in hun woonplaats, Mount Tamalpais, een vast punt in Adnans leven en werk, een muze, of zoals ze zelf zegt, 'een beste vriend'. Vanuit haar huis kijkt ze op de berg en bestudeert deze uitgebreid. Iedere dag weer, bij wisselend licht, met kleuren die voortdurend veranderen, op verschillende momenten van de dag, in verschillende seizoenen. "Na mijn vertrek uit Libanon werd de berg een nieuw referentiepunt. Zelfs als ik haar uit de verte zag, dacht ik: daar ben ik thuis. Ik heb veertig jaar lang samengeleefd met die berg. En ik ontdekte dat ze nooit ook maar twee minuten lang hetzelfde bleef. De natuur verandert voortdurend, net als wijzelf."
Adnan werkte snel. Haar schilderijen kwamen in één sessie tot stand. Ze bracht een dikke laag verf aan, meestal direct uit de tube, en smeerde die met een paletmes uit. Vaak lekker dik, pasteus. Haar kleurgebruik is intuïtief. "Toen ik begon te schilderen besefte ik dat als ik in een tube kneep, de kleur voor me zo intens en zo zuiver was dat ze er prachtig en precies goed uitzag. Ik aarzelde om er andere kleuren doorheen te mengen. Het deed bijna pijn om de kleur te mengen, alsof ik de schoonheid vernietigde."

Door de intense kleuren hebben de schilderijen van Adnan een enorm vrolijke uitstraling. Toch hebben ze soms, net als haar geschreven werk, een diepere betekenis. Adnan was een geëngageerd kunstenaar, betrokken bij de problematiek in de wereld. Ze schreef over oorlogen, feminisme in de Arabische wereld, over geweld, kolonialisme en de kwetsbaarheid van de aarde. Dat laatste komt tot uiting in de serie gekleurde planeten die ze de titel 'het gewicht van de wereld' meegaf.

Adnan en Vincent

Net als Adnan voelde ook Van Gogh een enorme verbondenheid met de wereld, met de natuur. Met hun kleurgebruik brengen Adnan en Van Gogh de kracht en grootsheid over zoals zij die in de natuur ervaren. Door de schilderijen van Van Gogh naast die van Adnan tentoon te stellen zie je overeenkomsten. Heldere krachtige kleuren, een zon, een landschap, bomen, gekleurde vlakken. Natuur en kleur, daar draait het om bij beiden, hoe verschillend ook. En ze hielden behalve van schilderen ook allebei van schrijven.

'Ik schrijf wat ik zie, ik schilder wie ik ben'

"Ik schilder plat, ik gebruik geen ezel. Dat komt omdat ik ben begonnen als schrijver. Ik leg een doek op tafel en pak het oppervlak aan alsof ik aan het schrijven ben. Bij Van Gogh ligt diezelfde benadering van het schrijven onder zijn schilderijen. Hij schrijft als het ware op zijn doek, hij 'schrijft' een landschap. Als hij geen schilder was, zou hij schrijver zijn geweest." Adnan vertelt verder over de relatie schrijven en schilderen: "Je schildert niet alleen met je ogen en je hoofd. Het is heel fysiek, je lichaam is deel van het schilderen – je zet jezelf schrap en je concentreert je. Het is veel lichamelijker dan schrijven. Het verschil is: als je schrijft wil je iets heel precies zeggen. En als ik teken ben ik niet op zoek naar een of andere specifieke betekenis." En dat bedoelt Adnan als ze zegt 'ik schilder wie ik ben'.

Meer Adnan is tot en met 4 september te zien in het Van Gogh Museum in Amsterdam. O

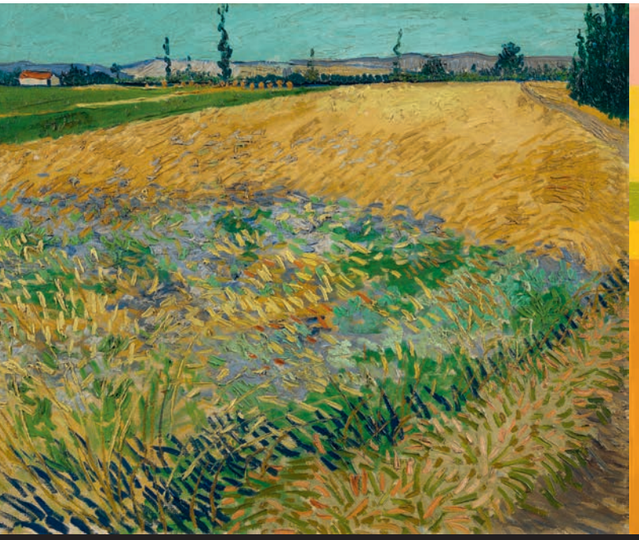

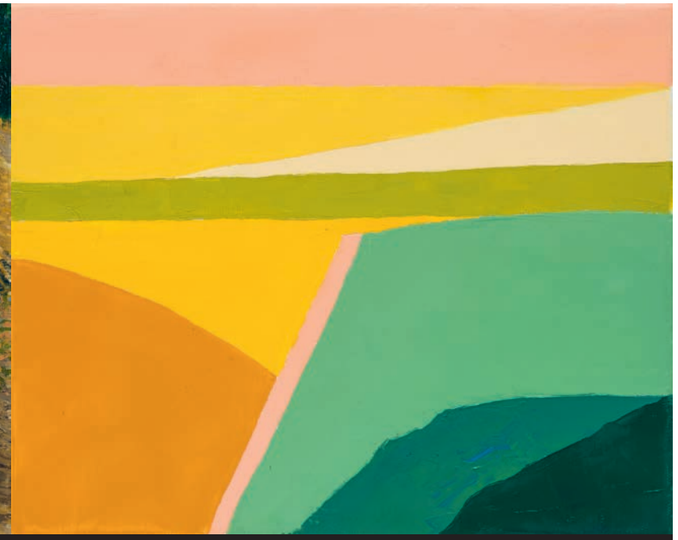

1. Vincent van Gogh, 'Korenveld', 1888, Van Gogh Museum, Amsterdam (Vincent van Gogh Stichting)
2. Etel Adnan, 'Zonder titel', 2014, Collection Jean Frémon. © The Estate of Etel Adnan. Courtesy Galerie Lelong & Co., Paris/New York
3. Etel Adnan, 'Satellieten 12', 2020, © The Estate of Etel Adnan, ProWinko ProArt Collection

FEITEN

fictie definities

Huiselijk geweld

Elke dag zijn er berichten over ontoelaatbaar gedrag op social media. Als personen daarvan het slachtoffer zijn – omdat ze worden beledigd, bedreigd, zwart gemaakt – dan zijn ze slachtoffer van huiselijk geweld. Dat klinkt vreemd, de ‘schuldigen’ bevinden zich meestal niet in de huiselijke omgeving van de slachtoffers. Maar met hun berichten dringen ze er wel in door. Het is een betrekkelijk nieuw fenomeen dat om uitleg vraagt. Wat is huiselijk geweld, wat valt eronder? En zijn de slachtoffers overwegend vrouwen, die indruk zou je zomaar kunnen krijgen als er weer eens over wordt bericht.

DOOR **HANS VAN BRUSSEL** BEELD **REMI DE LIGNY**

Huiselijk geweld is beslist niet alleen een iets met vrouwen als slachtoffer, sterker nog: **tegenover elke 110 vrouwen die slachtoffer van huiselijk geweld zijn, staan er 88 mannen.**

Er zijn meerdere goede onderzoeken naar huiselijk geweld. Universiteiten doen er zelfstandig onderzoek naar maar de onderzoeken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) zijn het meest toonaangevend, ook al omdat ze met vaste intervallen rapporteren.

Eind 2020 rapporteerde het CBS 1,2 miljoen slachtoffers van huiselijk geweld. Maar het zijn er zeker veel meer want mensen jonger dan 16 jaar worden in dat onderzoek niet meegenomen. Zijn ze jonger dan 16, dan het gaat om kinderen en hanteren we daarvoor de term Kindermishandeling. De cijfers komen uit de *Prevalentiemonitor Huiselijk Geweld en Seksueel Geweld* die het CBS uitvoerde op verzoek van het WODC (Het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) is het kennisinstituut voor het ministerie van Justitie en Veiligheid)

Eerst maar eens over de definitie van huiselijk geweld:

Lichamelijk, geestelijk of seksueel geweld of bedreiging daarmee door iemand uit de huiselijke kring; familielid, een huisgenoot, de echtgenoot of voormalig echtgenoot of een mantelzorger (Wmo 2015). Vormen van geweld in huiselijke kring: kindermishandeling, (ex-)partnergeweld, huwelijksdwang en eergerelateerd geweld, ouderen-mishandeling en vrouwelijke genitale verminking.

De groep waarover wordt gerapporteerd

Het rapport spreekt van acht procent van de bevolking, ouder dan 16 jaar, resulterend in 1,2 miljoen personen. Dat brengt de gehele Nederlandse bevolking, ouder dan 16 jaar, op 15 miljoen personen. Zoals gezegd, zodra de media rapporteren over huiselijk geweld dan is de invalshoek al snel 'huiselijk geweld tegen vrouwen'.

Zeker niet alleen vrouwen, ook mannen

Huiselijk geweld is beslist niet alleen een iets met vrouwen als slachtoffer, sterker nog: tegenover elke 110 vrouwen die slachtoffer van huiselijk geweld zijn, staan er 88 mannen die hetzelfde overkomt. Het type huiselijke geweld varieert tussen mannen en vrouwen maar ook weer niet in de mate die je zou denken. Ook als het gaat om het begrip 'geweld' bestaan er misverstanden, er wordt al snel aan seksueel of in elk geval lichamelijk geweld gedacht, vooral bij vrouwen, en ook daar dwingen de cijfers tot een andere blik. Want het overgrote deel van huiselijk geweld valt in de categorie 'dwingende controle'. De definitie die het CBS daarvoor geeft luidt:

Dwingende controle, ook wel coercive control genoemd, is een vorm van huiselijk geweld waarbij één persoon de ander sterk domineert. Het slachtoffer kan daarbij bepaalde vrijheden worden ontzegd door de ander, zoals het onderhouden van sociale contacten of het hebben van eigen geld en zelf te bepalen waaraan dit uit te geven. Ook kan de pleger dreigen zichzelf, het slachtoffer, of haar of zijn geliefden iets aan te doen. Het kan daarbij gaan om zowel fysiek als psychisch geweld. Alle vormen van dwingende controle hebben een zich herhalend, structureel karakter.

Dwingende controle – volgens de definitie hierboven - overkomt, volgens het rapport, 720.000 Nederlanders, het grootste deel is vrouw (5,4 procent van de doelgroep) maar het overkomt mannen net zo goed, maar minder (4,2 procent van de doelgroep).

Hoewel we daar voorzichtig mee moeten zijn is de verwachting gewettigd dat, als het gaat om vrouwen, met name een cultureel bepaalde achtergrond daarin vaak een rol kan spelen. Immers, de rol van vrouwen in een orthodox religieuze omgeving, dat kan de islam zijn maar op de Veluwe kan het ook een christelijk karakter hebben, valt dan samen met de definitie van huiselijk geweld.

De FeitenFirma

Stalking door de ex-partner

Het komt vaker voor dan seksueel geweld maar het overkomt zowel mannen als vrouwen al zijn vrouwen in de meerderheid, 1,6 procent tegen 1 procent.

Tenslotte: seksueel geweld

Seksueel geweld treft in huiselijke kring zo'n één procent van ons allen, bijna driemaal zoveel vrouwen als mannen maar ook hier: die mannen worden in de media vaak vergeten, toch gaat het om zo'n 90.000 personen.

Opmerkelijk

Seksueel geweld komt met name voor bij jongeren: 47 procent van de vrouwen in de leeftijdscategorie 18 tot 24 jaar heeft ermee te maken gehad tegen 13 procent van de mannen in dezelfde leeftijd. Met name social media zijn vaak een plaats waar het gebeurt, het is dan het niet-fysieke seksuele geweld, dat wordt in het onderzoek ook meegenomen als het zich buiten de huiselijke kring afspeelt want het raakt natuurlijk direct de privé-omgeving. Niet-fysieke en online seksuele intimidatie variëren van het (online) ontvangen van seksueel getinte opmerkingen of het voortdurend op een seksuele manier aangestaard worden, tot het moeten aanschouwen van seksuele handelingen of verspreiding van seksueel beeldmateriaal. Bij seksueel geweld worden zowel voorvallen binnen als buiten de huiselijke kring meegenomen.

Voorzichtige conclusies

Huiselijk geweld is én van alle tijden én volledig onacceptabel. Het lijkt erop dat de grootste stappen kunnen worden gemaakt bij het aanpakken – door educatie en anders – van cultureel bepaalde achterstelling van vrouwen, vaak is de oorzaak religieus en/of etnisch. Een andere grote stap is het als social media niet langer een vrijplaats zijn voor het plaatsen van kwetsende en aanstootgevende zaken, daarvan zijn vooral jonge vrouwen het slachtoffer.

Deze twee 'speerpunten' aangepakt – zonder de rest uit het oogt verliezen – zouden grote stappen mogelijk maken.

De rol van vrouwen in een orthodox religieuze omgeving, dat kan de islam zijn maar op de Veluwe kan het ook een christelijk karakter hebben, **valt dan samen met de definitie van huiselijk geweld.**

Bijna dagelijks bereiken ons via traditionele en social media cijfers en conclusies, regelmatig op basis van uitkomsten van al dan niet valide onderzoeken. Bij het gebruik van de termen 'onderzoek' en 'uit onderzoek blijkt' lijkt de boodschap betrouwbaar, vaak wordt dan verondersteld dat aan de gedeelde boodschap tenminste enig maar liefst heel veel gewicht moet worden toebedacht.

Vaker dan je zou willen is dat onterecht. Zo zijn de conclusies uit een onderzoek alleen serieus te nemen als zo'n onderzoek methodologisch goed is opgezet, bijvoorbeeld door de deelnemers aselect en voldoende representatief te kiezen, door de steekproef groot genoeg te laten zijn. Chargerend: als je 128 mensen hebt ondervraagd en denkt dat je daarmee te weten kwam wat de Nederlandse bevolking ergens van vindt, dan moet je terug naar de schoolbanken, het heeft niks met onderzoek te maken. Een rondje door een grote kroeg zou dan hebben volstaan.

Maar ook, als het onderzoek goed is opgezet en uitgevoerd, zijn de gehanteerde definities niet altijd voor iedereen duidelijk. Publicerende media zijn nogal jachtig, nieuws komt en gaat en natuurlijk worden er keuzes gemaakt. Wat bekt lekker? Dan vatten we in één kop en een stukje van een paar honderd woorden een onderzoek van 318 pagina's en vele tienduizenden woorden samen. Zo werkt dat. Met de Feitenfirma willen we in elk geval wat meer duiding brengen. O

We kijken allemaal films en kennen allemaal een aantal klassieke vrouwelijke filmpersonages. Van de moordlustige Bruid in *Kill Bill* tot de superslimme Hermelien in *Harry Potter*. Van superheld *Wonder Woman* tot de magische kinderjuffrouw *Mary Poppins* en van de rebelse *Thelma & Louise* tot tekenfilmprinses *Mulan*. Sommigen kregen direct een feministisch certificaat, terwijl bij anderen wat meer twijfels bestond. In deze nieuwe rubriek duiken we dieper in iconische vrouwelijke filmpersonages, want hoe representatief is hun karakter nou echt? Deze OPZIJ: de Disneyprinsessen.

DOOR **GWYNETH SLEUTEL**

Wie is er niet grootgebracht met Disney's prinsessen? Zelf ben ik mid-jaren negentig geboren en naast Barbie waren de Disneyprinsessen mijn grote voorbeelden. Assepoester die zelfs op glazen muiltjes haar gracieuze zelf blijft, motiveerde mij telkens weer te oefenen op plastic hakjes uit de speelgoedwinkel. (Diezelfde hakjes waar vele kinderen hun enkels op verdraaiden, maar dat terzijde). Stiekem verlang ik nog altijd naar een prins Erik lookalike en ik vermoed dat Doornroosje, wiens haar na een flinke nachtrust nog steeds perfect in de krul zit, mijn drang om een dure Dyson te kopen heeft aangewakkerd. Het waren de heldinnen van mijn jeugd, maar inmiddels hebben meer Disney prinsessen hun intrede op het witte doek gedaan, zoals de avontuurlijke Vaiana en ijskoningin Elsa. De grote baljurken hebben plaatsgemaakt voor meer comfortabele outfits en de perfecte lichamen voor realistischere proporties. Het lijkt erop dat de Disneyprinsessen de afgelopen decennia een feministische groei doorgemaakt hebben. Hoe zit dat precies?

Een introductie in feministische film

Voordat we inzoomen op de prinsessen eerst even een korte basiscursus in feministische filmrepresentatie. De meest bekende manier om films op seksisme te 'testen' is de Bechdeltest die in 2010 aan bekendheid won. Deze test gaat uit van een simpel principe waarbij in de film tenminste een gesprek tussen twee vrouwelijke personages moet plaatsvinden (1), die allebei een naam krijgen (2) en over iets anders spreken dan enkel een man (3). Een simpele test en toch slagen slechts bar weinig films ervoor. Schrikbarend, hoewel we niet moeten vergeten dat de test op sommige films ontoepasbaar is. Denk bijvoorbeeld aan een film met maar twee hoofdpersonages waarvan een een man is en de ander een vrouw.

Het is zeker niet verkeerd films tegen de meetlat van de Bechdeltest te houden, maar probeer ook inzicht te krijgen in haar representatie door kritische vragen te stellen. Want hoe actief is het vrouwelijke personage nou echt? Hoe wordt zij in beeld gebracht? Ligt de focus op haar lichaam en haar vrouwelijkheid of de emotionele ontwikkeling die ze doormaakt. Let ook op haar backstory en de lagen die zijn aangebracht in haar persoonlijkheid. En om dit alles terug te brengen naar een oervraag die je jezelf te allen tijde kan stellen: wat herinner ik me na afloop van de film nou eigenlijk van het vrouwelijk karakter?

CultuurFilm

De mooisten van het land

Laten we die simpele vraag eens toepassen op de eerste lichting prinsessenfilms. De eerste Disney-prinses die de bioscoopzalen bestormde was Sneeuwwitje. Wat herinneren we ons van haar? Sneeuwwitje is lief en zachtaardig, ze plukt bloemen, maakt met een grote glimlach het huis schoon van zeven dwergen met een persoonlijkheidsstoornis en eet in een (mogelijk ietwat naïeve bui) een giftige appel maar wordt gelukkig wakker gekust door een knappe prins. En met een huid zo wit als sneeuw, lippen zo rood als bloed en haar zo zwart als ebbenhout, wordt Sneeuwwitje nou ook niet bepaald beschreven in termen die veel verder reiken dan haar uiterlijk. Sterker nog, de film benadrukt meerdere malen dat zij de mooiste van het land is. Iets waar de koningin maar wat jaloers op is, want tja, als vrouw wil je maar één ding en dat is de mooiste zijn. Wat haar ontwikkeling in het verhaal is? Geen idee. Sneeuwwitje overkomt 'dingen', maar het is niet zo dat ze daar zelf een actieve rol in speelt. Nog minder actief is Doornroosje, oftewel de schone slaapster, die in 1959 op het witte doek verscheen. Wat ik me van haar personage herinner is misschien nog wel minder dan bij Sneeuwwitje, maar dat kan ook komen door haar

Sneeuwwitje, Doornroosje en Assepoester: **allen moeten gered worden door een man.**

screentijd, want in totaal is deze prinses slechts achttien minuten in beeld te zien. Een treurige score voor een film van bijna anderhalf uur. Als kritische kijker kan je je dan ook afvragen of zij wel echt de hoofdpersoon is van de film. Doet Assepoester, die ook tot deze eerste lichting prinsessen behoort, het dan beter? Anders dan de andere prinsessen heeft zij al iets meer een 'doel' voor ogen, namelijk naar het bal van de prins. Het maakt haar een actiever personage.
Sneeuwwitje, Doornroosje en Assepoester: allen moeten gered worden door een man. Sneeuwwitje wordt gered van de jaloerse koningin die haar schoonheid wil, Doornroosje van een boze fee die haar vervloekt heeft en Assepoester van haar gemene stiefmoeder en stiefzusjes die haar als persoonlijke huiself behandelen. Dat is hoe de andere vrouwen in vroege Disneyprinsessenfilms worden neergezet: als slechteriken. Van vrouwen die elkaar steunen is hier nog geen sprake.

Nieuwsgierig en avontuurlijk maar zonder stem en met een Stockholmsyndroom

Waar de eerste Disneyprinsessen vrij eendimensionaal blijven, zien we in de volgende lichting prinsessen met meer persoonlijkheid. De moedige Pocahontas die haar hart volgt en alles op alles zet om haar clan te beschermen en de strijdvaardige Mulan die zich voordoet als man om zo zelf het leger in te gaan. De personages zijn actiever en maken een ontwikkeling door en toch wordt ook deze lichting prinsessenfilms (op *Mulan* na) beschuldigd van vrouwelijke naïviteit, misogynie en seksisme.
Belle zou met haar opmerkelijke verliefdheid voor het beest lijden aan het Stockholmsyndroom en waar Ariël begint als een jonge ondernemende zeemeermin die scheepswrakken verkent, eindigt ze in een trouwjurk veilig aan de arm van prins Erik. Hoewel ik zeker niet wil beweren dat dit de meest vooruitstrevende prinsessen zijn, verdienen ze naar mijn idee wel iets meer credits. Zowel bij Belle als bij Ariël horen we immers een schreeuw om de wereld buiten hun eigen nest te ontdekken. Belles verlangen naar de wereld buiten haar dorp is getriggerd door de vele boeken die zij leest en Ariëls nieuwsgierigheid naar de mensenwereld door de menselijke objecten die zij verzamelt. Ariël roept het uit in het lied *Part of My World:* 'I want more!' Horen we hier een vrouw die passief afwacht of klinkt hier een vrouw die wil ondernemen, iemand met passie en dromen en die ons een kijkje geeft in haar ziel en naast haar verlangens ook haar angsten met ons deelt? Als we het hebben over driedimensionale karakters, dan scoort deze lichting Disneyprinsessen zeker meer punten dan de vorige lichting.
En om even door te gaan op Ariël: Ja, zij verliest met het weggeven van haar stem ook een stukje van haar identiteit en ja, haar zwijgen is niet van hetzelfde soort als het zwijgen uit de feministische film *De stilte rond Christine M.* van Marleen Gorris. Maar als we even inzoomen op de eerste scène en zien dat de stemmen van Ariëls zussen onder leiding van orkestdirigent Sebastiaan worden ingezet als middel van vermaak voor de autoritaire koning Triton en het volk dan kan je je afvragen in hoeverre Ariels keuze zo destructief was.
Lijnrecht tegenover *De kleine zeemeermin* staat Mulan, een prinses die nog altijd hoog in het lijstje met feministische prinsessen staat. Mulan laat zien hoe lastig het is om te ontsnappen aan stereotype genderrollen door zich te verkleden als man. De prinses in kwestie wordt gevierd om haar strijdvaardigheid en haar succes, maar laten we niet vergeten dat zij deze kwaliteiten enkel verkrijgt doordat zij zich ontdoet van het vrouwelijke in zichzelf en zich voordoet als man. En het vrouwelijke en het vrouw-zijn worden daarmee niet echt in een positief daglicht gesteld. Is dat de boodschap die de film wil overbrengen?

Sisterhood en agency

Gelukkig nam de emancipatie van Disney's prinsessen sinds 2009 een vlucht. Dit begon naar mijn idee met *The Princess and the Frog* waar het karakter (voor het eerst een zwarte prinses) minder verlangt naar een man dan naar een eigen restaurant. Maar pas echt interessant wordt het bij de release van *Frozen*. Voor het eerst waren het niet de boze koninginnen, slechte feeën of moederfiguren (de Goede Fee uit Assepoester of de drie toverfeeën uit Doornroosje) die magie bedreven, maar de prinses zelf. En anders dan in de meeste prinsessenfilms zien we in *Frozen* geen strijdende vrouwen, maar zussen die voor elkaar door het vuur gaan en hun band belangrijker vinden dan welke man ook. Het is dan ook voor de eerste keer dat Disney een andere boodschap over ware liefde lijkt te communiceren. Waar dat in eerdere lichting prinsessenfilms altijd ging over de liefde van een prins, vindt Anna in *Frozen* geen liefde bij de berekenende Hans, ook niet bij de behulpzame Kristoff, maar bij haar zus. De film communiceert hier een sterke boodschap over sisterhood en over het belang als vrouw elkaar te helpen. Gelukkig heeft deze film wel geluisterd naar Michelle Obama's

Anders dan in de meeste prinsessenfilms zien we in Frozen geen strijdende vrouwen, **maar zussen die voor elkaar door het vuur gaan en hun band belangrijker vinden dan welke man ook.**

oproep dat vrouwen elkaar moeten steunen.
Ondanks de gelaagde personages en de sterke boodschap over ware liefde en sisterhood zien we in Frozen nog steeds twee prinsessen die perfect passen in het keurslijf van een prinses zoals we die kennen met grote ogen, mooie jurken en een perfect, maar ook heel rank, lichaam. In de film *Vaiana* komt daar voor het eerst verandering in en zien we een prinses met een meer realistische lichaamsverhouding, Maar dit is niet de enige reden dat Vaiana is gebombardeerd tot de absolute nummer één feministische prinses. Naast dat zij dapper en sterk is, is zij in haar avontuur niet degene die gered wordt maar degene die redt. Zo bevrijdt ze haar community van de hongersnood. Wat we bij Vaiana onthouden is dan ook niet haar grote glitterjurk, maar haar doorzettingsvermogen, passie, humor en agency.

Dure krultangen én snelle raceauto's

Dan kom ik nu terug op de Bechdeltest waarvoor films als *Doornroosje, Assepoester* en *Belle en het Beest* prima slagen. Latere – en naar mijn idee meer geëmancipeerde – films zoals *Mulan, The Princess and the Frog* en *Brave* falen daarentegen. Dit is waarom de kwantitatieve Bechdeltest niet zonder een kwalitatieve filmanalyse kan, waarbij het vrouwelijk filmpersonage onder de loep wordt genomen. De Disneyprinsessenfilms illustreren dat mooi.
Een artikel schrijven over zoveel prinsessen is bijna niet te doen en toch is er een film die het lukt alle prinsessen samen te brengen in een iconische scene met de meest ongerepte prinses van dit moment: Vanellope, een klein meisje met flaporen, een krakerige kinderstem en een passie voor snelle auto's. Of Vanellope een echte prinses is? De andere prinsessen zoeken het uit: want heeft zij magisch haar of magische handen? Praten dieren met haar? Heeft ze al een 'true love's kiss' gehad? 'Nee, nee en nee'. Maar is Vanellope dan wel een echte prinses? Rapunzel stelt de beslissende vraag: *'Do people assume all your problems got solved because a big strong man showed up?'* Het is de eerste keer dat Vanellope 'ja' kan antwoorden. (Hoewel Ralph de logge antiheld nou niet bepaald een prins op het witte paard is). Nou dat is dan duidelijk: zij is een prinses!
We kunnen nog zoveel schrijven over de evolutie van Disneyprinsessen, maar het feit dat Disney zelf een scène creëert waarin op humoristische en zelf-reflectieve wijze met een knipoog wordt gereageerd op eerdere prinsessen, wijst op een toekomst waarbij nieuwe prinsessen ons niet alleen maar meer laten verlangen naar dure krultangen, maar ook naar snelle raceauto's.

Vakvrouw

Ze voelt een grote verantwoordelijkheid om verhalen te vertellen die we nog niet kennen, en dan met name de verschrikkelijke dingen die door oorlogen gebeuren. De bekroonde fotograaf **Newsha Tavakolian** (Teheran, 1981) vertelt over haar werk, haar grootste trots en feminisme in Iran én in Nederland.

DOOR **MARLEEN HOGENDOORN**

Ze is net weer begonnen met werken na een pauze van een paar jaar. Een gedwongen pauze was het. “Mijn werk is altijd erg druk, ik werk *all the time*. Ik reisde van Rusland naar Irak en Roemenië. Ik was in Nederland om mijn visum voor Amerika te regelen. Mijn man (de journalist Thomas Erdbrink - MH) was in Iran, hij belde me op een avond dat mijn vader onverwacht was overleden door een hartaanval. Ik moest de nacht alleen doorbrengen, heel naar was dat, de ochtend erna ben ik naar Iran gevlogen. Daar werd mijn werkvergunning ingenomen en ik moest een jaar blijven.” Even later brak corona wereldwijd uit. “Thomas was inmiddels weggegaan, dat moest van de krant waarvoor hij werkte. We waren twee jaar lang gedwongen gescheiden, af en toe zagen we elkaar, dat was heel intens.”

Wat heb je geleerd van die periode?

“Thomas en ik zijn ruim twintig jaar samen, ik was negentien toen ik hem leerde kennen en twee jaar later trouwden we. Ik was altijd aan het reizen en nu moest ik thuis blijven en hij was weg. We realiseerden ons dat we meer dan ooit samen willen zijn. We complementeren elkaar. Ik was een tiener toen ik hem leerde kennen. Als je ouder wordt, ga je aan alles twijfelen. *Doubt comes with age*. Ik heb dat met alles. Maar door deze gedwongen scheiding realiseerde ik me dat hij het beste in mijn leven is.”

Heb je hem dat ook verteld?

Lacht luid: “Nee, daar praat ik niet over. Hij zal blij zijn

als hij dit interview leest. Wel grappig dat ik na twintig jaar pas zeker weet dat hij de ware is. Ik ben blij met deze uitkomst, want sommige stellen zijn juist door de pandemie uit elkaar gegaan."

Hoe ben je fotograaf geworden?
"Op de middelbare school was ik niet gelukkig. Ik was dyslectisch en in die tijd was er weinig over bekend. Lezen en schrijven ging heel moeizaam bij me. Ik was anders dan mijn leeftijdsgenoten. Op een dag zat ik in de tuin met mezelf te praten: wat wil je gaan doen? Je haat school, je hebt het niet naar je zin. Het was alsof ik elke dag naar de gevangenis moest. Ik besloot te stoppen. Mijn ouders zeiden nog '*In your dreams*', maar ik ging gewoon niet meer. Mijn moeder stelde voor om naar Art School te gaan, ik hield immers van zingen. Door te zingen kan ik me uiten. Ik ben een verlegen persoon en krijg buikpijn van de stress als ik ergens een praatje moet houden. Maar niet als ik zing. In Iran mag je naar zangles, maar als vrouw mag je niet zingen in het openbaar. Ik wilde iets doen waarin ik een prof kon worden. We hadden een camera thuis. 'Ah, dan word ik fotograaf.' Zo simpel was het. Zes maanden lang ging ik naar school en ik leerde traditioneel fotograferen: de composities, het licht en het printen. In de kelder bij mijn ouders maakte ik een *dark room*, waar ik foto's ontwikkelde.
"Op een dag deelde ik een taxi met een man, hij vroeg: ben jij een fotograaf? Ja, zei ik. Hij vertelde dat in Teheran een vrouwenkrant is, *Women*, waar ze fotografen nodig hebben. Ik ging er meteen heen en kon er gelijk beginnen. Het was een interessante periode in Iran, er waren studentenprotesten en politieke evenementen. Ik kon het allemaal verslaan."

'Ik ben een vrouw zoals je ziet, met borsten en een vagina. **Natuurlijk ben ik een feminist.**'

Naast de actualiteiten in Iran begon Newsha ook in het buitenland te werken. "Mijn eerste buitenlandse klus was het volgen van een groep jonge Iraniërs die met de trein naar Istanbul reisden. Die klus deed ik samen met Thomas, hij verkocht het aan de *Revu*. We gingen ook samen naar het noorden van Irak. Mijn moeder is een Koerd, ik spreek de taal ook. Daar zag ik Koerdische vrouwen vechten in de oorlog. Mijn camera was stuk, gelukkig kon ik er een lenen van een vriendin. De lens was helaas heel wijd, waardoor de foto's niet helemaal goed werden. Desondanks was het een mooie ervaring."

Je bent in veel oorlogsgebieden geweest, heb je je ooit weleens onveilig gevoeld?
"Ik zie mezelf niet als oorlogsfotograaf. Als er een oorlog is, ben ik niet aan de frontlinie, maar ik kijk naar wat er gebeurt parallel aan de oorlog. Ik zie geen angst met een camera in mijn hand. Ik ben dapper, het is mijn *safe place*. De camera is als een filter tussen mij en de wereld, het houdt me veilig."

Desondanks zie je nare dingen.
"Dat klopt: oorlog, rampen en seksueel misbruik. Ik voel een verantwoordelijkheid om dit aan mensen te laten zien, vaak weten ze niet dat dit gebeurt. Toen ik acht jaar was, ben ik seksueel misbruikt. Dat heeft me gevormd tot wie ik nu ben, misschien kreeg ik er wel dyslexie van; alles is immers verbonden met elkaar. Tijdens oorlogen zijn vrouwen en kinderen vaak de eerste slachtoffers. Verkrachtingen worden vaak ingezet tijdens oorlogen. Het is zo oneerlijk en zo verschrikkelijk. Als je verkracht bent, is het alsof er een dief in je huis is geweest en die heeft alles meegenomen. Je moet er vaak stil over zijn, daar moeten we mee stoppen, vind ik. Zij deden dit je aan, jij moet niet stil zijn. Ik word er emotioneel van als ik erover praat of aan denk en daarom voel ik deze verantwoordelijkheid."

Welk moment is je het meest bij gebleven?
"Dat project heet *A Thousand Words for a Picture I Never Took*. Ik ontmoette in Koerdistan een jezidi-meisje van veertien jaar oud: Samiya. Ze was meegenomen van haar familie door Isis en aan een man verkocht in Falluja die haar als seksslaaf misbruikte. Op een dag kon ze vluchten en ze was weer terug bij haar familie. Ik wilde haar fotograferen en haar verhaal vertellen. Maar ze wilde zelf niet op de foto en haar moeder zei ook: *What's the point, nothing will change*. Dat respecteerde ik. Ze bleef maar zeggen dat alles goed met haar was. Toen ik weg wilde gaan, kreeg ze een toeval. Ze viel op de grond en haar hele lichaam begon te schudden. Het schijnt dat jezidi's dat vaker hebben als gevolg van de trauma's die ze hebben opgelopen. Ik had nog nooit zoiets gezien. Ik wilde een foto maken ervan, die foto zou symbool staan voor de pijn die het meisje voelt door het verschrikkelijke wat haar is aangedaan. Maar dat deed ik niet. Ik hielp haar familie. Toen ze weer bijkwam na een paar minuten, deed ze haar haar goed en ging weer verder alsof er niks aan de hand was. Ik kon niet ademen, ik had nog nooit zoiets meegemaakt. Ik ging buiten zitten en moest er even van bijkomen. Samiya liep naar me toe, raakte mijn schouder aan en zei: *Everything's going to be OK*."

Moet je dan niet onwijs huilen?
"Nee, je moet hiermee dealen. Ik zie dode mensen, getraumatiseerde kinderen en oorlogen van dichtbij. Wat heeft het voor zin om hierover te gaan huilen, het gaat niet om mij. Ik voel een power, *a fire comes to me*, het maakt me boos en daardoor maak ik mijn foto's. Of ik erover praat? Nee en dat wil ik ook niet. Niemand van mijn familie of vrienden weet wat ik doe. Ze zien mijn werk, maar ik maak er geen *fuss* van. Je moet een manier vinden om ermee om te gaan, daar zijn oefeningen voor. Het is niet leuk om dit werk te doen, ik maak geen foto's van *happy things*."

Wat is jouw grootste trots?
"Ik zit nu hier voor jou, ik ben 41 jaar. Ik heb alles gedaan wat ik heb willen doen. Dat is een geweldig gevoel. Ik heb veel fouten gemaakt: in mijn werk, in relaties. Maar ik heb nergens spijt van. Mijn grootste trots is dat ik in mijn leven niet bang ben geweest voor de dingen die ik heb gedaan. Fouten horen bij je succes, het is onderdeel van je reis en je leert ervan. Als ik uit het raam kijk en nadenk over het leven dan denk ik: zoveel fouten, maar ook zoveel goede dingen. *I did it*!"

Laten we het over feminisme hebben. Zie je jezelf als een feminist?
Lacht weer luid: "Ik ben een vrouw zoals je ziet, met borsten en een vagina. Natuurlijk ben ik er een. In Iran wonen als feminist is lastig. Er zijn nog veel ongelijkheden voor vrouwen. Ik merk dat de jonge generatie vrouwen heel dapper is, ze vechten 24/7. Ook mannen worden meer *aware*. Hoe dan ook, ik wil geen woorden maar daden zien. In Iran noemen vrouwen zich geen feminist, maar ze zijn het wel. Er zijn steeds kleine stapjes voorwaarts, ik ben er optimistisch over."

Je hebt ook een Nederlands paspoort. Hoe vind je het bij ons geregeld qua emancipatie?
"Het is inderdaad mijn tweede huis, dus ik vind dat er wat van mag zeggen. Veel vrouwen werken parttime en klagen dat ze geen promotie krijgen. *My dear,* if you work parttime, you will never be on top. Kinderopvang is heel duur, ik snap het ook wel dat er parttime gewerkt wordt. De overheid zou daarom de opvang gratis moeten maken.
"Toen ik in 2015 de Prins Claus Prijs kreeg, stond er in de krant: 'Vrouw van Thomas Erdbrink wint prijs'. Ik kom uit Iran en win een prijs die niets te maken heeft met mijn man. Ik heb een eigen identiteit. Het deed me veel pijn. Ik heb me erover uitgesproken en gelukkig is het daarna niet meer gebeurd. Maar hoe gek: ik kom uit Iran waar vrouwen letterlijk moeten vechten voor hun rechten. En dan kom ik in Nederland waar vrouwen zoveel vrijheden hebben en dan word ik 'de vrouw van' genoemd. *How confusing*." O

NEWSHA IN 100 WOORDEN

Naam Newsha Tavakolian **Woont** afwisselend in Iran en Nederland en reist over de hele wereld voor haar projecten **Is** fotograaf. En niet zomaar een: haar werk verscheen in *The New York Times, Le Monde, Der Spiegel, National Geographic, NRC Handelsblad* en *Time Magazine*. Haar werk werd onder andere tentoongesteld in Victoria & Albert Museum, Los Angeles County Museum of Art en het British Museum. En in 2016 won ze de Prins Claus Prijs in 2015 voor verdiensten op het gebied van cultuur en ontwikkeling. Ze is aangesloten bij het Magnum collectief. **Fotografeerde** Iraanse zangeressen (in Iran mogen vrouwen niet publiekelijk zingen) op fictieve cd-hoezen, kindsoldaten van Isis en Iran tijdens corona. En nog veel meer. De foto die ze maakte van haar zus in Iran gekleed in het zwart met rode bokshandschoenen aan is iconisch. **Werkt** "All the time." Momenteel is ze gastcurator van het BredaPhoto Festival waarvoor ze de tentoonstelling *Space to Breathe* heeft samengesteld. Daarin combineert ze eigen werk met werk van verschillende makers uit de gehele wereld die haar geïnspireerd, geraakt of aan het denken gezet hebben en zo van betekenis zijn geweest voor haar eigen ontwikkeling als kunstenaar-fotograaf.

ONDER HAN DELEN doe je zo

Drie op de vier vrouwen vindt het belangrijk om economisch zelfstandig te zijn. Toch lukt het tot dusver maar 64% van de vrouwen om de eigen broek op te houden. In de gloednieuwe rubriek ‘Goed met geld’ sparren we met deskundigen over essentiële thema’s die raken aan geld in de breedste zin van het woord. Deze keer: onderhandelen.

DOOR **NOÉMI PRENT**

Verschillende onderzoeken laten zien: vrouwen zijn minder succesvol dan mannen in onderhandelen. Als vrouwen vragen om een salarisverhoging, wordt daar negatiever op gereageerd dan bij mannen, wees eerder onderzoek van de Harvard Universiteit uit. “Vrouwen, geld en onderhandelen is taboe,” begint onderhandelcoach Merel van der Wouden. “Als je erin duikt, ontdek je dat het supercomplex is. Je hebt te maken met zaken als de loonkloof bijvoorbeeld. We zitten in een vicieuze cirkel. De maatschappij is ingericht vanuit de man.
Gedrag dat van mannen wel wordt geaccepteerd, wordt van vrouwen niet geaccepteerd.”

‘Als je niet onderhandelt, **krijg je sowieso niets.**’

Eigenwaarde

Financieel podcaster Rolien Magendans ziet ook dat het voor vrouwen moeilijker is om te onderhandelen dan voor mannen. “De overtuiging dat we minder waard zijn zit zo diep in ons hoofd. Het is wat mij betreft niet de schuld van de mannen, maar het ligt aan ons systeem. De overheid moet zorgtaken beter regelen en vrouwen anders gaan waarderen. Ik denk dat veel mannen het alleen maar fijn zouden vinden als ze meer tijd thuis met de kinderen kunnen doorbrengen.”

Wat vind ik mezelf eigenlijk waard, vroeg Magendans zich een paar jaar geleden af, toen ze midden in een carrièreswitch zat: “Eigenwaarde hangt nauw samen met financiële waarde. Wat zijn je persoonlijke kernwaarden bijvoorbeeld. En waar sta je in het leven? Dat klinkt misschien simpel, maar dat is de kern van hoe je uiteindelijk achter je financiële waarde komt. Pas dan kun je een onderhandeling goed insteken.” Daarbij is het zaak om te weten waar je goed in bent, een vraag die soms lastig te beantwoorden is. “Zorg dat je dit helder op een rij hebt. Ik ga hier graag over in gesprek met mijn vrienden. Zo leer ik mezelf beter kennen. Ik vraag hen dan bijvoorbeeld ook waarin ze denken dat ik nog kan groeien, dat werkt heel verhelderend en zo krijg ik een beter beeld van wat ik waard ben. Wat mij betreft is het echt tijd dat we meer gaan praten over waarde en hier met zijn allen transparanter over zijn.”

Aan de slag: onderzoek en visualiseer

Dat het voor veel vrouwen moeilijker is om te onderhandelen, betekent niet dat we maar bij de pakken neer moeten gaan zitten. “Als je niet onderhandelt, krijg je sowieso niets. Wij kunnen het verschil maken. Ga dus altijd onderhandelen en doe je vooronderzoek. Ik denk dat vrouwen vooral veel winst kunnen behalen als ze hun onderhandeltactieken onder de loep nemen”, aldus Van der Wouden.

Rol nooit halsoverkop een onderhandeling in, begint Magendans. Doe je huiswerk en visualiseer de onderhandeling al ver voordat deze plaats gaat vinden. “Probeer je het gesprek voor te stellen en hoe je daar zou willen staan. Hoe voorkom je bijvoorbeeld ook dat je het gesprek te persoonlijk op gaat vatten? Het is bewezen dat door een onderhandeling vooraf te visualiseren, je er zelfverzekerder in stapt. Zo kun je ook eventuele emoties beter onder controle houden.”

Maatwerk

“*My way or the highway* is een hele mannelijke onderhandelstrategie,” weet Van der Wouden. Op de lange termijn denk ik niet dat dat voor vrouwen de juiste aanpak is. Vrouwelijke kwaliteiten zoals inlevingsvermogen en communicatie-skills kunnen juist goed van pas komen bij een onderhandeling. Gebruik dat dus, want je hoeft echt geen bitch te worden tijdens zo’n gesprek.” Onderhandel op zo’n manier die bij jouw karakter past. “Blijf dicht bij jezelf, zonder dat je uit het oog verliest welke waarden je vertegenwoordigt en wat je belangrijk vindt om uit die onderhandeling te halen.”

Wat je niet moet zeggen

Daar zit je dan, de onderhandeling is begonnen. Maar hoe kom je dan aan met de juiste inhoudelijke argumenten?

‘Zeg niet: ik verdien een hoger salaris, **want de huizenprijzen zijn gestegen.**’

Werkgevers en opdrachtgevers hebben precies niks te maken met jouw uitgavepatroon, benadrukt Van der Wouden. “Zeg niet: ik verdien een hoger salaris, want de huizenprijzen zijn gestegen. Of dat je begint over de inflatie. Ik kom veel cliënten tegen die zo redeneren en op die manier een onderhandeling in stappen. Maar je moet bedenken: wat is mijn meerwaarde in de business.”
Het is ook niet altijd verstandig om jezelf te vergelijken met anderen. “Als jij precies hetzelfde doet als iemand anders en diegene krijgt meer, dan kun je het aankaarten. Maar daarop voortbordurend zou ik alsnog onderbouwen waarom je hetzelfde verdient. Soms is het ook zo dat een nieuw iemand in een soortgelijke rol meer verdient. Daar vallen mensen dan over, terwijl ik denk: die persoon heeft gewoon goed onderhandeld.”

De onderhandelcoach komt met nog een praktische onderhandeltip. “Pak een A4 en schrijf op wat je de

Rolien Magendans
(1981) Rolien Magendans bemachtigde jaren geleden haar droombaan als stewardess bij KLM. Ze vloog de hele wereld rond maar zocht daarnaast een nieuwe uitdaging. Op haar 39ste ging ze stagelopen bij podcastbedrijf Microphone Media. Zo begon onder meer haar podcast *Hoeveel ben ik waard,* waarin ze met allerlei verschillende mensen in gesprek gaat over waarde. Daar won ze in 2021 de *Dutch Podcast Award* in de categorie Zakelijk van BNR mee.

FOTO MANUEL BOUBEE

afgelopen tijd gedaan hebt voor deze opdrachtgever. Waarmee onderscheid je jezelf? Welke extra taken heb je op je genomen, naast je *day-to-day tasks*. Of misschien heb je veel flexibiliteit laten zien. Onderzoek waar je meerwaarde zit en gebruik dat als argument in de onderhandeling."

Persoonlijk vs. zakelijk

Een onderhandeling kan flink ongemakkelijk zijn, zeker als je de persoon aan andere kant van de tafel al even kent. Hoe voorkom je dat zo'n onderhandeling je persoonlijk kwetst? "We zijn mensen, natuurlijk doet het ons wat. Als een onderhandeling niet de richting opgaat die jij wilt en je voelt je gekwetst, spreek dat uit. Vooral vanuit de ik-persoon. Daarmee bedoel ik: houd het dicht bij jezelf", aldus Van der Wouden. "Als het echt ongemakkelijk wordt zou ik zeggen: Wat zou jij doen als je in mijn schoenen stond? En benadrukken dat je je niet gewaardeerd voelt."

De diamant

Voor je een onderhandeling instapt is het belangrijk om te bepalen waar je grenzen liggen. "Ik adviseer mensen altijd drie scenario's te bedenken waar je akkoord mee gaat. Het voorstel dat je als eerste communiceert is de diamant, hetgeen je het liefste wil. Daarna komt goud en dan zilver. Komt het voorstel onder jouw zilveren scenario uit, dan is dat het punt om nee te zeggen," aldus de onderhandelcoach. "Er is ook bewezen dat mensen die bij een onderhandeling een plan B hebben, vaker succesvol zijn met een onderhandeling."

Het geld is op

Of je nou onderhandelt op de markt in Marrakech of met een potentiële opdrachtgever, iedereen heeft weleens de deur in zijn gezicht gekregen. "Dan is de vraag: wil je iets zelf nog wel? Bepaal je eigen grenzen daarin. En als je dan toch meegaat in het voorstel, moet je niet achteraf gaan klagen, vind ik. Maar vergis je niet: er is altijd speling." Doe ook altijd een tegenvoorstel, onderstreept Van der Wouden. "Het is ongemakkelijk, maar je mag best even pingpongen. Ik doe altijd een tegenvoorstel bij partijen waarmee ik onderhandel."

Magendans borduurt voort op dit advies. "Laat degene met wie je onderhandelt weten dat je even moet nadenken over hoe je het verder wilt invullen. Je hoeft niet in paniek te denken dat je tijdens een onderhandeling antwoord moet geven op een voorstel," legt ze uit. "Ook kom ik er steeds meer achter dat er vaak echt wel extra budgetten zijn. Het is vaak meer de vraag hoe een partij dit wil indelen. Je kunt daar zelf ook creatief over nadenken en met een tegenvoorstel komen. Stel je bent zzp'er en je stuit op een beperkt budget: dan kun je misschien je pakket met diensten aanpassen."

Er is meer dan geld

Staar je niet blind op de centen, wil Magendans meegeven. "Je moet ook ergens beginnen. Soms willen we in deze tijd allemaal heel snel heel veel geld. We zien op sociale media dat iedereen heel veel verdient bijvoorbeeld. Dat is natuurlijk niet zo, maar kan wel zo overkomen. Het is prima om in het begin dingen gratis te doen, als je bijvoorbeeld iets wilt leren op werkgebied. Maar zorg wel dat je weet waarom je dat doet."

Ook Van der Wouden raadt aan om verder te kijken dan alleen poen bij een onderhandeling. "Je kunt over alles wat voor jou waardevol is onderhandelen. Bijvoorbeeld je pensioen, flexibel werken, opleidingsdagen of de mogelijkheid tot werken in het buitenland. Bij nieuwe generaties zie ik dat er steeds vaker onderhandeld wordt over werktijden, die willen niet meer om negen uur inklokken en om zes uur uitklokken. Kortom, wat is voor jou belangrijk? Daar onderhandel je over."

Onderhandelen buiten de werkvloer

Bij onderhandelingen denken we al snel aan werkgerelateerde gesprekken. Maar onderhandelingen vinden in allerlei vormen plaats, met verschillende soorten mensen in ons leven. Met je partner bijvoorbeeld. "De allermoeilijkste onderhandelingen zijn binnen je relatie," vindt Magendans. "Het leidt tot kwetsbare, emotionele gesprekken. Een poos geleden had ik dit met mijn partner: we gingen in gesprek over het omgooien van de taakverdeling. Ik wou dat hij minder ging werken, zodat ik meer kon werken. Dat zijn geen makkelijke dingen om te bespreken, maar het werd een mooi en goed gesprek. Met wie je ook onderhandelt, het roept dezelfde emotie op. Je voelt je per definitie kwetsbaar in een onderhandeling. Of het nou met je partner of je baas is: je moet in je eigenwaarde gaan staan, wil je succesvol onderhandelen."

Onderhandelen kan óók heel plezierig zijn, benadrukt Magendans tot slot. "Toen ik beter werd in onderhandelen kreeg ik er heel veel zelfvertrouwen van. Je hoeft er niet bang voor te zijn. Als je het spel en de regels kent kan onderhandelen ook hartstikke leuk zijn. Het gaat je veel opleveren op allerlei gebieden en het zal je eigenwaarde een boost geven." O

'Je hoeft niet in paniek te denken dat je tijdens een onderhandeling antwoord moet geven op een voorstel.'

'Of het nou met je partner of je baas is: **je moet in je eigenwaarde gaan staan, wil je succesvol onderhandelen.'**

FOTO JASMIJN DE LANGE

Merel van der Wouden
(1986) Onderhandelcoach Merel van der Wouden kun je wakker maken voor een goede onderhandeling, zegt ze zelf. Ze studeerde rechten en werkte jaren als jurist en consultant in Toronto. Toch bleef er iets knagen. Ze gooide het roer om, ging op reis en startte een eigen business. Van der Wouden specialiseerde zich in onderhandeltechnieken en helpt nu vele vrouwen verder in haar rol als onderhandel- en transformatiecoach.

Nieuw: OPZIJ achter het aanrecht. Met in elk nummer vier nieuwe recepten passend bij het seizoen.

OPZIJ *achter het* aanrecht

Of je nou wel of niet op vakantie gaat deze zomer: in de keuken kun je elke dag opnieuw op reis. Nieuwe ingrediënten, nieuwe smaken en nieuwe culturen zijn zo binnen handbereik.
Dit keer gaan we aan de slag met gerechten uit Frankrijk, het Midden-Oosten en… Nederland. We blijven dicht bij het seizoen. Daarom schitteren waterkers, pruimen, parelhoen en lamsvlees deze keer in de recepten.
Vegetarisch eten is het nieuwe vleeseten. Kom de (na)zomer door, de salade van waterkers, groene linzen, groene asperges en manchegokaas is daarvan een mooi voorbeeld. Maar ook de kibbeh nayeh – uit het Midden-Oosten – kun je vegetarisch maken, je laat dan gewoon het lamsvlees weg uit het recept, zou nog altijd erg lekker moeten zijn. Of vervang het lamsvlees door een vleesvervanger – bijna net zo smakelijk.
Zo min mogelijk werk en zo veel mogelijk resultaat, wie houdt er niet van? De parelhoen in zoutkorst is zo'n voorbeeld. Ziet er fantastisch uit, smaakt heerlijk en toch betrekkelijk makkelijk te maken want de oven doet het meeste werk. Geen parelhoen te vinden? Gewoon een mooie maïskip gebruiken. Experimenteer er gerust op los en pas de recepten aan naar smaak. Het wordt er alleen maar leuker en lekkerder van.

DOOR **REDACTIE** ILLUSTRATIES **IRENE BERBEE**

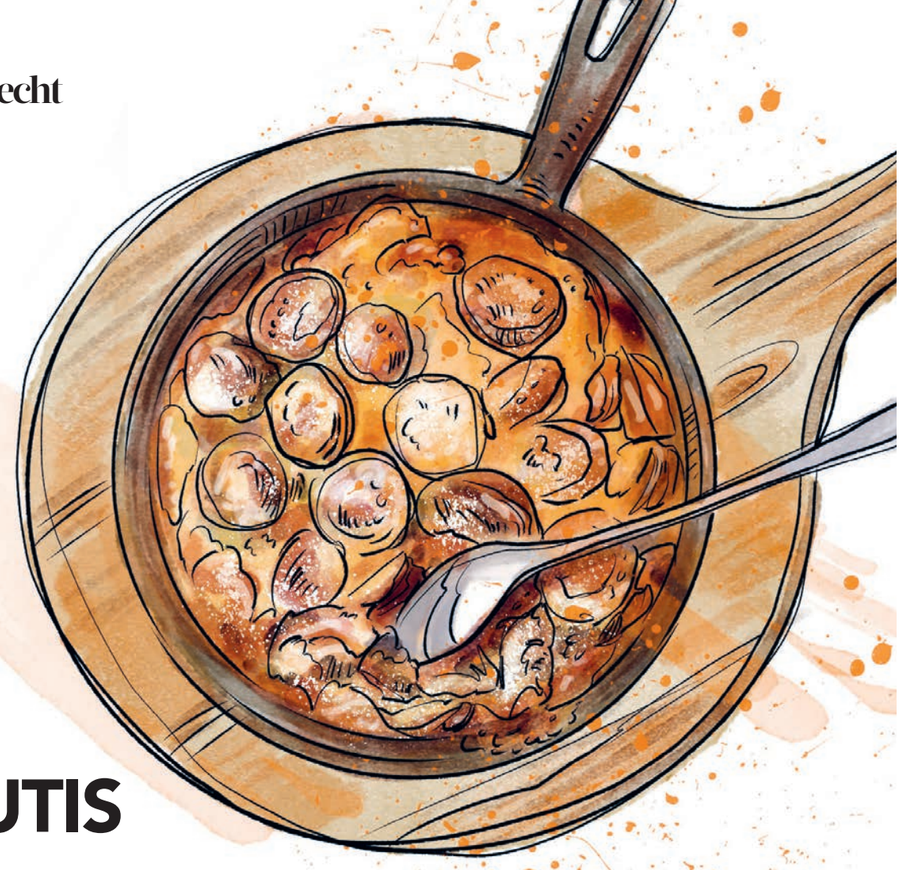

CLAFOUTIS
met pruim

Ingrediënten

- 500 gram pruimen
- 100 gram fijne kristalsuiker
- 125 gram bloem
- 1/2 theel. zout
- 150 gram ei
- 300 ml. volle melk
- 30 gram boter
- 1 vanillepeul

Hoe dan?

Dit Franse gebak bestaat uit pruimen die worden overgoten door een beslag dat bestaat uit bloem, ei, melk, suiker en boter. Traditioneel worden kersen gebruikt maar pruimen lenen zich perfect voor deze bereiding. De Fransen noemen deze afleiding van clafoutis een 'Flaugnarde'.

Snijd de pruimen doormidden en verwijder de pitten.
Bestrooi met 50 gram van de suiker en laat 30 minuten intrekken.
Vermeng de bloem met de overige 50 gram suiker. Voeg het zout en de losgeklopte eieren toe.
Giet de melk al roerend bij het eimengsel tot het een glad beslag vormt.
Roer de gesmolten boter en het vanillemerg erdoor.
Verdeel de pruimen in een ovenschaal, en overgiet met het clafoutisbeslag.
Bak de clafoutis 40-45 minuten in de op 180°C voorverwarmde oven, en serveer lauw.

KIBBEH NAYEH

Ingrediënten

- 100 gram fijne bulgur
- 90 gram ui, grof gehakt
- 1 groene chilipeper
- 1/3 bosje basilicum, grof gehakt
- 1/3 bosje munt, grof gehakt
- 1/3 bosje platte peterselie, grof gehakt
- naar behoefte chilipoeder
- 300 gram lamsvlees
- 3 ijsblokjes
- naar behoefte olijfolie
- naar behoefte zout en peper

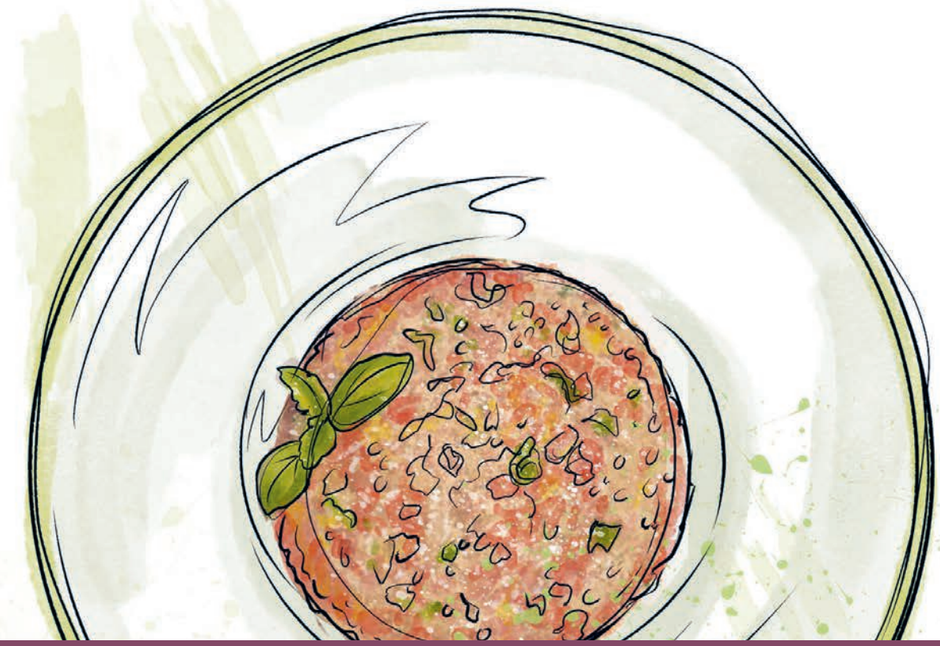

Hoe dan?

Kibbeh nayeh is een soort tartaar afkomstig uit het Midden-Oosten van lamsvlees, bulgur, ui en specerijen. Lekker om te serveren met brood.

Receptuur voor 500 gram.

Week de bulgur 5 minuten in koud water. Laat goed uitlekken en knijp er zoveel mogelijk water uit.
Pureer de ui, chilipeper en verse kruiden door een gehaktmolen.
Voeg de bulgur toe aan de kruidenpasta. Breng op smaak met peper, zout en chilipoeder.
Hak het vlees grof, maal het tweemaal door de gehaktmolen.
Voeg het vlees samen met de ijsklontjes door het bulgurmengsel. Kneed het tot een gladde kleverige pasta.
Verdeel het mengsel over een bord en besprenkel met wat olijfolie.

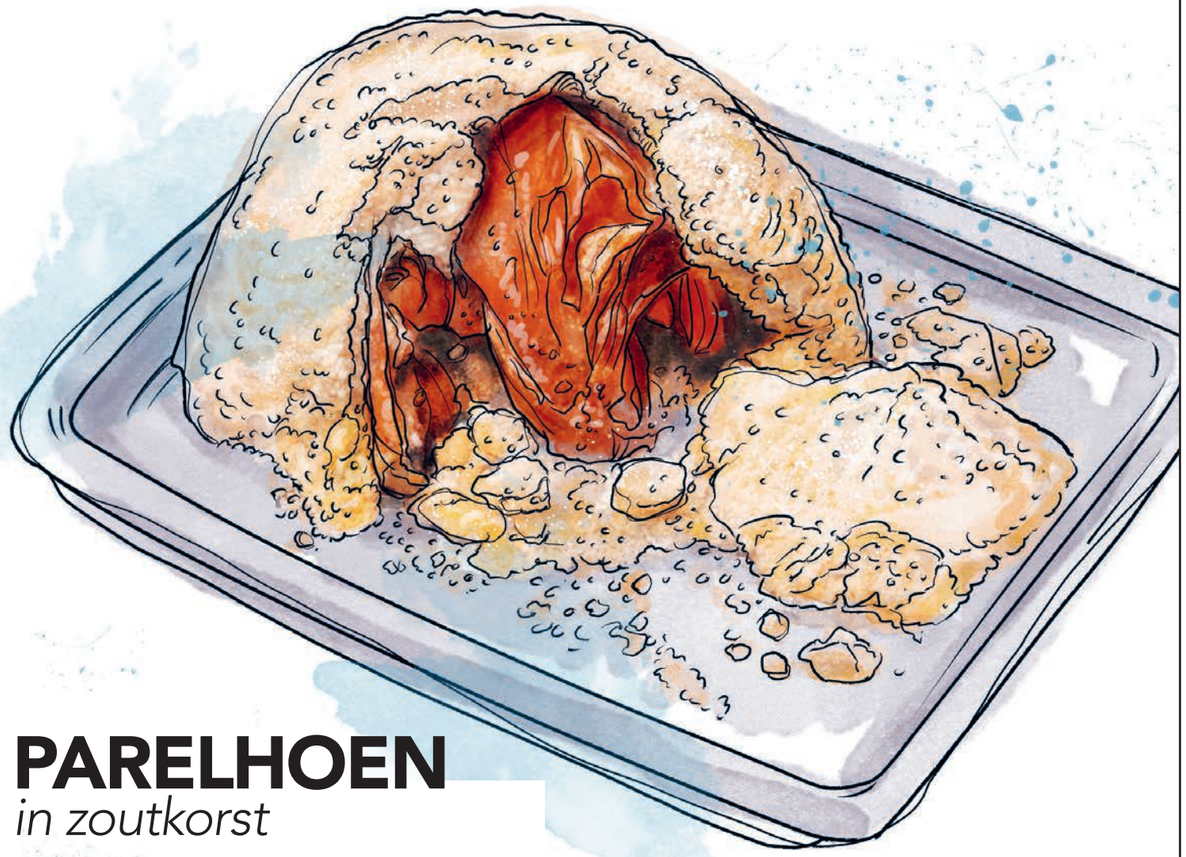

PARELHOEN
in zoutkorst

Ingrediënten

- 1 parelhoen
- 1/2 sinaasappel, in kwarten gesneden
- 4 takjes tijm
- 4 tenen knoflook
- 2000 gram zout
- 75 gram eiwit

Hoe dan?

Verwarm de oven voor op 180°C.
Haal het vorkbeen uit het parelhoen.
Stop de sinaasappelkwarten, tijm en knoflook in de buikholte van de parelhoen en bind de vogel strak op.
Meng het zout en eiwit in de keukenmachine tot het helemaal gemengd is.
Plaats een kwart van het zoutmengsel op een bakplaat en zet het parelhoen hierop.
Bedek de parelhoen volledig met het zout.
Zet het parelhoen in de oven voor 40 minuten.
Laat een kwartier rusten voordat je de zoutkorst doorbreekt.
Serveer direct.

GROENE LINZEN SALADE
met waterkers, groene asperges en manchegokaas

Ingrediënten

- 500 gram linzen, Du Puy
- 150 gram waterkers
- 2 eetl. platte peterselie
- 1 teen knoflook
- 150 ml. olijfolie
- 1 eetl. sherryazijn
- zout en peper
- 20 groene asperges, schuin gesneden
- 100 gram oude manchego
- 1 citroen

Hoe dan?

We hebben een voorkeur voor 'lentilles du Puy', oftewel Puy-linzen. Ze zijn mooi donkergroene en stevig van structuur.

Was de linzen met koud water.
Breng ze over in een passende pan en zet ruim onder water. Voeg nog geen zout toe, dan garen ze sneller en mooier.
Breng aan de kook en kook de linzen rustig gaar maar hou ze heel.
Draai ondertussen de helft van de waterkers samen met de peterselie en de knoflook fijn in een blender en voeg de olijfolie en azijn toe. Breng op smaak met zout en peper.
Giet de linzen af en meng nog warm met de waterkersdressing.
Blancheer de gesneden asperges kort.
Meng de salade met de rest van de waterkers en de geblancheerde asperges. Breng op smaak met citroen.
Schaaf er wat plakken manchegokaas overheen.

Carin Gaemers (1958) is onze meest invloedrijke vrouw 2017. Maandelijks houdt ze ons bij de les.

Heilloos plan

De ouderenzorg gaat drastisch veranderen, vertelde Minister Conny Helder bij de presentatie van de uitwerking van het regeer-akkoord op dit onderdeel. Zorg gaat thuis worden verleend en hoofdzakelijk digitaal. Verpleeghuisplaatsen worden verder afgebouwd.
Ondanks de krappe arbeidsmarkt blijven zo zorgmedewerkers beschikbaar voor de kleine groep die echt helemaal niet meer voor zichzelf kan zorgen.
Een problematisch plan. Nu al kampt de thuiszorg met een groot tekort aan zorgverleners. Snelle bouw van de voor digitale zorg noodzakelijke hoeveelheid aangepaste ouderenwoningen, is onder de huidige omstandigheden niet realistisch.
We komen hiermee tegemoet aan de wensen van ouderen, aldus het Kabinet. Camouflagetaal. Feitelijk vindt het Kabinet dat te veel kwetsbare ouderen ten onrechte in een verpleeghuis wonen en dat de overigen thuis meer zorg krijgen dan nodig. Een onjuiste aanname. Ouderen proberen bij toenemende kwetsbaarheid juist zolang mogelijk in hun eigen huis te blijven, met zo min mogelijk zorg en zoveel mogelijk eigen regie. Zelfs als dat eigenlijk niet meer kan.
Zeker in geval van dementie blijkt voortdurend in verwarring en angst leven dan de realiteit. Maar liever dat, dan het onbekende. Voor deze grote groep mensen is 'zelfstandig, thuis en digitaal' geen volwaardige zorg. Wat zij bovenal nodig hebben is de geruststellende nabijheid van iemand die hen helpt zonder kleerscheuren de dag door te komen. Sensoren, slimme apparaten en beeldbellen kunnen daar niet voldoende in voorzien. Mantelzorgers evenmin. Vanwege de vergrijzing daalt hun aantal in hoog tempo.

Iedere mantelzorger kent de verschijnselen die aankondigen dat zelfstandig wonen niet meer lukt. De dagelijkse paniekerige telefoontjes over een kapotte televisie, een haperend koffiezetapparaat of een tegenstribbelende kookplaat. Dan heeft dementie het laatste restje vaardigheid in het bedienen van apparaten gesloopt.
Klaarblijkelijk beseft het Kabinet niet hoe bij enigszins gevorderde dementie de werkelijkheid zich aandient. Iemand die vanaf een beeldscherm tegen je praat, dat moet een nieuwslezer of televisiepresentator zijn. Die horen niet te verwachten dat je hun vragen beantwoordt.
Even beangstigend is een doosje dat uit zichzelf open en dicht gaat en roept dat de medicijnen moeten worden ingenomen. Of een apparaatje dat vanuit het niets aankondigt dat het tijd is om iets te drinken, een boterham te eten of de warme maaltijd in de magnetron te zetten.
Door het vertrek uit het vertrouwde eigen thuis en in een nieuwe woning aangewezen zijn op ICT-toepassingen, zullen verwarring en angst ernstig toenemen. De achteruitgang zal versnellen. Uitdroging en ondervoeding gaan vaker voorkomen.
Ongemakken of symptomen van iets ernstigers zullen worden gemist. Wetenschappelijk onderzoek wijst namelijk uit dat veel mensen met dementie onnodig lijden, omdat zij niet langer in staat zijn pijnklachten in woorden kenbaar te maken. Voortdurende observatie door zorgverleners ter plaatse is dus onmisbaar. Wanneer zij niet meer dagelijks langskomen zal ook de eenzaamheid zwaarder vallen.

Van zorgbestuurders of Kamerleden komt geen enkel protest. Zij geloven heilig in dit plan, of veronderstellen dat het wel los zal lopen. Bekend is dat meerdere werkgevers in de ouderenzorg de personeelsschaarste al vijf jaar bewust in stand houden om deze overstap te vergemakkelijken. Terwijl het personeelsgebrek echt anders kan worden opgelost.
Conny Helder heeft als zorgbestuurder ondervonden dat de kwaliteit van leven bij dementie kan worden verhoogd met behulp van ICT-toepassingen. Maar resultaten in één verpleeghuis vormen voor zo'n grote omslag onvoldoende onderbouwing. Gedegen onderzoeksresultaten in de thuissituatie zijn er niet.
'Thuis, zelfstandig en digitaal' is geen zorg op menselijke maat. De ethiek is buiten de deur gezet. Dit is sollen met kwetsbare patiënten die lijden aan de progressieve degeneratieve neurologische aandoeningen die wij dementie noemen. De behoefte aan een doordachte visie op wat wij onder volwaardige dementiezorg verstaan is nijpender dan ooit.

AANBIEDING

JAARABONNEMENT
OPZIJ
+
BOEK CADEAU
Hedy d'Ancona - *Vrolijk verval*

Over het boek

Het valt niet te ontkennen: in onze huidige samenleving is jong in en oud out. Ouderen worden vooral bestempeld als kwetsbaar en knuffelhongerig. Een woud van treurwilgen dat je moet beschermen tegen uitsterven. Hedy d'Ancona kreeg genoeg van die stereotypering van zichzelf en haar leeftijdsgenoten. In *Vrolijk verval* relativeert ze het zieligheidsstempel en bekritiseert ze de zachte uitsluiting. Van de angstaanjagendheid van de ouderdom blijft weinig over in deze grappige en scherpe observaties van het dagelijks leven.

Hedy d'Ancona (1937) is een belangrijk feministe en was vooraanstaand PvdA-politica. Ze werkte bij de VARA, en werd bekend als mede-oprichtster van de actiegroep Man-Vrouw-Maatschappij en het blad OPZIJ. Ze was staatssecretaris van Emancipatie, minister van Volksgezondheid, Welzijn en Cultuur. Ook was ze Eerste Kamerlid en tien jaar lang lid van het Europees Parlement.

"In handen van Hedy d'Ancona wordt het verval van de ouderdom net zo komisch en weemoedig als de dwaasheid van de jeugd. Ze schrijft met het vuur van de verliefde; nog altijd smaakt de verboden vrucht haar het best. Zo spreekt zij haar jongere ik toe: struikelen was het, is het en zal het altijd blijven." – Arnon Grunberg

"Heerlijke, soms vileine en altijd vrolijk makende observaties, vol met het type wijsheid dat alleen met de jaren komt." – Sheila Sitalsing

GA NAAR OPZIJ.NL

Deze aanbieding is geldig zolang de voorraad strekt. Het abonnement is tot wederopzegging en wordt na de actieperiode (6 nummers) verlengd met een jaar. Er geldt een opzegtermijn van drie maanden. Betalingsvoorwaarden en overige informatie zijn opgenomen in het colofon.

‘EEN LANGER LEVEN MOET GEEN LANGER STERVEN ZIJN.’

DAAROM STEUNT HEDY D’ANCONA HET LAATSTE WIL MANIFEST. U OOK?

Een menselijk einde is voor iedereen een wenselijk einde. Wat je daar onder verstaat, moet je zelf kunnen bepalen.

Het Laatste Wil Manifest geeft 10 nieuwe uitgangspunten om dat ook mogelijk te maken.

Wat vindt u?
Op laatstewil.nu/manifest hoor ik het graag.

MAAK UW LAATSTE WIL WET.

COÖPERATIE LAATSTE WIL.